

Történelem és muzeológia 2. (2015)/1.

Tartalom

Tanulmányok, cikkek

- **FRICZ-MOLNÁR Péter** : [Egy selmecbányai bányapolgár keresztszülőségi viszonyai \(1724-1764\)](#) 1-15 [1.40 MB - PDF]
- **GYULAI Éva** : [Praxis és tudomány - Benkő Sámuel Borsod vármegyei tiszti főorvos orvosmeteorológiai naplói \(Ephemerides meteorologico-medicae, 1794-1802\)](#) 16-45 [2.29 MB - PDF]
- **BUKSZÁR Zsanett** : [Ferenc József miskolci látogatásai \(1857, 1881\)](#) 46-75 [1.36 MB - PDF]
- **SPÓNER Péter** : [Füzérkomlós község gazdasága és társadalma a 20. század első felében](#) 76-91 [441.20 kB - PDF]

Muzeológia

- **BÉKÉSI Gábor , HAZAGH Ádám , SZUJÓ Péter** : [Front és hátsóország 1914-1918 c. időszaki kiállítás \(Miskolc, HOM, Papszer, 2014\) tablói](#) [21.87 MB - PDF]
-

Egy selmecebányai bányapolgár keresztszülősi viszonyai (1724–1764)

FRICZ-MOLNÁR Péter

The relationships through godparentage of a Waldbürger of Schemnitz (1724–1764)

Leopold Andreas Fritz von Friedenlieb (1691–1768) was a noble citizen and mine owner (principalis urburarius, Ring- and Waldburger) in Schemnitz (Selmecebánya, today: Banská Štiavnica, Slovakia). He was born in a catholic family in Neusohl (Besztercebánya, today: Banská Bystrica, Slovakia), where his father, Andreas Fritz von Friedenlieb a medical doctor also served as judge in 1698. In 1727, after converting to Lutheranism he moved to Schemnitz, where he entered into an advantageous marriage with the daughter of Johannes Eisenreich, a merchant to the imperial court in Vienna. The marriage to Susanna Sophia took place in Vienna, prior to the move to Schemnitz, where they moved into what became known as the Fritz House located in the city main square. The marriage considered special in the social circles in Schemnitz, brought with it honourable Viennese godparents (bankers, major merchant, Piarist ministers and barons) to the benefit of the Fritz children, which was not customary in those days. Leopold Andreas Fritz von Friedenlieb and his wife, accepted to be godparents to the children of a number of outstanding citizens in Schemnitz, in particular to children of local merchants, town leaders and Lutheran ministers. These godparent relationships inside and outside of Schemnitz form a peculiar part of the 18th century social customs of the town. In addition to such relationships, the Lutheran Leopold Andreas Fritz von Friedenlieb endowed the mountain Scharfenberg, which was located on his property, to the Jesuits in 1744 on which the Order built the Steps of Calvary. Such religious tolerance was quite unusual at the time and deserves a special notion.

Több mint 270 éve, 1744-ben volt a selmecebányai kálvária alapkövetétele. Az aktust megelőzte, hogy az evangélikus vallású fridenliebi Fritz Lipót András (*Leopold Andreas Fritz von Friedenlieb*, 1691–1768) a jezsuitáknak adományozta a földbirtokához tartozott selmecebányai Scharfenberg hegyet, és a Jézus Társaság 1751-re itt építette fel a kálváriát.¹ Az evangélikus városi polgár, aki egyébként fiatalon tért át a katolikusról a lutheránus vallásra, római katolikusoknak tett gesztusa a korszakban különlegességnek, említésre méltó tettnek, sőt a vallási tolerancia megnyilvánulásának számíthatott.

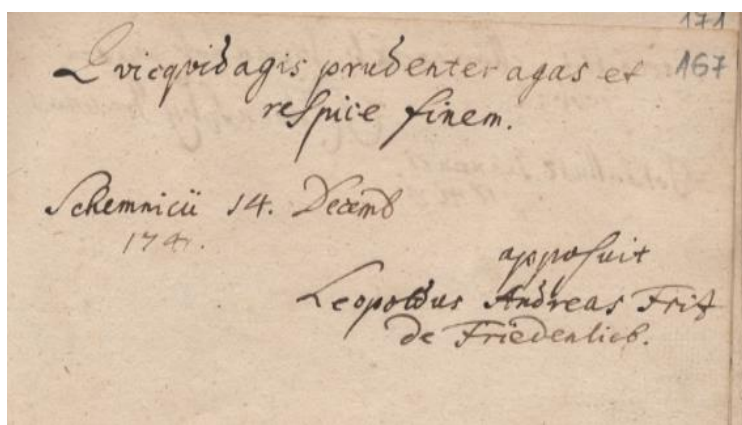

1. A selmecebányai Kálvária az egykori Scharfenberg hegyen, amely 1744-ig Fritz Lipót András birtoka volt
(www.kalvaria.org)

¹ HÍDVÉGHY 1900. 9–11., 34–37. Fritz Lipót András adományára a helyszínen, az ún. középső, Szent Lépcsők-templomban ma szlovák nyelvű emléktábla hívja fel a figyelmet, magyar fordításban: Isten dicsőségére és a Kálvária felépítésére fridenliebi Fritz Lipót András a katolikus egyháznak adományozta 1744-ben a Scharfenberg hegyet.

Fritz Lipót András személye a magyarországi bányavárosok társadalomtörténetének szempontjából is figyelemre méltó, hiszen atyjától örökölt vagyonával, egyetemi végzettségével, nemesi-polgári² társadalmi állásával, majd előnyös házasságkötésével és az így szerzett kapcsolatrendszerrel a 18. század közepi selmecbányai (német) evangélikus városi eliten belül is különleges hely illette meg. Mindezt – a bányavárosokban ekkor szokatlan, egyben előkelő bécsi – keresztszülőségi (komasági) viszonyrendszere is igazolja. Az alsó-magyarországi bányavárosok esetén ugyanis kevésbé Bécs, sokkal inkább például Krakkó volt az orientáció iránya, így a bécsi komasági kapcsolatok ritkának számítottak.³ A házasságkötésnek és a keresztszülőségnek fontos társadalmi kapcsolatépítési szerepe volt, amelynek vizsgálata alapján egy adott személy vagy család társadalmi állását, rangját is meg lehet határozni. Fontos a tanulmány elején azt is rögzíteni, hogy valamivel később, II. József korában a szabad királyi városokban, illetve a bányavárosokban hozzávetőlegesen félmillió ember, vagyis a Magyar Királyság össznépszségének kb. 5%-a élt. Ennél is kisebb arányról van szó abban az esetben, ha a városlakók polgárjoggal rendelkező, legmagasabb, felső rétegét – a patríciusok, nagykereskedők, bányabirtokosok szűk vezető köreit – vesszük figyelembe, a városi vezető réteg többsége ráadásul nem magyar, hanem német anyanyelvű volt.⁴ Ezen szűk kiváltságos csoportba tartozott Fritz Lipót András és felesége is.

Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia hat gyermeket nevelt, akiknek keresztszülői rendszerét vizsgálva, egy 18. század eleji bányavárosi nemes polgári család városon kívüli – ritkaság-számba menő, nem szokványos előkelő bécsi – társadalmi kapcsolatai is feltáruznak. Emellett a tanulmány kitér a bányavároson belüli társadalmi kapcsolatrendszerre is, a városon belüli komaságból ugyanis kiderülhet, hogy a Fritz–Eisenreich család Selmezbányán, illetve a város evangélikus közösségében milyen társadalmi állású családokkal fűzte szorosabbra társadalmi kapcsolatait, illetve a Fritz család tagjai milyen társadalmi megbecsültséggel bírtak. A 18. század eleji bányavároson túli és a városon belüli kapcsolati hálók, vagyis a család társadalmi tőkéjének vizsgálata bizonyíthatja, hogy azt a bányavárosi elithez kötődő társadalmi állást, amelyet egy nemes polgár apa a 17. század végén, a lipóti abszolutizmus keretében szerzett meg, miként tudta megőrizni, illetve növelni a következő generáció a 18. század folyamán. Fritz Lipót András 1741-ben és 1746-ban Selmezbányán a következőt írta egy emlékkönyve: „*Quicquid agis prudenter agas et respice finem*” („Bármit teszel, bölcsen tedd és vedd figyelembe a következményeket!”),⁵ és ennek a jelmondatnak szellemében építette társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerét is, így feleségével együtt azon 18. századi selmecbányai rangos személyek közé tartoztak, akiket más előkelő családok is gyakran megtiszteltek a keresztszülői felkéréssel.

2. Fritz Lipót András selmecbányai albumbejegyzése 1741-ből. EOL 96/II/1. 167.

² NÉMETH 2002. 79–106., 97.

³ Tuza Csilla főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) kutatásairól tett szóbeli közlése alapján.

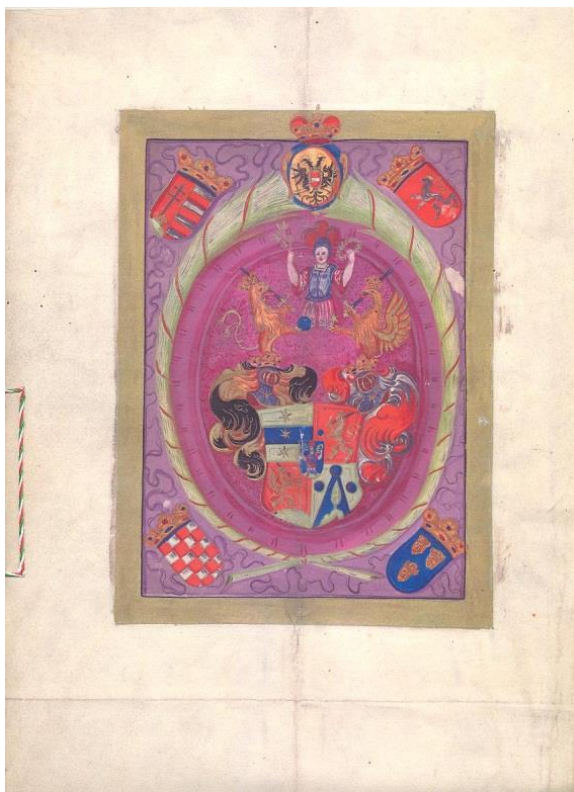
⁴ KOSÁRY 1990. 94.

⁵ EOK R. 994., 84. és EOL 96/II/1., 167.

A barokk kori keresztszülőség

A 18. századi keresztény társadalomban a keresztszülő, vagyis a koma – a szülőkkel együtt – felelősséget vállalt a gyermek sorsáért, erkölcsi neveléséért. A keresztszülő-választás mindig előzetes tapogatózás után történt, mert a nyílt visszautasítás szégyen, sértés lett volna, és ilyet szándékosan nem követtek el. A felkérést alapvetően a családfő végezte, a leánykéréshez hasonló ünnepélyes módon. A keresztszülők a fogadalmuk szerint a valódi szülők elhalálózása esetén átvehették-átvették a gyermek felnevelésének feladatát. A keresztszülőség intézménye fontos volt a gyermek szempontjából is, mert létrejöttével megkettőződött a sorsáért felelősséget vállaló felnőttek száma, ami a gyermek társadalmi életútját biztonságosabbá tette. Ezen túlmenően, a keresztszülő anyagilag is hozzájárult vagy hozzájárulhatott a gyermek felneveléséhez.⁶ Ez utóbbi esetben a patronátus intézményéről volt szó, amely során az egyéni érvényesülést, így a keresztyermek iskoláztatását, egyetemi tanulmányait, majd hivatali álláshoz juttatását a közösség (pl. a város) egyik rangos személyisége (pl. az előkelő keresztszülő) pártfogása segítette elő.⁷

A bányavárosi előkelő családi háttér

3. Az 1694-ben kapott nemeslevél
(a család birtokában) címérábrája

Fritz Lipót András – első gyermekként – 1691. november 18-án római katolikusként született a kamaragrófság egyik székhelyén, Besztercebányán.⁸ Édesapja a Svábföldnek (*Schwaben*) nevezett – hozzávetőlegesen a mai németországi Baden-Württemberggel azonos – területen fekvő Inneringen településről származó és a bécsi egyetemen diplomázott, római katolikus Fritz András (*Andreas Fritz*) orvosdoktor, aki mint a besztercebányai városi tanács tagja (senátor) és bíró 1694-ben szerzett magyar nemességet, vagyonos, előkelő és művelt városi nemes polgár volt.⁹ Fritz Lipót András édesanyját Frideli-Fridenau Mária Borbálának¹⁰ hívták, aki minden bizonnyal a felső-ausztriai Linzben 1680-ban osztrák nemességet szerzett Frideli-Fridenau János arany-sarkantyús vitéz¹¹ leánya¹² volt. A német anyanyelvű Fritz Lipót András keresztapja Beniczky Tamás Zólyom vármegyei tisztviselő – későbbi alispán – és a nemesi származású Honstaek János László volt.¹³ Ezen keresztszülői viszony is arra utal, hogy az orvosdoktor édesapja már ekkor a helyi besztercebányai elithez tartozott.

⁶ MAGYAR NÉPRAJZ VIII. (Társadalom) *Keresztkomaság/keresztszülőség* c. fejezet

⁷ TÓTH Á. 2014. 78–92.

⁸ MNL OL X 9482 C 829

⁹ A bécsi tanulmányokra vö.: AFM XIII. (1912) 50., 62., 66., 67. A besztercebányai tanácstagságra ld.: MNL OL A 57 23. köt. 438. vagy MNL OL X 9482 C 832 (Halotti anyakönyv: 1701. aug. 2.). A besztercebányai bírói tisztségre ld.: ČICAJ 2003. 187. A nemességre ld. MNL OL Y 1 75/1913. és a leszármazók birtokában lévő eredeti nemeslevelet.

¹⁰ MNL OL Illésy-féle családtörténeti adatbázis alapján: MNL OL C 57 1794 Fons 87.

¹¹ MNL OL A 57 16. köt. 619.

¹² Ezt támasztja alá, hogy Fritz András és Frideli-Fridenau Mária Borbála 1696. nov. 11-én született második gyermeke – feltehetően Borbála apja, Frideli-Fridenau János neve után – szintén a János keresztnévet kapta (MNL OL X 9482 C 829; MNL OL C 57 1794 Fons 87.)

¹³ MNL OL X 9482 C 829

A gyermekként félárvaságra jutó Lipót Andrásnak az 1701-ben elhunyt édesapától¹⁴ „szép vagyon, több ház, rét, szántó, sok ékszer és egy pompás könyvtár”¹⁵ jutott, így a városi nemes polgárnak számító társadalmi rang okán szintén jómódban élt. Édesapja példáját követve, az előkelő városi családi közegben műveltségre és tanulásra nevelték. Mindezt bizonyítja, hogy a besztecebányai jezsuita gimnáziumban,¹⁶ majd – a római katolikusról az evangélikus vallásra áttérve¹⁷ – a lipcsei egyetemen tanult, oda 1713-ban iratkozott be, itt diplomát szerzett és promoveálták,¹⁸ de tanulmányairól több adat nem áll rendelkezésre.

Fritz Lipót András az 1715. évi országos összeírásban – lipcsei egyetemi tanulmányok miatt – nem szerepelt, viszont az 1720. évi összeírásban már Selmecebányán adózik a város tekintélyes polgárai sorában.¹⁹ Szülővárosát, Besztecebányát ekkorra – római katolikus vallásával együtt – maga mögött hagyva, evangélikusként a szomszédos bányavárosban, Selmecebányán telepedett le, ahol a rangos evangélikus polgárok közé tartozott, ugyanis már a házasságkötése előtt helyi előkelő családokkal került keresztszülősei viszonyba. Ennek megfelelően 1724-ben későbbi sógorával,²⁰ Schneider Tóbiás bányabirtokossal (*urburarius*) együtt keresztpapja volt Kraudi Joachim aljegyző (*vice notarius*) gyermekének.²¹ Schneider Tóbiás és Kraudi Joakchim iskolatársként a besztecebányai evangélikus gimnáziumban Bél Mátyás pietista polihisztor²² tanítványa,²³ Schneider és Kraudi később Fritz Lipót András gyermekeinek a keresztszülői lesznek. Ebben az esetben a keresztszülő-választásnak az ifjúkori barátság és részben az iskolatársi ismeretség volt az alapja, ami bevett keresztszülő-felkérési módnak számított.²⁴

Előnyös házasságkötés: gazdag bécsi feleség Selmecebányán

Fritz Lipót András a következő években, 1725-26-ban Hont vármegyében igazolta²⁵ nemességét is. Ennek megfelelően – az édesapjától örökölt családi vagyonával és kapcsolatrendszerével, valamint evangélikus nemes polgári státusával és egyetemi tanultságával, műveltségével – előkelő selmecebányai polgárként jó esélye volt előnyös házasságkötésre is. Mindez 1727. június 22-én meg is történt. Fritz Lipót András ugyanis ekkor vette feleségül – Bécsben – Eisenreich Zsuzsanna Zsófiát,²⁶ aki a protestáns (pietista), privilegizált gazdag bécsi udvari nagykereskedő²⁷ Eisenreich János Rudolf²⁸ harmadik lánya volt. A házasulók ismeretségére a szülők korábbi kapcsolata adhat magyarázatot. Eisenreich János Rudolf főleg posztóval, de bányatermékkel is²⁹ kereskedett, továbbá közvetítette a pietista

¹⁴ FALLENBÜCHL 2002. 104. Fritz András 41 évesen hunyt el, 1701. aug. 2-i bejegyzés a besztecebányai római katolikus halotti anyakönyvben. MNL OL X 9482 C 832. mikrofilm alapján

¹⁵ HÍDVÉGHY 1900. 36.

¹⁶ HÍDVÉGHY 1900. 36.

¹⁷ Az áttérés idejére és helyére hiteles adat nem áll rendelkezésre, családi dokumentum 1704-et és Breslau (ma: Wrocław, Lengyelország) városát említi, ugyanakkor a házasságát 1727-ben a selmecebányai evangélikus anyakönyvbe jegyzik be (MNL OL X 9482 C 835). Ezen túlmenően, egy 1747-ből származó adat szerint felmerült, hogy az akkor már evangélikus Fritz Lipót Andrást „kellene a kath. vallás elhagyásáért vizsgálat és fenytetés alá venni... ki a jezsuiták által 1703-ban megtérítette, később visszatért ősei hitére”. BREZNYIK 1883–1889. II–III. 171.

¹⁸ ERLER 1909. 98., továbbá az ELTE Levéltár igazgatójától, dr. Varga Júliától származó, e-mailen közölt adat, amelyet megköszönök.

¹⁹ MNL OL N 79 Lad. EE No. 13. (Besztecebánya)

²⁰ MNL OL X 9482 C 835 (Selmecebányai evangélikus német házassági anyakönyv) és MNL OL X 9482 C 834 (Selmecebányai evangélikus német születési anyakönyv) alapján.

²¹ MNL OL X 9482 C 834

²² MEGYESI 2004

²³ TÓTH G. 2009

²⁴ MAGYAR NÉPRAJZ VIII. (Társadalom) *Keresztkomaság/keresztszülőség* c. fejezet

²⁵ MNL OL C 30 *Comitatus Hontensis Investigatio nobilium* A 5 (1726) No. 26.; *Investigatio nobilium* B 6 (1725). Fritz Lipót András az 1694. aug. 9-én kiadott és ugyanazon év dec. 9-én Zólyom megyében kihirdetett nemeslevéllel igazolja nemességét.

²⁶ MNL OL X 9482 C 835

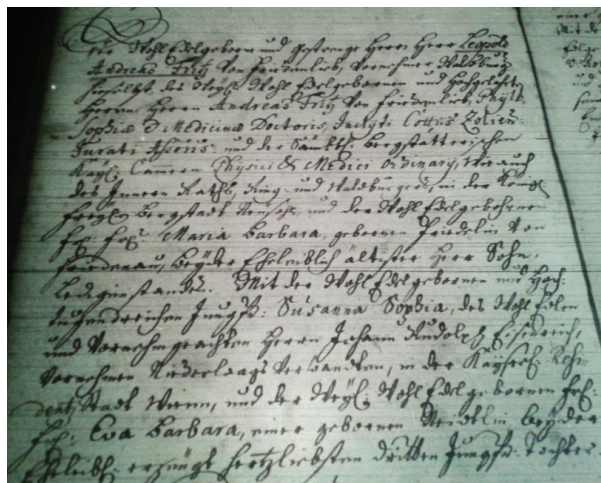
²⁷ MNL OL X 9482 C 834 alapján (1728. ápr. 5-ei születésnél) „Niederlagsverwandter in Wien”.

²⁸ CSEPREGI 2000. 28–29., 31–32., 82.

²⁹ CSEPREGI Zoltántól szóbeli közlése, amelyet ezúttal is megköszönök.

evangélikus könyveket Halle és Magyarország között.³⁰ A Bécsben doktorált Fritz András pedig felső-magyarországi bányatulajdonnal és „pompás könyvtárral”³¹ is rendelkezett, aki a bécsi kapcsolatait sem szakította meg. Mindezek alapján feltehető, hogy a besztekercebányai Fritz és a bécsi Eisenreich család üzleti-kereskedelmi, így bányaeerc-értékesítési és a könyvtárhoz szükséges könyvbeszerzési kapcsolatban is állt egymással. Ennek megfelelően nem kizárt, hogy a gyermekek – az 1727-ben Bécsben házasságot kötött Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia – szülők révén ismerték meg egymást.

4. Fritz Lipót András és
Eisenreich Zsuzsanna Zsófia
házassági anyakönyvi bejegyzése, 1727.
MNL OL C835

Fritz Lipót András e „különös házasságával” egy gazdag bécsi, vagyis birodalmi fővárosi előkelő hölgyet költöztetett Selmecebányára,³² ami ritkaságnak számított a korszakban, amikor sokkal jellemzőbb volt a Selmecebányáról Pozsonyba, a Magyar Királyság akkori fővárosába vándorlás, ugyanakkor ez a társadalmi mozgás nem volt kölcsönös, hiszen nemhogy Bécsből, de Pozsonyból sem sokan érkeztek Selmecebányára.³³ Ennek fényében is különösnek számított, hogy egy bányavárosi nemes polgár a császárvárosból hozott – ráadásul előkelő és gazdag – feleséget a 18. század derekán ismét virágkorát élő Selmecebányára. Ez a frigy tehát – a korra jellemző városi és városok közötti társadalmi mobilitást tekintve – inkább a Fritz, és nem az Eisenreich-családnak jelentett emelkedést.³⁴ A „nemes és nemzetes nőtlen” Fritz Lipót András és az „erényes hajadon” Eisenreich Zsuzsanna Zsófia házassági anyakönyve szerint a szülők valamennyien nemesi származásúak voltak,³⁵ így a házaspár a nemesi származásuknak megfelelő házasságot kötöttek. A házastársak a selmecebányai előkelők által lakott városközpontban – vagyonosságuk alapján – „Ring- vagy Waldbürger” minőségben éltek. Ezt bizonyítja, hogy Selmecebányán mind a mai napig ismert a főtéri Fritz-ház,³⁶ amely a család saját tulajdonú lakóháza³⁷ volt, ahol a család szolgákat is tartott. A szláv evangélikus egyházközségi évkönyv (*annales*) szerint 1761-ben, vagyis még Lipót András életében egy gondatlan szolgáló miatt tűzvész pusztított a Fritz-házban.³⁸ 1810-ben Lipót András unokája, a Bécsben orvosnak tanult Lipót³⁹ eladta⁴⁰ az épüle-

³⁰ CSEPREGI 2000. 32.

³¹ HÍDVÉGHY 1900. 36..

³² Az 1727. jún. 22-i bécsi házasságot Selmecebányán szokatlanul hosszasan jegyzi be (MNL OL X 9482 C 835)

³³ TÓTH Á. 2011. 172.

³⁴ Csepregi Zoltán szóbeli közlése.

³⁵ „A nemes és nemzetes Fritz von Friedenlieb Andrásnak, a bölcsészet- és orvostudományok doktorának, tekintetes Zólyom vármegye esküdtjének, a bányavárosok physicusának [= tisztiorvosának], Besztekercebánya belső tanácsosának, valamint a nemes Friedeli von Friedenau Mária Borbála idősebb, nőtlen fia, továbbá az erényes hajadon, Zsuzsanna Zsófia, a nemes és nemzetes bécsi nagykereskedő (*Niederlagebesitzer*), Eisenreich János Rudolf és a nemes Steidtlin Éva Borbála harmadik lánya házasságot kötött Bécsben [1727.] június 22-én.” MNL OL X 9482 C 835

³⁶ Lotharingiai Ferenc császár 1751. évi és a főhercegek (a későbbi II. József és II. Lipót magyar királyok) 1764. évi selmecebányai látogatásakor a főutcai Fritz-ház is kivilágítást kapott, hiszen a koronás fők a szomszédos Hellenbach-házban szálltak meg (KULCSÁR 1999. 52.) A helyi születésű Kosáryné Réz Lola is megemlíti A vén diák című regényében a Fritz-házat (KOSÁRYNÉ RÉZ 2011. 19.) A Fritz-házról: <http://muemlekek.info/foto/fritz-haz-selmecebanya.php>

³⁷ TÁRCZY-BORNOCH 1938. 32.; BREZNYIK 1883–1889. II–III. 160.

³⁸ 1771-ben Hont vármegye közgyűlése idején Nayhold kiküldött királyi biztos az épületben kapott szállást <http://familysearch.org> (Fritz)

tet. Az 1700-as évek első évtizedeiben azonban még a család e főtéri házában fogadták a bécsi különös házassággal együtt járó, e vidéken nem szokványos keresztszülőket is.

5. A Fritz-ház ma, alsó traktusa a 18. században a család lakhelye volt (a Szerző felv.)

Keresztszülőség a saját gyermekeknél: bécsi kapcsolatok magasabb rangúakkal

A házastársak első fiúgyermeké, Lipót Rudolf 1728. április 5-én Selmezbányán született.⁴¹ Az elsőszülött fiúgyermek keresztnévadása nem a keresztszülők, hanem az apa (Lipót András) és az anyai nagypapa (János Rudolf) keresztnéve után történt. A keresztszülőket – ezáltal Fritz Lipót András és felesége társadalmi viszonyrendszerét – vizsgálva látható, hogy az Eisenreich-rokonság – bécsi üzleteik és pietista jellegű szellemi háttérük alapján – ritka kapcsolatokat, gazdag bécsi polgárokat hozott a selmezbányai Fritz-házba. Ennek megfelelően keresztszülő volt a befolyásos és a császári udvarban jó kapcsolatokkal rendelkező Palm Ferenc (Franz Gottlieb von Palm, 1691–1749) gazdag bécsi bankár és a felesége, Renáta (Elisabeth Renata von Mayer). Keresztszülő (egyben nagypapa) volt a már említett Eisenreich János Rudolf bécsi privilegizált nagykereskedő is.⁴² Emellett a keresztszülők között bárói származású is volt, a selmezbányai orvosdoktor, kamaragróf és bányabirtokos Hellenbach János Godofréd⁴³ személyében. A selmezbányai elitből – értelmiségi és evangélikus hitbéli alapon – ke-

³⁹ AFM XIII.

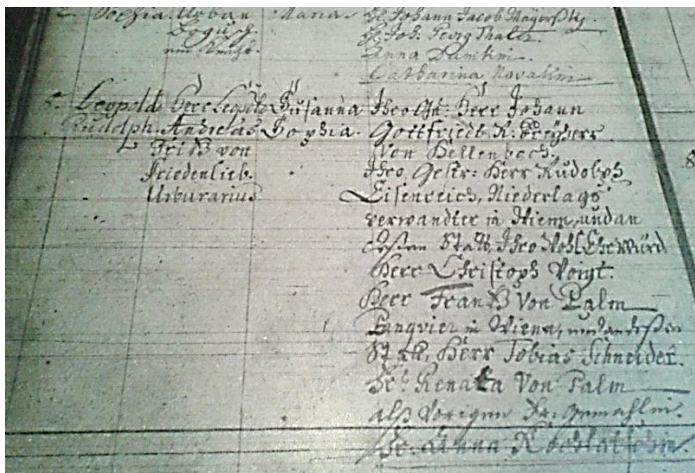
⁴⁰ Egy a Selmezbányai Levéltárban őrzött irat szerint, Bécsben 1797. aug. 24-én kelt levelében (ŠUBA A/IX/2005/00139) – 1796-tól itt tanult ugyanis az orvosi egyetemen – Lipót, mint a legidősebb fivér a család meghatalmazottjaként 36 ezer aranyforintért eladásra kínálta a felújított selmezbányai társasházat. A nehéz háborús helyzet – a francia forradalmat követő napóleoni háborúk – miatt külön nyilatkozatot kért arról, hogy az adásvétel a békekötés után is megvalósul.

⁴¹ MNL OL X 9482 C 834

⁴² CSEPREGI 2013. 577.

⁴³ CSEPREGI 2013. 586.

resztszülő volt még a hallei egyetemen tanult és Bécsben is tevékenykedett Voigt Kristóf Miklós helyi evangélikus (német) lelkész.⁴⁴ Helyi előkelőségnek számított a mind a hat Fritz gyermeknél egyaránt keresztanyaságot vállalt Kochlatsch (Kohlács) Anna is, aki a selmecebányai orvosdoktor és bányabirtokos Kochlatsch István Antal⁴⁵ felesége volt.⁴⁶ A Fritz család történetében nem ő az első Kochlatsch családnevű személy, mert Lipót András édesapja, Fritz András besztercebányai orvosdoktor 1694-ben az uralkodótól a pecséthamisítás miatt hűtlenségbe került Kochlacz (Kochlatsch) Vilmos Lipót birtokait kapta meg.⁴⁷ Keresztszülő volt továbbá Schneider Tóbiás selmecebányai bányabirtokos is,⁴⁸ aki Fritz Lipót András húgának, Anna Máriának volt a férje. A Besztercebányán született Fritz lánynak Schneider Tóbiás nevelőapja, a besztercebányai Weisz György volt a keresztapja,⁴⁹ aki Fritz Lipót András és Fritz Anna Mária apjával – az orvosdoktor Fritz Andrással – egy időben a besztercebányai városi tanács tagja, majd 1700-ban bíró⁵⁰ is volt. Schneider Tóbiás és Fritz Lipót András egyébként kölcsönösen vállalták a keresztapaságot egymás gyermekeinél.⁵¹ A bányavárosi előkelő és városvezető apák, vagyis Fritz András orvosdoktor, városi tanács tag és bíró, valamint Weisz György bíró keresztszülősségi viszonyrendszere – korábbi kapcsolati tőkéje – majd a fiaknál él tovább, náluk azonban ez már személyesebb és szorosabb kapcsolat lesz, illetve bányatulajdonosi⁵² kötelékké – vagyis rokonsági és részben gazdasági tőkévé is – változik.

6. Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia első fiának, Lipót Rudolfnak születési anyakönyve 1728-ból. MNL OL C834

Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia 1729-ben Selmecebányán született második gyermeke az édesanyja nevét kapta. Keresztszülei között szintén előkelő személyek voltak, így például báró Lebrecht Frigyes (von Knichn) vagy Conradi Kristóf Márton bécsi kereskedő és neje, Barbara Éva (aki Eisenreich Zsuzsanna Zsófia egyik lánytestvére, így egyben a gyermek nagynénje is volt), továbbá a már említett Kochlatsch Anna.⁵³

Az 1731-ben Selmecebányán született harmadik gyermek, Frigyes György keresztszülője volt a már említett báró Lebrecht Frigyes (von Knichn), valamint Helvetius János György és felesége, Anna Katalin (aki Eisenreich Zsuzsanna Zsófia másik lánytestvére, így egyben a gyermek nagynénje is volt). Keresztszülő volt továbbra is Kochlatsch Anna, valamint Schneider Tóbiás és neje is, Anna Mária (aki Fritz Lipót András húga, így egyben a gyermek nagynénje is volt).⁵⁴ A második fiúgyermek névadása a

⁴⁴ CSEPREGI 2013. 621.

⁴⁵ Róla lásd bővebben: SZÁLLÁSI 1987.; CSEPREGI 2013. 592.

⁴⁶ MNL OL X 9482 C 834

⁴⁷ MNL OL A 57 23. kötet 233–234.

⁴⁸ TÓTH G. 2009 141., 153., illetve MNL OL X 9482 C 834

⁴⁹ <http://familysearch.org>

⁵⁰ Például 1695-ben (MNL OL A 57, 23. kötet 438.) vagy 1700-ban (JURKOVICH 1922. 632.).

⁵¹ MNL OL X 9482 C 834

⁵² Az „urburarius” megjelölés szerepel mindkettejük neve mellett (MNL OL X 9482 C 834).

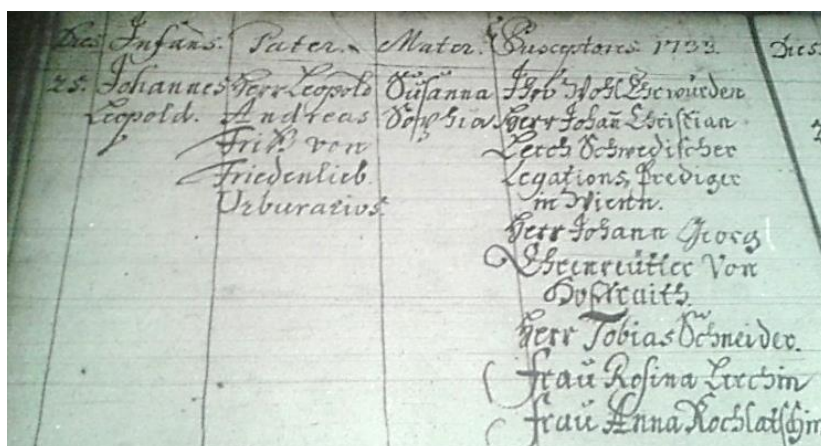
⁵³ MNL OL X 9482 C 834

⁵⁴ MNL OL X 9482 C 834

keresztapák – Frigyes és György – után történt. A keresztszülők között mindhárom említett gyermeknél található báró és bécsi kereskedő is, ami arra utal, hogy az 1720-as évek végén Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia Selmezbányán, illetve azon kívül is, Bécsig elérő előkelő társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett.

Az 1733. február 25-én, Selmezbányán született negyedik gyermek, János Lipót⁵⁵ keresztszülei között felbukkan Johann Christian Lerch/Lerche (†1768) német származású evangélikus prédikátor és neje, Rosina is.⁵⁶ A Berlinben, Hallében és Wittenbergben tanult Johann Christian Lerch/Lerche (†1768) 1716-tól a hallei Pädagogium tanára volt, majd 1729-ben Bécsben vállalt lelkesi szolgálatot, a bécsi udvarhoz akkreditált svéd nagykövetnek ugyanis evangélikus prédikátorra volt szüksége.⁵⁷ Lerche a svéd nagykövet bécsi udvari lelkészeként került kapcsolatba a selmezbányai családdal, vagyis a selmezbányai evangélikus nemes polgár család bécsi kapcsolatrendszere az 1730-as évek elején sem szakadt meg. Ugyanakkor e bécsi kapcsolat elsősorban már nem kereskedői-üzleti-rokonsági, hanem – a bécsi udvari evangélikus lelkész keresztszülőségét tekintve – sokkal inkább szellemi, hitbéli alapon állt. A fiúgyermek névadása a keresztapa (János) és az apa (Lipót András) után történt.

Emellett a selmezbányai keresztszülők között továbbra is voltak „waldbürgerek”, így a nemes polgár Ehrenreutter János György (*von Hofraith*), valamint a már említett Schneider Tóbiás és Kochlatsch Anna. Ehrenreutter János György egyebekben 1749-ben a béalábányi György-tárnában Fritz Lipót Andrásal együtt bányarészesedéssel bírt,⁵⁸ így a komák a későbbiekben a keresztszülőség mellett bányatulajdonosi (üzleti) kapcsolatban is álltak. A kereskedelmi-üzleti alapú keresztszülőválasztás azonban továbbra sem szűnt meg, csak – az életvitelszerű selmezbányai tartózkodás, letelepedés okán – Bécs helyett áttevődött Selmezbányára. E negyedik gyermek esetében – az első három gyermekeknél adott udvari nagykereskedők, bankárok helyett – Fritz Lipót András helyi rangjához hasonlóan már sokkal inkább selmeci bányabirtokosokra (*urburarius*) esett a választás.

7. Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia harmadik fiának, János Lipótnak születési anyakönyve 1732-ből. MNL OL X 9482 C 834

Fritz Lipót Andrásnak és Eisenreich Zsuzsanna Zsófiának még további két lánygyermek is született Selmezbányán, 1734. június 9-én Anna Mária és 1735-ben Mária Barbara. Mindkét lánygyermeknek ugyanazok voltak a keresztszülei, valamennyien már helyi előkelőségek, így a korábban említett Schneider Tóbiás, Kraudi Joachim, Kochlatsch Anna. Mellettük új személyként feltűnik Fritz Mária Barbara, aki valószínűleg néhai Fritz András orvosdoktor özvegyeként egyben nagyszülő is volt.⁵⁹ E két lánygyermeknél a keresztszülők száma csökkent, és személyük is azonossá vált, valamint – a korábbi gyakorlattól eltérően – esetükben bécsi kapcsolat nincs.

⁵⁵ János Lipót a szerző egyenes ági felmenője.

⁵⁶ MNL OL X 9482 C 834

⁵⁷ MEUSEL Lexikon 1802–1816. VIII. 159.

⁵⁸ PÉCH 1967. I. 317.

⁵⁹ MNL OL X 9482 C 834

Az 1728 és 1735 között Selmezbányán született hat Fritz–Eisenreich gyermek keresztszüleit vizsgálva megállapítható, hogy a családfő az előkelő nemes polgár bányavárosi társadalmi helyzeténél magasabb rangú – így bécsi nagykereskedő és bankár, valamint arisztokrata és helybeli bányabirtokos vagyonos – családokkal kötött keresztszülősei (komasági) viszonyrendszert. Ennek megfelelően, Fritz Lipót András és Eisenreich Zsuzsanna Zsófia gyermekeik esetén tudatos stratégiát követve törekedtek társadalmi helyzetüknél magasabb, de legalább a sajátjukkal azonos rangú keresztszülőség kialakításra.

Keresztszülőség más selmezbányai családokkal: kapcsolatok azonos rangúakkal

A selmezbányai evangélikus (német) születési anyakönyveket⁶⁰ átvizsgálva, 1724 és 1764 között Fritz Lipót András – 24 selmezbányai családnál⁶¹ – összesen 45 gyermek esetén vállalt keresztszülőséget, vagyis a négy évtized alatt átlagosan évente legalább egyszer. Volt olyan év (1746), amikor több esetben, de előfordult olyan is (1744, egyébként a kálvária alapkövetésének éve), amikor nem lett keresztszülő. Fritz Lipót András felesége, Eisenreich Zsuzsanna Zsófia részben azonos időszakban, így 1732 és 1749 között 11 selmezbányai család⁶² 13 gyermeke esetében volt keresztanya. A 35 érintett selmezbányai család nagy többsége a helyi gazdasági vagy értelmiségi elithez, így a selmezbányai vagyonosabb réteghez tartozott. A családok társadalmi helyzete alapján a keresztszülői viszonyrendszerben egyértelmű rangkülönbségről egy esetben lehet szó, amikor is Fritz Lipót András húga szolgájának gyermeke esetén vállalt keresztszülőséget, de ebben az esetben a már említett patronátusról is beszélhetünk. A 35 helyi család közül, minden bizonnyal a bécsi rokonság miatt – kereskedőből (*mercator*, *Kaufmann*) volt a legtöbb, majd a bányabirtokos (*urburarius*), valamint a helyi előkelőknek nevezett, a belvárosban élő „ring- és waldbürgerek” következtek. A 35 család a komasággal érintett családok kétharmadát alkotta. Fritz Lipót András is ebbe a selmeci előkelő társadalmi rétegbe tartozott, az anyakönyvekben többször „urburarius” vagy „Waldbürger” megjelöléssel említik. A gazdasági-kereskedelmi élet prominensein túl – városi-vármegyei értelmiségiként – orvos (*doctor medicinae*),⁶³ bányamérnök,⁶⁴ német⁶⁵ és vend (szláv)⁶⁶ lelkész, írnok (*Hüttenschreiber*),⁶⁷ aljegyző (*vice notarius*),⁶⁸ titkár (*secretarius*),⁶⁹ jogi képviselő (*procurator*),⁷⁰ bányaművezető

⁶⁰ MNL OL X 9482 C 834 (Selmezbányai német evangélikus születési anyakönyv) származik, a továbbiakban minden esetben erre hivatkozom.

⁶¹ Kraudi Joachim városi aljegyző, Pemmer János (felesége Lipót András húgának, Schneider Tóbiásnénak a szolgájára), Tühringer Kristóf parókkakészítő, Legler János lakatosmester, Neustätter András kereskedő, Kochlatsch István Antal orvosdoktor és bányabirtokos, Schneider Tóbiás bányabirtokos, Oßnitz Frigyes Miklós bányabirtokos, Pellionis Sámuel tanító, Tins Jakab jószágigazgató, Simonides János német lelkész, Kraudi János Godofréd kereskedő, Köhler János Godofréd Ringbürger, Kochlatsch János Vilmos kereskedő, Scholtz Sámuel Waldbürger, Kraudi Ehrenreich György kereskedő, Passur Sámuel iskolaigazgató, Schindler János Godofréd kereskedő, Gregusch György vend (szláv) lelkész, Scharff Dániel kereskedő, Lissovinyi András bányabirtokos és honti nemes, Koch János, Neusteder Mátyás írnok, Dinner János Henrik bányaművezető.

⁶² Lepini János jogi képviselő (*procurator*), Pribisch Mihály titkár (*secretarius*), Mikovinyi Sámuel a bányavárosok császári bányamérnöke, Zipser Márton írnok, Kraudi János Godofréd kereskedő, Lehman Krisztián, Tiendl Mihály bányabirtokos, Behindler János Godofréd kereskedő, Thill János, Schütz Lipót kereskedő, Scholtz Sámuel Waldbürger.

⁶³ MNL OL X 9482 C 834: Kochlatsch István Antal orvosdoktor 1729. febr. 26-án született Zsófia lánya. Lipót András mellett keresztszülő volt Voigt Kristóf Miklós helyi német lelkész és Richter András bányabirtokos neje is. Fritz, Kochlatsch és Richter társtulajdonosok voltak 1741-ben és 1749-ben a már említett György-tárnában (PÉCH 1967. I. 317.)

⁶⁴ MNL OL X 9482 C 834: Mikovinyi Sámuel bányamérnök 1736. márc. 11-én született Sarolta lányáról van szó. Lipót András mellett keresztapa volt a már említett Kochlatsch István Antal orvosdoktor is.

⁶⁵ MNL OL X 9482 C 834: Simonides János német lelkész 1741. aug. 26-án született György Sámuel nevű fia. Lipót András mellett keresztszülő volt Schneider Tóbiás (Lipót András sógora) és neje (Lipót András húga), valamint Kochlatsch István Antal orvosdoktor neje is.

⁶⁶ MNL OL X 9482 C 834: Gregusch György vend (szláv) lelkész 1756. okt. 7-én született Sámuel vagy az 1763. ápr. 22-én született Dániel fiáról van szó (<https://familysearch.org>). A szláv lelkész gyermekeinek születését a német és a szláv evangélikus anyakönyvbe is bejegyezték, ugyanakkor a szláv anyakönyv részletesebben írt a keresztszülőkről, így például Fritz Lipót Andrásról is, mint a német.

⁶⁷ MNL OL X 9482 C 834: Neusteder Mátyás írnok 1761. jún. 3-án született Lipót András nevű fia. Fritz Lipót András mellett keresztszülő volt Oßnitz Mátyás bányabirtokos is.

⁶⁸ MNL OL X 9482 C 834: a már említett Kraudi Joachim aljegyző 1724. jún. 18-án született János nevű fia. Egyébként Lipót Andrásnak ez a fellelt első keresztapasága, ekkor még nőtlen volt.

(*Hoster Kunststeiger*),⁷¹ jószágigazgató (*Verwalter*),⁷² tanító (*conrector*)⁷³ és iskolaigazgató (*Schull Rector*)⁷⁴ családdal jött még létre komaság. Az iparos-kézműves mesteremberek közül pedig lakatos-sal⁷⁵ és parókakészítővel⁷⁶ kerültek keresztszülőségbe.

Fritz Lipót András a legtöbb esetben, ötször, a gazdag ruszti származású, de selmecebányai kereskedő Scharff Dániel gyermekeinél volt keresztszülő.⁷⁷ E gyermekek egyben az unokái is voltak, mert Scharff Dániel 1756-ben vette feleségül Fritz Zsuzsanna Zsófiát.⁷⁸ A nem családi körbe tartozó keresztyermek közül Fritz Lipót András az Oßnitz (Ossmitz) bányabirtokos, valamint a Kochlatsch és – feleségével együtt – a Kraudi (Kraudy) kereskedő családok három-három gyermekei esetén volt keresztszülő. E családokkal a komaság is szorosabb volt, hiszen több gyermeknél jött létre keresztszülőségi kapcsolat. A besztercebányai kereskedő és nemes polgár családból származó, Kraudi János Godofréd⁷⁹ kereskedőnek az 1745-ben Selmecebányán született, Kraudi Katalin Cecília⁸⁰ nevű lánya – akinek Fritz Lipót András a keresztapja volt – később Lipót András menyje is lett. Lipót András harmadik fia, a már említett János Lipót ugyanis 1760-ban őt vette feleségül,⁸¹ és első gyermekük, Lipót (Lipót András unokája) 1762-ben született.⁸² Fritz Lipót a már említett, özvegyesség miatt 1766-ban másodszor is megnősült Scharff Dániel Probst Zsuzsannától⁸³ 1768-ban született Karolina⁸⁴ nevű lányát vette feleségül 1808-ban.⁸⁵ Mindezen részletezés alapján látható, hogy a korábbi keresztszülőségi viszonyból később valóságos családi-rokonsági kapcsolat is létrejöhetett.

⁶⁹ MNL OL X 9482 C 834: Pribisch Mihály titkár 1732-ben született Mátyás nevű fia, keresztszülő volt Lipót András neje, Eisenreich Zsuzsanna Zsófia, valamint Richter András és Kraudi János Godofréd bányabirtokosok, akik később a már említett György-tárnában Fritz Lipót András bányatárs-tulajdonosai voltak.

⁷⁰ MNL OL X 9482 C 834: Lepini János jogi képviselő 1732. márc. 26-án született Ferenc nevű fia, keresztszülő volt még Lipót András neje, Eisenreich Zsuzsanna Zsófia, valamint Lipót András sógora, Schneider Tóbiás bányabirtokos és Kochlatsch István Antal orvosdoktor is, aki a már említett György-tárnában Fritz Lipót András bányatulajdonos társa volt, az orvosdoktor felesége pedig Lipót András valamennyi gyermekének a keresztanyja volt.

⁷¹ MNL OL X 9482 C 834: Dinner Henrik bányaművezető 1761. jún. 11-én született Károly Vilmos nevű fia.

⁷² MNL OL X 9482 C 834: Tinsz Jakab jószágigazgató 1736. máj. 1-jén született Johanna Rozina nevű lánya. Lipót András mellett keresztszülő volt Schneider Tóbiás (Lipót András sógora) is. Tinsz Jakabnak 1741-ben Fritz Lipót Andrással együtt volt részesedése a már említett György-tárnában.

⁷³ MNL OL X 9482 C 834: Pellionis Sámuel tanító 1733. jan. 7-én született Katalin nevű lánya. Lipót András mellett keresztszülő volt Ehrenreutter János György (*von Hofraith*) bányabirtokos is, aki Lipót András harmadik fiának, János Lipótnak volt a keresztapja. Az Ehrenreutter család 1741-ben és 1749-ben a már említett György-tárnában Fritz Lipót András bányatulajdonos társa volt.

⁷⁴ MNL OL X 9482 C 834: Passur Sámuel iskolaigazgató 1753. júl. 14-én született Anna Zsuzsanna lányáról van szó. Lipót András mellett keresztszülő volt Lissovinyi András bányabirtokos is, aki – a legnagyobb részesedéssel – 1741-ben és 1749-ben a már említett György-tárnában Fritz Lipót András bányatulajdonos társa volt.

⁷⁵ MNL OL X 9482 C 834: Legler János lakatos 1728-ban született Rozina nevű lányáról van szó. Lipót András mellett keresztszülő volt Richter András bányabirtokos is. Fritz és Richter társtulajdonosok voltak 1741-ben és 1749-ben a már említett György-tárnában.

⁷⁶ MNL OL X 9482 C 834: Tühringer Kristóf parókakészítő mester három gyermekénél (1727. ápr. 1., 1729. júl. 11. és 1731. okt.) Fritz Lipót András dr. Kochlatsch István Antal bányabirtokossal, valamint húgával, Schneider Tóbiás bányabirtokos nejevel keresztszülőséget vállalt. Nem kizárt, hogy a nevezett bányabirtokos családok a keresztszülőséggel is elismerték a parókakészítő mester szaktudását.

⁷⁷ MNL OL X 9482 C 834: 1757. júl. 20. (Zsuzsanna Zsófia), 1759. febr. 16. (Mária Borbála), 1760. aug. 18. (Lipót András), 1762. márc. 4. (György András), 1764. okt. 20. (Dániel).

⁷⁸ MNL OL C835: 1756. aug. 29.

⁷⁹ GYULAI 2013. 15–16.

⁸⁰ MNL OL X 9482 C 834: 1745. nov. 23.

⁸¹ MNL OL C835: 1760. jún. 27.

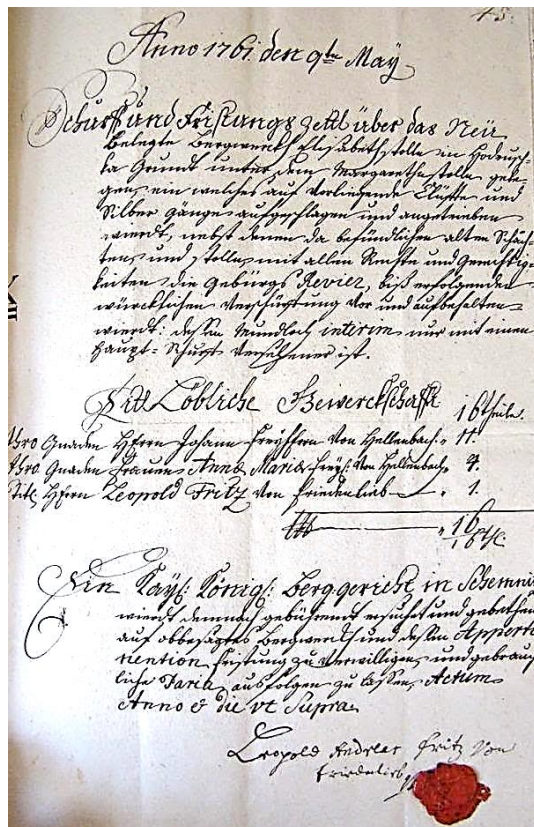
⁸² MNL OL X 9482 C 834: 1762. júl. 31. Fritz Lipót szintén a Szerző egyenes ági felmenője.

⁸³ MNL OL C835: 1766. jún. 24. Scharff Dániel ekkor selmecebányai kereskedő és a városi tanács külső tagja volt.

⁸⁴ MNL OL X 9482 C 834: 1768. dec. 17. Scharff Karolina (és így az édesapa Scharff Dániel) szintén a Szerző egyenes ági felmenője.

⁸⁵ MNL OL C835: 1808. aug. 21.

A közös üzleti-kereskedelmi – bányavállalkozói – érdekeltség vagy akár a szomszédság is kimutatható Fritz Lipót András és neje selmebányai keresztszülőségi kapcsolatrendszerében. A szomszédságra példa, hogy Mikoviny Sámuel – a híres matematikus, a bányavárosok császárilag kinevezett bányamérnöke és az 1735-ben létrehozott selmeci bányaiskola tanára – 1736-ban született gyermekénél Eisenreich Zsuzsanna Zsófia vállalta a keresztanyaságot,⁸⁶ Mikoviny belvárosi háza ugyanis a főtéri Fritz-ház közelében állt.⁸⁷ Mikoviny esetében természetesen a bányászati és az értelmiségi kapcsolat is adott volt. A bányavállalkozói kapcsolat egyébként markánsan jelen volt a komasági rendszerben. Fritz Lipót András például 1741-ben és 1749-ben a bélabányai György-tárnai (Georgstolln) társulatban bányarészes volt.⁸⁸ Lipót András mint bányabirtokos a részestársak közül a legnagyobb arányban tulajdonos Lissovinyi Andrással,⁸⁹ dr. Kochlatsch István Antallal,⁹⁰ Tinsz Jakabbal,⁹¹ Kraudi Ehrenreich Györggyel,⁹² továbbá feleségével együtt Scholtz Sámuellel⁹³ és Kraudi János Godofréddel⁹⁴ is komaságban is volt. Lipót András felesége pedig a bányatárs-tulajdonosok közül Tiendl Mihállyal⁹⁵ volt még keresztszülőségi kapcsolatban.

8. Fritz Lipót András kézírásos és pecsétetes kérelme a bányabíróshoz, 1761 (ŠUBA)

⁸⁶ MNL OL X 9482 C 834: Mikoviny Charlotte/Karolina 1736. márc. 11-én született, keresztapja volt a már említett Kochlatsch István Antal orvosdoktor is.

⁸⁷ TÁRCZY-HORNOCH 1938. 32.

⁸⁸ PÉCH 1967. I. 317.

⁸⁹ MNL OL X 9482 C 834: 1758. ápr. 20. (Lissovinyi Mária Erzsébet).

⁹⁰ MNL OL X 9482 C 834: 1729. febr. 26. (Kochlatsch Zsófia).

⁹¹ MNL OL X 9482 C 834: 1736. máj. 1. (Tinsz Johanna Rozina).

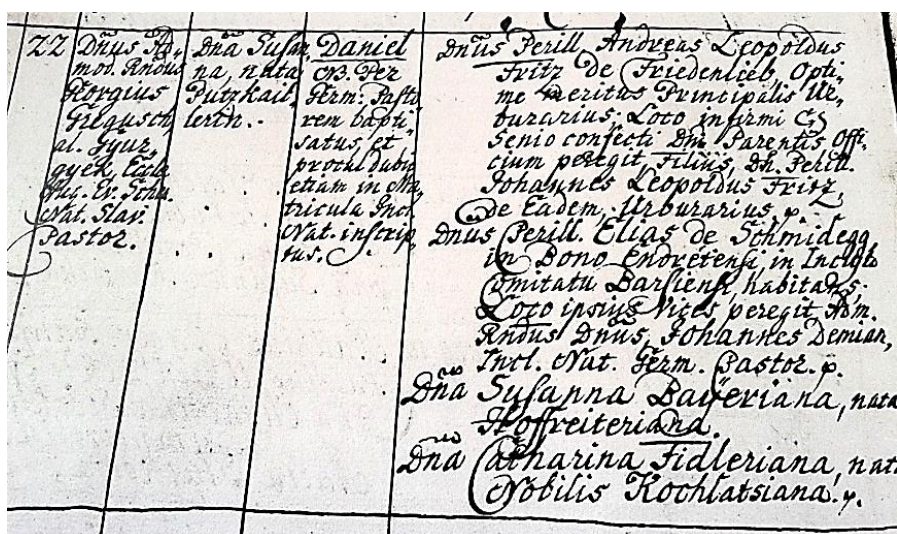
⁹² MNL OL X 9482 C 834: 1750-ben (Kraudi Ehrenreich Mária Erzsébet) és 1752-ben (Kraudi Ehrenreich Johanna), a szintén tulajdonostárs Lissovinyi Andrással közösen keresztszülők.

⁹³ MNL OL X 9482 C 834: 1756. okt. 17. (Scholtz Mária Krisztina).

⁹⁴ MNL OL X 9482 C 834: 1745. nov. 23. (Kraudi Katalin Cecília, aki Fritz Lipót Andrásnak 1760-tól egybekben a menyje), a szintén tulajdonostárs Lissovinyi Andrással közösen keresztszülők.

⁹⁵ MNL OL X 9482 C 834: 1744. ápr. 9. (Tiendl Johanna), a szintén tulajdonostárs Tins Jakabbal közösen keresztszülők.

A bányabirtokossághoz hasonlóan – a fentiek alapján – markánsan volt jelen a helyi értelmiséggel kialakított keresztszülősi viszonyrendszer is, így például a német és szláv evangélikus lelkészeknél városi tisztviselőkkel, továbbá tanítókkal és írnokokkal, de mérnökkel vagy orvossal is létrejött komasági kapcsolat. Mindezek alapján megállapítható, hogy az üzleti-bányavállalkozói, illetve a szellemi-értelmiségi viszonyrendszert a keresztszülősi kapcsolati háló is erősítette, így az előkelő selmeci bányapolgárok a gazdasági-szellemi kapcsolatokat igyekeztek a személyesebb, így a komasági (műrokonsági) kötelékekkel is megszilárdítani.⁹⁶ Fritz Lipót András a keresztszülőseget felelősségteljes hivatásnak – némi túlzással hivatali munkának – is tekintette. 1763-ban ugyanis, a szláv evangélikus lelkész fiának születésekor „a nagyságos, kiváló és érdemes Fritz Lipót András bányabirtokos úr, öregségtől meggyengülve, az Úr rendelkezésből bevégezte hivatalát, s azt átvette fia, Fritz János Lipót nagyságos úr.”⁹⁷ A következő évben, 1764-ben azonban vállalt még egy utolsó keresztszülőseget, Scharff Dániel és első neje, Fritz Zsuzsanna Zsófia gyermeke – vagyis az unokája – esetén.⁹⁸

9. Fritz Lipót András átadja fiának, János Lipótnak a keresztszülőseget 1763-ban.

<https://familysearch.org> alapján

Fritz Lipót András 1768. január 28-án Selmezbányán hunyt el. Az 1768. évi szláv evangélikus annales (évkönyv) szerint „az idős friedienliebi Fritz Lipót András, a nagyérdemű Waldbürger-elöljáró január 28-án elhalálozott és egy sötét téli este pompás temetést kapott, az otthonától az evangélikus temetőig több mint 200 személy gyertyafénnyel kísérte útjára, a holttestet 6 lóval szállították, az egyházyatyák és az egész iskola ott volt a menetben, a temetőben Elias Klieber kántor harsonán játszott, majd énekelt. A halott úr igen kitartó volt az evangélikus vallásban (míg apja katolikus volt), vallása miatt üldöztetéseket szenvedett, sőt, a megye börtönbe is vetette. 77 éves volt, tisztelték, nagy tudású volt.”⁹⁹

⁹⁶ Selmezbányán 1760-ban Rózsakeresztes Kör is alakult (MKL „Rózsakeresztesek”-címszava; SZATHMÁRY 1986. 152. skk.), ám Fritz Lipót András vagy a tanulmányban említett személyek tagságára a kutatás során azonban nem került elő adat, de elképzelhető, hogy ilyen irányú összefonódások is lehettek a nevezett selmezbányai előkelő polgárok között.

⁹⁷ <http://familysearch.org> (Fritz) (Dominus perillustis Andreas Leopoldus Fritz de Fridenlieb optime meritis principalis urburarius, loco infirmi et serio confecti Domini parentis officium peregit filius Dominus Perillustis Johannes Leopoldus Fritz.)

⁹⁸ MNL OL X 9482 C 834: Scharff Dániel 1764. okt. 30-án született Dániel fiáról van szó.

⁹⁹ <http://familysearch.org> (Fritz) (A fordításért Tuza Csilla főlevéltárost illeti a köszönet.)

10. Fritz Lipót András 2011-ben a selmecbányai kálvária középső templomában kihelyezett emléktáblája (a Szerző felv.).

Összegzés

Fritz Lipót András és neje feltűnő tudatossággal járt el társadalmi, így keresztszülősségi kapcsolatai építése során is. Lipót András – az orvosdoktor és szenátor–bíró apjától örökölt előkelő bányapolgári társadalmi állását előnyös bécsi házasságával és nem szokványos bécsi keresztszülői kapcsolatrendszerével gyarapítani, bővíteni is tudta. Családjának selmecbányai társadalmi megbecsülését¹⁰⁰ jelzi, hogy őt magát és feleségét a vizsgált 40 év alatt (1724–1764) majdnem 60 gyermek esetében – javarészt a helyi előkelő családok részéről – kérték fel keresztszülőkné. Ezen túlmenően, a 18. század első harmadában Selmecbányán egyedinek számított a gyermekeik tekintetében létrejött előkelő bécsi keresztszülősségi kapcsolat, ahogyan a 18. századi Selmecbányán különlegesnek számított az is, hogy Fritz Lipót András Bécsből, előkelő körökből nősült. Házassága és a komasági viszonyai révén is megőrizte előkelő és gazdag,¹⁰¹ bányapolgári,¹⁰² nemesi¹⁰³ és városkörnyéki földbirtokos¹⁰⁴ társadalmi állását. A katolikusból evangélikussá lett bányapolgár társadalmi presztízsét tovább növelte, hogy a jezsuitáknak adományozta birtokát, hogy ott katolikus kálvária létesüljön.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Megbecsültségét növelte az evangélikus polgárság körében, hogy evangélikus vallását annak ellenére sem hagyta el, hogy 1747-ben szerepelt a római katolikus vallás elhagyásáért büntetni kívánt és a bányabíróshoz beadott előkelő személyek jegyzékén (BREZNYIK 1883–1889. II–III. 171.). Ugyanakkor a római katolikusok is becsülhették, hiszen a birtokán volt Scharfenberg-hegyet kálváriaépítés céljából eladományozta a jezsuitáknak (HÍDVÉGHY 1900. 9–11., 34–37.).

¹⁰¹ Az 1751–53 közötti selmecbányai városi telekkönyvben háztulajdonosként (mint *Ringbürger*) János Lipót nevű fiával együtt szerepelt (a ŠABB PBS igazgatójától származó, e-mailen közölt levéltári adat).

¹⁰² Fritz Lipót András közel 70 évesen, 1761. máj. 9-én saját kezűleg írt és eredeti pecsétnyomattal rendelkező levélben kérte a selmecbányai bányabíróshoz, hogy hosszabbítsa meg a hodrusbányai Erzsébet-tárnára vonatkozó – ahol ezüstércet találtak – bányászati jogát. E társaságban 1/16-od részesedéssel bírt (ifj.) báró Hellenbach János és neje mellett (a ŠUBA igazgatójától származó, e-mailen közölt levéltári adat). Egyebekben Lipót András 1728-ban született első fiának, a már említett Lipót Rudolfnak (id.) báró Hellenbach János orvosdoktor, kamaragróf volt a keresztaja.

¹⁰³ 1754–55-ben Hont vármegyében igazolta nemességét (ILLÉSSY 1902. 48. és 159.).

¹⁰⁴ A selmeci kálváriától Bélabánya felé fekvő, a kálváriát észak és északnyugat felől körülölelő rét Fritz Lipót András birtokában volt. Erről: HÍDVÉGHY 1900. (60–61.) például a következők szerint tesz említést: a „Fritz-rétről gyűlt széna pajtája” vagy a „Fritz-féle csűr”. Ezt a selmeci kálvária körüli környéket a mai napig Fritz-majorságnak is nevezik (a ŠABB PBS igazgatójától származó, e-mailen közölt levéltári adat).

¹⁰⁵ Nem kizárt, hogy a selmeci kálvárián, amelynek építéséhez Fritz Lipót András adományozta a birtokán fekvő Scharfenberg hegyet, a 14. (Jézus vállára veszi a keresztet) vagy a 18. (Körülmetélés) vagy a 19. (Menekülés Egyiptomba) kápolna eredeti donátora – mivel e személyek kiléte ismeretlen – Fritz Lipót András volt. Születésekor ugyanis római katolikusnak keresztelték, a besztercebányai jezsuita gimnáziumban tanult, így erős katolikus gyökerekkel rendelkezett, s a kálvária 1744 és 1751 közötti építéskor azonban már evangélikus vallású volt, így nem kizárt, hogy név nélkül (ismeretlen személyként) tett kápolnaadományt.

FORRÁSOK

EOK = Evangélikus Országos Könyvtár, Budapest

EOL = Evangélikus Országos Levéltár, Budapest

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (Királyi Könyvek)

C 30 = Helytartótanácsi Levéltár, Acta nobilium

C 57 = Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum nobilitare

N 79 = Az 1720. évi országos összeírás

X = Mikrofilmek

9482 = Štátny oblastny archív v Banskej Bystrici (Besztercebányai Területi Állami Levéltár, Szlovákia)

C 827–844 = Egyházi anyakönyvek (mikrofilmszám)

Y1 = Általános iratok, 1875-1944

ŠABB PBS = Štátny Archív v Banskej Bystrici – Pobočka Banská Štiavnica (Besztercebányai Állami Levéltár – Selmecebányai Városi Levéltára)

ŠUBA = Štátny Ústredný Bánsky Archív (Selmecebányai Állami Központi Bányalevéltár, Szlovákia)

BIBLIOGRÁFIA

AFM

Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis I–XIII. Verlag des Medicinischen Doctoren Collegiums, Wien, 1894–1912

BREZNYIK 1883–1889

BREZNYIK János: *A Selmecebányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és Lyceum története*, I–III. Joerges, Selmecebánya, 1883–1889

ČIČAJ 2003

ČIČAJ, Viliam: *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya) 1533-1750*. MTA Könyvtára, Budapest–Szeged, 2003

CSEPREGI 2000

CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 36.)*

CSEPREGI 2013

CSEPREGI, Zoltan (hrsg): *Pietas Danubiana – Pietismus im Donautal 1693–1755. 437 Schreiben zum Pietismus in Wien, Preßburg und Oberungarn*. Magyar Evangélikus Digitális Tár (Medit), Budapest, 2013. <http://medit2.lutheran.hu/konyvek/konyv-146>

ERLER 1909

ERLER Georg (ed.): *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig: 1559–1809: Als Personen- und Ortsregister bearbeitet und durch Nachträge aus den Promotionslisten ergänzt, III. 1709–1809*. Universität Leipzig, 1909

FALLENBÜCHL 2002

Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Összeállította: FALLENBÜCHL Zoltán. OSZK–Osiris, Budapest, 2002

GYULAI 2013

GYULAI Éva: *A besztercebányai Kraudy család öröksége. Egy polgárcsalád a 17–19. században = Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 12. (2013) 7–24*. http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/gyulai_eva_kraudy_2013.pdf

HÍDVÉGHY 1900

HÍDVÉGHY Árpád: *A selmeci kálvária keletkezésének története, mai alakja és ájtatossága*. Joerges, Selmecebánya, 1900

ILLÉSSY 1902

Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás. Összeáll. ILLÉSSY István. Athenaeum, Budapest, 1902

JURKOVICH 1922

JURKOVICH Emil: *Besztercebánya szabad királyi város monográfiája*. Budapest, 1922. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

KOSÁRY 1990

KOSÁRY Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér, Budapest 1990 (*Magyarok Európában* III.)

KOSÁRYNÉ RÉZ 2011

KOSÁRYNÉ RÉZ Lola: *A vén diák*. Kráter, Pomáz, 2011

KULCSÁR 1999

Kulcsár Krisztina: II. József udvari utazása 1764 = *Levéltári Közlemények* 70. (1999) 39–77.

MEUSEL Lexikon 1802–1816

Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller I–XV. Johann Georg MEUSEL (hrsg.). Fleischer, Leipzig, 1802–1816

MEGYESI 2004

MEGYESI Csaba: Bél Mátyás, pietista polihisztor a 18. századból = *Múlt-kor (A Múlt-kor negyedévente megjelenő, tematikus online folyóirata)* 2004. dec. 20. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=8890>

MKL

Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk. DIÓS István. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010. Digitális kiadása: <http://lexikon.katolikus.hu/>

MAGYAR NÉPRAJZ

Magyar Néprajz nyolc kötetben, I–VIII. Főszerk: PALÁDI-KOVÁCS Attila. Akadémiai, Budapest, 1988–2012. Digitális kiadása: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/>

NÉMETH 2002

H. NÉMETH István: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében = *Korall* 9. (2002) 79–106.

PÉCH 1967

PÉCH Antal: *A selmeci bányavállalatok története* I–II. Szerk.: KOSÁRY Domokos. Budapest, 1967

SZÁLLÁSI 1987

SZÁLLÁSI Árpád: A magyar bányorvoslás a XVIII. században = *Orvosi Hetilap* 128. (1987)/10. 534–536.

SZATHMÁRY 1986

SZATHMÁRY László: *Magyar alkémisták*. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986

TÁRCZY–HORNOCH 1938

Dr. TÁRCZY–HORNOCH Antal: Mikoviny Sámuel, a selmeci bányatisztképző akadémia első tanára. In: *Bányászati, kohászati és erdészeti felsőoktatásunk története, 1735–1935*. M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egy. Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara, Budapest, 1938. 1. füz. 25–39.

TÓTH G. 2009

TÓTH Gergely: Bél Mátyás besztecebányai diákjai. A besztecebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel = *Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények* 7. (2009) 135–170.

TÓTH Á. 2011

TÓTH Árpád: Tér és társadalom – ahogyan a pozsonyiak láthatták. (Városhálózat és társadalmi mobilitás alulnézetből.) In: H. NÉMETH István–SZÍVÓS Erika–TÓTH Árpád (szerk.): *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Hajnal István Kör, Budapest, 2011. 164–176.

TÓTH Á. 2014

TÓTH Árpád: Patronátus a késő rendi társadalomban. A városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében. In: GYULAI Éva (szerk.): *Úr és szolga a történettudomány egységében - társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011)*. ME BTK TTI, Miskolc, 2014. 78–92.

**Praxis és tudomány –
Benkő Sámuel Borsod vármegyei tiszti főorvos orvosmeteorológiai naplói
(Ephemerides meteorologico-medicae, 1794–1802)***

GYULAI Éva

**Practice and sciences:
Medico-meteorological observations of Borsod county (Hungary)
chief medical officer Samuel Benkő
(Ephemerides meteorologico-medicae, Vienna, 1794–1802)**

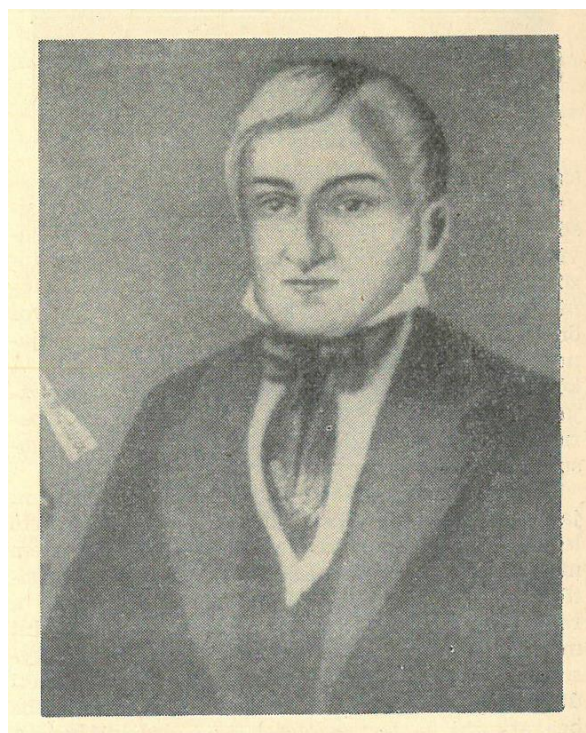
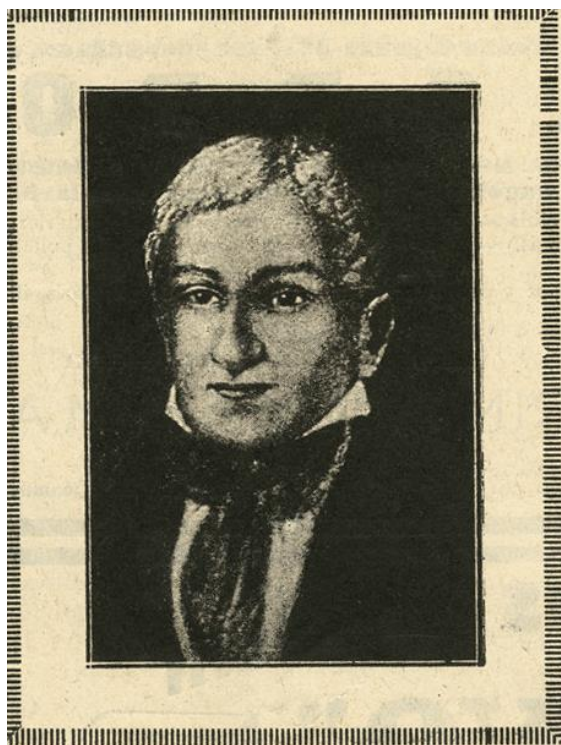
Samuel Benkő (1743–1825) is an exceptional representative of the East-Central European medical history, who was from the end of 1779 almost 4 decades Borsod county's chief medical officer (*ordonnarius physicus*). Having studied in Leiden and in Hungary, he earned a doctorate both in humanities and medicine, and published a 7-volume series (*Ephemerides meteorologico-medicae*) in Vienna containing his meteorological and medical observations taken by himself as a practitioner and a county physician in county of Borsod (North-East Hungary) and in its seat, market town of Miskolc. Benkő continues the medical ephemerides of the famous Viennese clinical practitioner, Maximilian Stoll, who served as a young physician for County of Hont (Hungary), and published his medical, even meteorological experiences got in Hungary in his publication entitled *Ratio medendi*. The scientific works of Samuel Benkő are seen as great medico-historical sources related to diseases, epidemics, medical treatments of late 18th century rural Hungary, however, great written documents about all groups in contemporary rural society. Benkő's Ephemerides are the result of a medical practice more than 20 years, however, this medico-meteorological series demonstrates how the ideas of Enlightenment and the achievements of modern natural and life sciences were implemented in the practice of a rural physician in late 18th century.

*

A felvilágosodás kori közép-európai tudománytörténetben páratlan az az orvostudományi sorozat, amelyet Borsod vármegye főorvosa, Benkő Sámuel (1743–1825) jelentetett meg Bécsben 1794-ben és 1802-ben. A nemzetközi és magyar orvostörténet közel két és fél évszázada számon tartja Benkő Bécsben megjelentetett többkötetes művét, de inkább csak általános tudománytörténeti vonatkozásban, és nem mint egy II. József-kori magyarországi vidéki város, illetve egy északkelet-magyarországi vármegye és régió kivételes orvosmeteorológia forrását. Benkő ugyanis kora felvilágosult természettudományi nivóját képviselő munkájában Miskolc és Borsod vármegye 1780–1801 között mért és tapasztalt meteorológiai és orvosi adatait közli és dolgozza fel, s ezzel a 18. század utolsó két évtizedéből Miskolcra olyan egyedülálló adatsorral rendelkezik a kutatás, amely sokkal jelentősebb városok és régiók esetében is hiányzik.

*Készült az OTKA támogatásával (K100955)

Benkő Sámuel mint Borsod megye „rendes” azaz hivatalos, fizetési orvosa (*physicus ordinarius*), „tisztiorvosa” lett elismert természettudós, a felvilágosodás kori magyar orvostörténet jól ismert alakja, számos tudományos mű szerzője, amelyek közül a legfontosabb az az orvometeorológiai sorozat, amelyet Borsod vármegyei és főként miskolci praxisának több mint 20 éves tapasztalatai alapján adott ki. A borsodi főorvosról egyetlen portré ismert, amelyet Miskolcon őriztek,¹ és Pataki Jenő neves kolozsvári orvostörténész Magyary-Kossa Gyulai orvosprofesszor segítségével 1930-ban talált meg² és közölt másolatban.³ A festmény ma lappang.

Benkő Sámuel korabeli arcképe. PATAKI 1930. 300. és CSILLAG 1965. 1044. alapján

Benkő már felsőfokú tanulmányai, peregrinációja alatt is enciklopédikus tudósnak készült, erdélyi tanulmányai (nagyenyedi kollégium) után a nagyszombati egyetemre iratkozott be. 1784-ben, már borsodi főorvosként, jelentést írt a vármegye egészségügyi hivatalnokainak végzettségéről, amelyben azt jelenti magáról, hogy előbb Nagyszombatban szerzett doktori fokozatot egyetemes bölcsészetből (*universa philosophia*), majd Budán ugyanezt a fokozatot orvostudományból. Orvosi gyakorlatát a budai császári és királyi katonai kórházban töltötte, erről „de Vetza” (Vezán/Vezzán Gábor), a budai katonai parancsnokság törzsorvosa (Magyarország későbbi főorvosa!) állította ki az igazolást.⁴ Érde-

¹ Benkő Sámuel [...] arcképe olajfestésben meg van Hőke Lajos miskolczi orvos birtokában. SZINNYEI 1891–1914. I. Benkő Sámuel-címszó

² Benkő Sámuel arcképére régen „vadászunk”. Szinnyei után annyit tudtunk, hogy Benkő olajba festett arcképe megvan Hőke Lajos főorvos tulajdonában, aki pedig régen meghalt. Ismerős barátunkhoz fordultunk, az egykor Kolozsvárról elkerült Rimóczy József miskolci városi tanácshoz, aki a legnagyobb készséggel felkutatta a képet és lekötözött szívességgel közölte velünk, hogy az most egy özv. Gebauerné nevű úrasszony tulajdona, s ígérte, hogy lefotografáltatja s elküldi. Ámde hiába vártuk. Vártunk egy fél évet, egy évet, vártunk két évet, ez időközben minduntalan kérve, sürgetve a kép megküldését. Sem képet, sem választ nem kaptunk. Hja, Miskolc nagyon messze esett Kolozsvártól, s az arra menő és jövő levelek sorsa bizonytalan. Ekkor aztán közöltük a kép hollétét Magyary-Kossa Gyula professzorral, az orvostörténet terén nagynevű, kitűnő barátunkkal, aki szintén kutatott a kép után, s neki sikerült összeköttetései révén az arckép másolatához jutni. PATAKI 1930 (Orvosi emlékeink) 314.

³ PATAKI 1930. (Benkő Sámuel) 300.

⁴ Comitatus Borsodiensis de revisis gremialium D(ominorum) Medicorum, Chyrurgorum, Obstetricum attestatis diplomatibus ac etiam Barbitonsoribus acceptatis literis cum projecto horum Tonsoriorum regulationis praestita. [...] Samuel Benkő Lauream ex Universa Philosophia doctoralem ab Incl. Universitate Tyrnaviensi, eandem vero ex Medicina ab Incl. Universitate Budensi reportavit. Praxeos denique clinicae in Nosocomio Caesareo Regio Militari Budensi exercitae a Domino

kes, hogy a református (később katolizált)⁵ Benkő ebben a jelentésben nem árulja el, hogy Magyarországon kívül is tanult, úgy tűnik, ekkor nem kívánta felfedni, hogy protestáns egyetemek hallgatója volt, de arról is szó lehet, hogy Mária Terézia egészségügyi rendelete és kiegészítése (1770/1773) értelmében csak az folytathat orvosi gyakorlatot Magyarországon, aki a Habsburg Birodalom valamelyik egyetemén szerezte meg fokozatát.⁶ Nagyszombatból ugyanis nem követte Budára Magyarországon egyetlen egyetemét, hanem külföldön folytatta felsőfokú tanulmányait.⁷

Németországban, majd a hollandiai Leiden protestáns egyetemén tanult, ahol, hasonlóan a többi külföldi diákhoz, neki is teológiából, filozófiából, héber és görög nyelvből kellett felvételi vizsgát tennie 1773-ban, majd 1778-ban orvostudományból magiszteri fokozatot kapott ugyanitt.⁸ Benkő, már borsodi főorvosként, 1791-ben azt írja egyik műve előszavában, hogy az orvostudomány tanulmányához 19 évvel azelőtt, vagyis 1772/73-ban fogott hozzá.⁹ Ez azt jelenti, hogy rendszeres orvosi tanulmányainak megkezdését Leidenhez köti, ahol egyébként bölcsészettől is doktorált, de az 1775-ben Leidenben kinyomtatott filozófiai vizsgatétele (*tentamen*) is jelzi természettudományos érdeklődését. A dolgozat, címe szerint, a Föld keletkezésének lehetséges természettudományos és teológiai magyarázatát vizsgálja: „*Vizsgatétel a Föld keletkezéséről, amely azt igyekszik bemutatni, hogy a föld nem test, hanem az univerzum teremtése után hosszú idővel vagy valamely üstökösből vagy égítéstől vagy állócsillagból vagy végül a nap anyagából és a napfoltokból véletlenül állt össze; de a Teremtés Könyve (Mózes 5 könyve) szerint az univerzummal egyszerre, rendes formájában és így a Mindenható Isten kezéből jött létre, hogy a földkerekség azonnal lakhatóvá váljon*”.¹⁰ Az egyik legismertebb 19. századi német lexikon, amely 1822-ben címszót szentel Benkőnek, említi a disszertációt, amelyet a korabeli holland protestáns teológia exegézise összefoglalásaként értékel, és a tudós leggyengébb munkájának tart.¹¹ Érdekes, hogy az *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* Benkőt (†1825) 1822-ben már halottnak mondja, igaz, halálának pontos dátumát nem ismeri. A borsodi tisztiorvos 1787-ben Bécsben megjelent filozófia pályadolgozatának címdalán magát a szabad művészetek és a bölcsélet doktorának – *AA. LL. (artium liberalium) et phil(osophiae) doctore* – nevezi.¹²

Benkő Sámuel, orvosi és bölcsész diplomájával visszatérve Leidenből, az időközben Budára költözött egyetem orvosi fakultásán is orvostudori oklevelet szerez 1778-ban, Budán is kinyomtatják disszertációját, amelynek témája az álmatlanság kórtana.¹³ Benkő magát a bölcsész- és orvostudomány doktorának és Borsod vármegye fő *physicus*ának – *philosophiae et medicinae doctore, et benefati comitatus physico primario* – nevezi bécsi sorozatának címlapján.¹⁴ Alig egy évvel a budai egyetem orvosdoktori oklevelének megszerzése után, 1779 végén, 36 éves korában Benkő Sámuel már Borsod vármegye alkalmazásában találjuk megyei *ordinarius physicus* minőségben.¹⁵ A *physicus* (görög-latin: természetvizsgáló, természettudós) a középkori latinságban az orvos megnevezése volt, majd az újkori német és osztrák szóhasználatban a (városi, kerületi, körzeti stb.) hivatalnok-orvosokat

Consiliario de Vetza Praesidii Militaris Budensis medico stabali possidet. Benkő Sámuel Borsod vármegyei főorvos (*physicus*) jelentése. Miskolc, 1784. jún. 25. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 34.

⁵ Áttérésének körülményeivel máig adós a kutatás.

⁶ KRÁSZ 2012. 122.

⁷ RÉTHLY 1970. 519.

⁸ BOZZAY 2009. 42.; 83.

⁹ BENKŐ–GRANT 1791. [vi]

¹⁰ *Tentamen protogaeae. Quo, tellurem non esse corpus, longo post universi creationem intervallo aut ex cometa quodam, aut planeta, aut fixa, aut denique ex substantia solis ejusque maculis temere concretum: verum cosmographiae mosaicae conformiter, toto cum universo simul, regulari sua figura ita ex omnipotenti Dei manu exiisse, ut illico orbis habitabilis redderetur, ostendere conatur.* BENKŐ 1775. (cím)

¹¹ BENKŐ (Samuel von) [...] *Tentamen protogaeae, Lugd. 1775. Sein schwächstes Geistesprodukt, nach der Exegese der damaligen holländischen Theologie abgefaßt.* AEWK 9. (1822). 37.

¹² BENKŐ 1787. címdal

¹³ BENKŐ 1778 (Insomnia)

¹⁴ BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. címdal

¹⁵ 1779 decemberében már Benkő Sámuel vármegyei tisztiorvos (*Comitatus physicus ordinarius*) ír jelentést Miskolcon a vármegyének a miskolci gyógyszerárakban végzett vizsgálatról. A Keil-féle patikában (*Pharmacopolium Keilianum*) mindent rendben talált, Kopnik gyógyszerári laboratóriumába (*officina Kopnikiana*) azonban nem jutott be. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 15.

(*Physikus; Stadt- und Kreisphysicus*), modern szóval tisztiorvosokat neveztek így, akik a közegészségügyet felügyelték, és az igazságügyi orvoslást is művelték. Az *ordinarius* a rendiség hivatali nomenklatúrájában a szabályszerűen kinevezett hivatalnokot (alispánt stb.) jelentette, az egyházjogban pedig egy hivatal jogos viselőjének járt ki. Benkő Sámuel minden vármegyének szóló latin nyelvű jelentését mint *ordinarius physicus* szignálta, míg magyarul magát Borsod vármegye főorvosának nevezi a fekete himlőről írt és Kassán kiadott magyar nyelvű orvosi könyvének címlapján, és így nevezi magát németül is.¹⁶ Tisztifőorvost már a felvilágosult abszolutizmus egyik legkiválóbb rendelete, a magyarországi közegészségügyet új alapokra helyező *Generale Normativum de Re Sanitatis* (1770/1771)¹⁷, sőt a vármegyei fizikusok és kirurgusok alkalmazásáról (is) szóló királyi rendelet (1752) előtt is alkalmaztak a vármegyék, Perliczy János Dániel (1706–1778) Nógrád vármegyei főorvos 1750-ben az egyetemi rangú orvosi kar (*collegium medico-chirurgicum*) Magyarországon való felállításáról szóló tervezetét mint Nógrád vármegye *ordinarius physicus*-a nyújtotta be a Helytartótanácsnak.¹⁸ A megyei (városi) *physicusok* tevékenysége azonban igazán II. József uralkodása alatt szilárdult meg.¹⁹

A vármegyei képzett(!) tisztiorvos (*perito medico*) és képzett fizetett sebészek/seborvosok (*peritos chirurgos... conventionatos*) kötelező alkalmazását (ez utóbbiakat csak azokban a vármegyékben, ahol nem volt céhe a kirurgusoknak!) az 1752. október 20/26-án kelt, a vármegyei tisztviselők alkalmazásáról és fizetési besorolásáról szóló királyi rendelet (*benignum mandatum*) 3. pontjában fektették le. A pátenst szerint az uralkodó a vármegyei orvos és sebészek alkalmazásával az egészségének megőrzéséhez szükséges eszközök híján lévő szegény adózó népnek kíván segíteni, és a vármegyei orvos kötelességéről is rendelkezik: a vármegye orvosa a lehetőség szerint a vármegye területén lakjon, a hozzá forduló népnek ingyen nyújtsa az orvosi tanácsokat, ha nincs külön gyógyszerár, az általa fenntartott patikát rendben tartsa, és végül, a szükséges gyógyszereket elviselhető áron adja a betegeknek.²⁰

Az 1752. évi pátenst rövid meghatározásában nem szerepel a tisztiorvos törvényszéki kötelezettsége, és egyéb feladatai sem, ezeket majd a *Generale Normativum* (1770/1771) fekteti le, részletesen szabályozva a városi és vármegyei tisztiorvosok (a rendelet a *medicus* mellett már használja a *physicus* kifejezést is!) feladatkörét és felelősségét, mind szakmai, mind a felvilágosodás eszméinek megfelelő erkölcsi értelemben, az utóbbit a rendeletben is feltűnő közjó eszménye (*salutis publicae ratio*) követeli meg. A tisztiorvostól elvárják, hogy minden beteget, aki az életét az orvosra bízta, ugyanolyan rokonszenvvel és megkülönböztetés nélkül kezeljen, akár a szegények, akár a gazdagok osztályába tartozik.²¹ Mária Terézia egészségügyi szabályzatában a tisztiorvos egyik legfontosabb feladata, a járványok kezelése mellett, a gyógyszerárak és gyógyszerészek ellenőrzése, amelyért külön díjazás jár.

A *Generale Normativum* a hivatalnok-orvos feladatai között, külön pontban szól a boncolásról, amelynek helyes gyakorlatát az orvos lelkiismeretére bízta, megjegyezve, hogy esküjének és az őt alkalmazó joghatóságnak is meg kell felelnie, és kötelessége, hogy a boncolásról az őt megbízó ma-

¹⁶ BENKŐ SÁMUEL N(emes) BORSOD VÁRMEGYÉNEK FŐ-ORVOSSA. BENKŐ–GRANT 1791. (címlap). – Samuel Benkő... ersten Komitatsphysikus im Borschoder Komitat. BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden) (címlap)

¹⁷ A rendelet szövege: Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 535–571.; A latin nyelvű rendelet szövegének fordítása és a rendeletről bővebben: BALÁZS 2007.

¹⁸ *Opera et studio Joannis Danielis Perlicy, nob. Hung. Phil. et Med. Doct... Incl. comitatus Neogradensis. physici ordinarii.* Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 276.

¹⁹ A megyei és városi *physicusokról* bővebben: MOESS–M. ROMÁN 1979

²⁰ *Tertio. Quoad medicos et chirurgos. Cum constet, in plerisque comitatibus curam sanitatis negligi, et inde saepe stragem hominum oriri, quae mala ut evitentur, et signanter contribuenti plebi media curandae sanitatis non habenti succuratur, benigne volumus: quatenus comitatibus Regni peritis medicis non provisus injungatur, ut sibi quilibet eorum de perito medico provideat, salarium ei, cum omni tanem qua fieri poterit, moderatione ordinet, cum hac expressa obligatione: ut medicus, in quantum possibile erit, in meditullio comitatus resideat, et contribuenti plebi ad eum recurrenti praescriptiones medicas gratis distribuatur, pharmacopeam ubi alia non daretur, in bono statu conservet, et medicamenta pretio tolerabili distrahat.* Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 276.

²¹ §VII. [...] aegro, qui vitae causam Medico concredidit, pari amore inserviendum est sine discrimine aut divitum aut pauperum classi adnumeretur. Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 539–540.

gisztrátusnak jelentést írjon.²² A rendelet, ismét csak a felvilágosodás tudománnyal kapcsolatos eszméinek és céljainak szellemében, szól a tisztiorvos tudományos felelősségéről is. Ha ugyanis hivatali ténykedése során a betegeknek különleges tüneteket, vagy a gyógyszerek alkalmazásánál szokatlan hatásokat észlel, jelentenie kell a vármegyei vagy városi hatóságoknak, mert „a hivatalnok-orvos nem tehet jobb szolgálatot az államnak annál, ha a természet titkainak jobb vizsgálatával igyekszik az orvostudomány fejlődését elősegíteni.”²³

Benkő Sámuel Mária Terézia közegészségügyi rendeletének életbe lépése után kezdte meg egyetemi tanulmányait, s orvosi diplomáját már a nem sokkal korábban alapított nagyszombati–budai orvosi képzésben nyerte el, munkáját pedig az új szabályozás irányította egészségügyben kezdte el 1779 végén Borsod vármegyében. 1794-ben Bécsben megjelentett orvosmeteorológiai tudományos munkájának előszavában orvosi gyakorlatának kettős – közegészségügyi és tudományos – célját és praxisának ethosát is megfogalmazza:

„Mivel az emberi élet egyetlen szakaszából, sem a magán-, sem a közéletben nem hiányozhat a kötelesség, én, amikor 1779 végén elnyertem Borsod vármegye nyilvános hivatalnok-orvosi megbízását, minden igyekezetemmel és gondolatommal azon voltam, hogy a vármegye lakosságának közjólétével és a rám bízott betegekkel kapcsolatos kötelességemet minél tökéletesebben és minden részében teljesítsem. Ugyanakkor a betegek látogatása után fennmaradt összes szabadidőmet megfigyeléseim feljegyzésére és rendszerezésére fordítottam, azzal az elhatározással, hogy ezeket a megfigyeléseket valamikor majd nyomdába adom, hogy az államnak és utódaimnak számot adjak tevékenységemről. Hogy a kettős feladatnak hogyan tettem eleget, erről beszéljen orvosi gyakorlatom és hírnevem, nemkülönben most megjelenő orvosmeteorológiai naplóm.”²⁴

Benkő Sámuel megyei physicként való fogadtatása vagy inkább elfogadása nem volt egyértelmű, erről, meglepő módon, az 1787-ben Bécsben megjelentett bölcséleti pályamunkájának egyik részlete árulkodik. A címe szerint a hazaszeretetről szóló filozófiai és államelméleti értekezésében a szerző, az orvosokkal szembeni előítéleteket pertraktálva, név nélkül, elmesél egy esetet egy vidéki tisztiorvosról, akit környezete megpróbál elűzni állásából.²⁵ A történet leírása, minden bizonnyal, saját tapasztalatait közvetíti, amelyeket Miskolcon és Borsod vármegyében szerzett. A szóban forgó orvos frissen

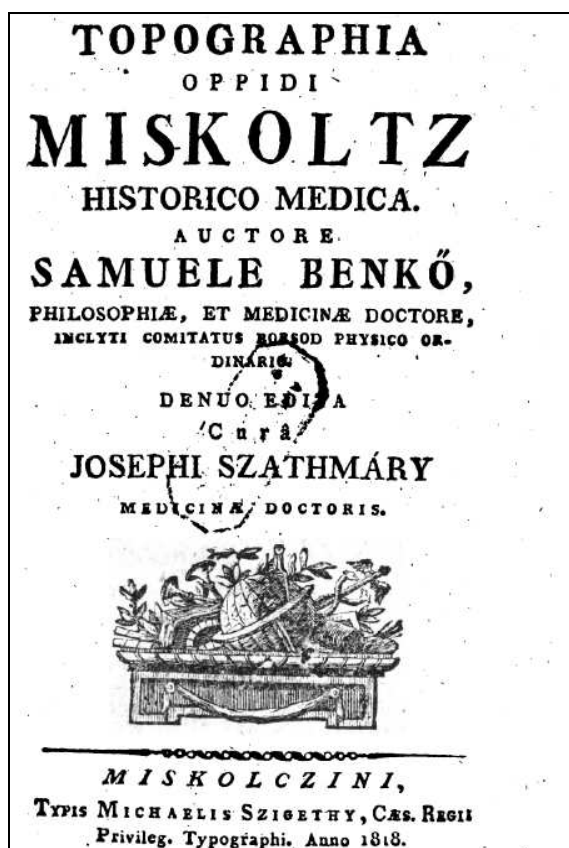
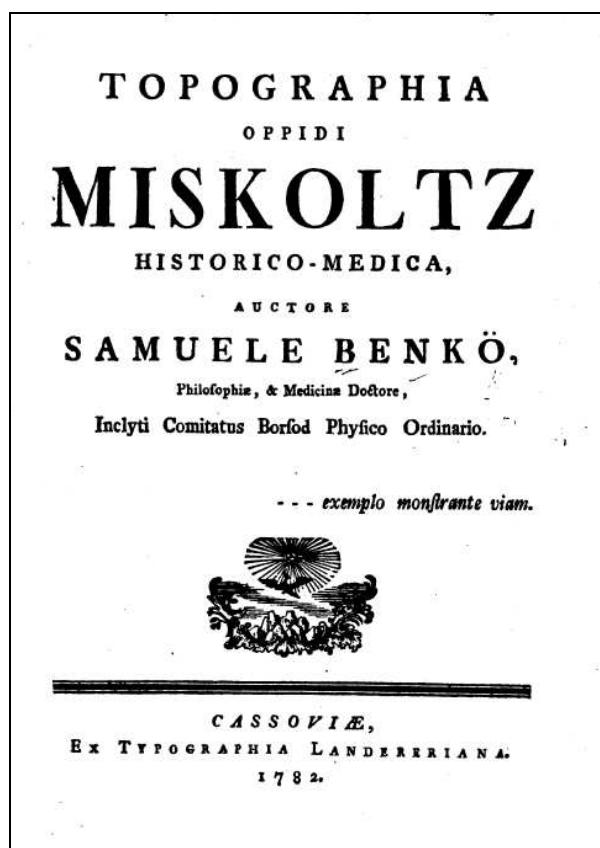
²² §III. In dissectione corporum ea in Medico recta conscientiae ratio tenenda, atque magistratibus, quibus id convenit, referenda est, quae iuramento conformis sit, qua Deo et reipublicae est obstrictus. Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 538.

²³ §VII. [...] Si in officio tractando pecularia symptomata, aut in adhibendis remediis insoliti effectus se manifestaret, repetitis Comitatum et Civitatum Magistratibus id referendum est, quoniam Physicus melius de republica mereri non potest, quam si naturae arcana amplius investigando Artis Medicae incrementa promovere conatur. Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861. II. 540.

²⁴ Praefatio. Cum nullum vitae humanae stadium, neque publicis, neque privatis in rebus suo carere officio possit, ego, quamprimum anno 1779 ad finem vergente, publici comitatus Borsodiensis physici munus capesserem, omnes mox curas cogitationesque in id contuli, ut officii mei circa publicam gremialium salutem et aegrotos mihi creditos partes quam exactissime et omnibus numeris admimplerem, atque omne, quod mihi ab aegrotorum visitationibus superesset otium, consignandis et in ordinem redigendis observationibus impenderem, quas aliquando, ut rei publicae et posteris etiam actorum a me rationem reddam, typis mandari constitui. Cui duplici officio, quo modo satis fecerim, et ipsa artis meae in Inclyto hoc Comitatu exercitatio et fama publica, tum etiam hae ipsae, quae nunc in lucem prodeunt Ephemerides meteorologico-medicae, loquantur. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. [i]

²⁵ [e]x academiis redux et artis medicae praeceptis apprime imbutus, postea in nosocomio militari praxim rumore secundo exercens sero in provinciae vacuae physicae suscipitur, et unanimi ab omnibus voto amplectitur, vixque provinciam acceptam libat, et ecce nonnulli animadvertentes eundem non suam profiteri fidem, secretis odiis persequi, suosque aegrotos, ne ipso medico utantur, persuadere incipiunt, his nihil proficientes, passo caliendo et pingui tentum omaso medicum, ante per illos extrusum, repulsum accusatumque postliminio revocare, importunoque patrocínio tueri, praesentem autem et actu fungentem amovere non dubitant: publicaeque suae provinciae praesidem plorant, priorem emeritum medicum non illorum voluntate expositum, neque actuale illorum studio introductum esse. Acta utriusque temporis aequus praeses diligenter pervolvit, controversiamque ex vano religionis aestu panisque invidentia enatam comperit, et actu fungentem medicum denuo stabilit, invidiamque donat. Interjecto tempore idem medicus provinciae suae loca, aera, aquas et accolae adornat, adjicitque: certum ibidem hominum genus otio et indigna arte, supervacuo numero victitare, quae ejusdem observationes ubique laudem meruere, ast ejusdem inimici nondum plene pacati, nunc quoque non tam odio relationis, quam personae scribentis excitati, resumta ad sui genii more saepe usurpata calliditate, medicum suum de firmata statione denuo dimovere haud cunctantur, frustra ille mitibus alterius Galilei, Petri Rami, Fenelonis ad instar recantatis opprobriis alienatas mutare quaerit mentes, nam nisi illorum moderator partes ejus tuitus fuisset, certo officio suo dejectus ivisset. BENKŐ 1787. 307–308.

diplomázva és egy katonai kórházban szerzett dicséretes gyakornoki tapasztalattal kerül a vármegye megüresedett tisztiorvosi hivatalába, szívesen fogadják, lassan megismeri állomáshelyét, de közben néhányan észreveszik, hogy nem az ő vallását követi, kezdik titkon gyűlölni, és betegeit rábeszélik, hogy ne őt válasszák orvosuknak, és azt a parókás, pohos orvost²⁶ hívják vissza a helyére, akit korábban éppen ők űztek el. A kerület előljárója megvizsgálja az ügyet, és úgy találja, hogy az orvost vallási túlbuzgóság és kenyérféltés miatt üldözték (feltehetően katolikusok egy protestáns!), és végül meghagyja a helyén, a gyűlölőknek pedig megbocsát. Időközben ugyanez az orvos megyéjének helységeit, levegőjét, vizeit,²⁷ lakosait dicséri műveiben, hozzátéve, hogy vannak a vidéken lusták és méltatlan mesterségből, felesleges állásból élők is. Tudományos megfigyeléseit mindenütt elismerik, s azok, akiket még mindig nem sikerült lecsendesíteni, már nem a hivatalban való megtartása miatt gyűlölnek, hanem azért, amit ír, és hivatalában való megerősítése ellenére, szokásos ravaszságukkal ismét elmozdításán mesterkednek, és ő hiába igyekszik – akárcsak Galilei, Petrus Ramus vagy Fenelon – rágalmaikat megcáfolva, megmásítani véleményüket, ha a főnökük ismét nem áll mellé, biztos, hogy távoznia kellett volna állásából.

Benkő Sámuel miskolci topográfijának kassai és miskolci kiadása. BENKŐ 1782/1818 (*Topographia*) címlap

²⁶ *passo caliendro et pingui tentum omaso medicum*. Itt Benkő Horatius-reminiscenciát használ a költő egyik szatírájából: *pingui tentus omaso Furius*. Hor. Sat. II. 5. 40–41.

²⁷ Benkő Sámuel 1778-ban az Abaúj vármegyei Ránk (ma: Rankovce, Szlovákia) gyógyvizéről jelentet meg természettudományi munkát: BENKŐ 1778 (*Aqua Rankensis*). Könyvét Andrassy István abaúji főispánnak ajánlotta.

A Benkő elleni rágalmakról, támadásokról máshonnan nincs tudomásunk, tény, hogy Benkő elődjét, Domby Sámuel megyei főorvost (1729–1807), akinek szintén több műve is megjelent nyomtatásban, hirtelen fosztották meg hivatalától, és Benkő hivatali ideje alatt Domby Sámuel mint kegydíjas, vagy ahogyan ő magát nevezi egyik könyve címlapján 1794-ben: „Borsod vármegyének érdempénzt vevő orvosa”²⁸ tovább praktizált. Talán ő lehet az a parókás orvos, akit Benkő ellenfelei igyekeztek visszahelyezni a tisztiorvosi stallumba. Benkőnek nincs jó véleménye elődjéről, a kurtán-furcsán menesztett Domby Sámuelről, az *Ephemerides* előszavában egyenesen rettenetesnek nevezi hivatali elődjének azt a gyakorlatát, hogy a holttesteket magáncéllal boncolta.²⁹

Láttuk, hogy a tisztiorvosoktól a *Generale Normativum* is megkövetelt bizonyos tudományos adatgyűjtést, megfigyelést, ennek feladatnak Benkő Sámuel, aki közel 3 évtizedig viselte Borsod főorvosi hivatalát, maradéktalanul eleget tett, sőt kora egyik legtöbbet publikáló, külföldön is elismert orvosi szakírja lett, köszönhetően a különböző egyetemeken szerzett tudományos felkészültségének, és nem utolsósorban bölcsészeti érdeklődésének és erudíciójának, hiszen a tudományos irodalom (az újkorban főleg) jó latintudást, íráskészséget és filozófiai gondolkodást igényelt. Benkő orvostudományi, orvostopográfiai munkásságának legelső darabját alig két évvel azután jelentette meg, hogy 1779 végén elnyerte Borsod vármegye orvosi tisztségét.

Az 1782-ben Kassán kinyomtatott munka címe és tartalma szerint Miskolc latin nyelvű orvostörténeti helyrajza (*topographia historico-medica*),³⁰ s valóban, a korabeli statisztikai-topográfiai irodalom szabályainak megfelelően, a város sokoldalú leírását, jellemzését tartalmazza, kiegészítve 6 meteorológiai (XX–XXVI.) és 2 orvostörténeti fejezettel: egyrészt az 1781-ben Miskolcon és környékén tapasztalt betegségek klasszifikációjával, másrészt a szerző 1780-ra és 1781-re vonatkozó orvostudományi megfigyeléseivel és az emberi belső szervek vizsgálata, azaz a boncolások során szerzett tapasztalataival.³¹ Az 1782. évi kötet magyar fordításban is megjelent M. Kiss Júlia fordításában és Szabadfalvi József tanulmányával.³² Benkő Sámuel miskolci topográfiáját első, kassai megjelenése után több mint 35 évvel, 1818-ban ismét kiadták Miskolcon Szathmáry József tudós miskolci orvos később maga is megyei főorvos gondozásában, Szigethy József nyomdájában.³³ A Miskolc-topográfia, bár már orvostudományi fejezeteket is tartalmaz, még kiforratlan mű, szerkesztése egyenetlen, erre maga Benkő is utal a miskolci polgárokhoz szóló ajánlásában.³⁴

Benkő Sámuel első jelentős, már borsodi főorvosként 1782-ben írt orvosi szakmunkáját gróf Batthyányi József (1727–1799) esztergomi érseknek (1776–1799) ajánlja, és az ajánlásból kiderül, hogy Benkő személyesen ismerte az érseket, mégpedig Bécsből, ahol Benkő sok időt és fáradságot fordított orvosi tanulmányaira, és ahol az érsek, mintegy kliensét, szárnyai alá vette, és támogatta.³⁵ Az ajánlásból nem derül ki, hogy Benkő mikor időzött Bécsben, és milyen formában (könyvtár, egyetem, orvosi gyakorlat?) foglalkozott orvosi tanulmányokkal, tény, hogy Batthyányt patrónusaként tisztelte mint odaadó kliense (*devotissimus cliens*), talán a református vallású Benkő katolizálásában is szerepet játszott a hercegprímás.

²⁸ DOMBY 1794. címlap

²⁹ [a]nte meum adventum et physici susceptum munus, inauditum, horrendumque fuerat, cadavera privatim secare. BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) I. [iv]

³⁰ BENKŐ 1782 (*Topographia*)

³¹ XXIX. *Nosologia Anni 1781. ex morbis in oppido Miskoltz et pagis vicinis grassantibus depromta. – XXX. Observationes et Extispicinae Miskoltzini Annis 1780. 1781. adnotatae, medico-practicae.* BENKŐ 1782 (*Topographia*) 67., 69.

³² BENKŐ 1976

³³ BENKŐ 1818 (*Topographia*)

³⁴ [a]ttamen adhuc imperfecta, et undiquaque hiulca, stili, ob insperam rerum et personarum heic occurrentium, colorem, nitore aliisque ornamentis destituta... BENKŐ 1782 (*Topographia*) b2/2; BENKŐ 1818 (*Topographia*) x

³⁵ Iosepho e comitibus Batthyán perpetuo in Nemet-Újvár, ecclesiae metropolitanae Strigoniensis archi-episcopo [...] Litterarum et bonarum artium non tantum amator, sed et earum cultorum Patronus, ac magnus Maecenas es [...] me quoque jam ab aliquot annis non modo in TUA clientelam gratiae recepi, et hodie quoque tantae clementiae alis protegis, verum etiam dum Viennae studiis medicis operam meam atque tempus navabam, tenuitatem meam, quod alta mente repostum manebit, liberali manu sublevasti. BENKŐ 1782 (*Topographia*) b2/1; BENKŐ 1818 (*Topographia*) ix–x

Benkő Miskolc-topográfiájának orvostörténeti fejezeteiből kiderül, hogy a borsodi főorvos Miskolcra költözése után azonnal megkezdte – a meteorológiára és a medicinára vonatkozó – tudományos munkáját, előbb gyakorló orvosként a régió betegségeire és azok gyógyítására vonatkozó tapasztalatainak feljegyzésével, majd természettudósként orvosmeteorológiai vizsgálatokkal is. Benkő pályakezdő orvosként és tudósként saját utat választott, eredeti („eredetes”) kívánt lenni, már a kezdetektől elmélyült a tudományos vizsgálatokban, ahogyan magáról írja a melankóliáról („fekete epés mértéklet”) és a közsvegyről szóló, angolból fordított könyvének előszavában 1791-ben: „azelőtt felettébb gyűlöltem a mások követését, és magam akartam eredetes lenni”³⁶.

Johann Simon Negges:
Batthyány József esztergomi érsek
arcképe, 1780 k. Rézmetszet.
ELTE Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények,
Metszetek KEP05757

Az 1794-ben megkezdett orvosmeteorológiai sorozat kötetei már sokkal inkább a tudományos közvéleménynek szóltak, mint a Miskolc-topográfia, ezért ezeket már nem Kassán, hanem a korabeli természet- és élettudományok egyik európai központjában, Bécsben jelentette meg. A sorozat Bécsben kiadott latin és német nyelvű köteteinek a szerző az „ephemerides” (ephmerisek), azaz a tudományos – adatsorokat, táblázatokat tartalmazó – napló vagy évkönyv műfaji besorolást választotta, míg az 1782-ben Kassán, majd némi változtatással később Miskolcon is megjelent latin nyelvű dolgozatát topográfiának, azaz helyrajznak nevezte, jóllehet ez az orvostörténeti fejezeteket is tartalmazó topográfia képezte az orvosmeteorológiai naplók alapját. Az „Ephemerides” tudományos igénnyel és céllal íródott, 1791-ben, amikor William Grant angol művét, Pesten magyarra fordítva kiadta, hogy a latinul nem tudók is olvashassák, az előszóban addigi tudományos tevékenységét úgy jellemezte, hogy orvosi és egyéb természettudományos megfigyeléseit és megállapításait külföldi tudósoknak szánta.³⁷ Igaz, ezeket a megfigyeléseket, a topográfia orvosmeteorológiai fejezeteit kivéve (1782), majd csak 1794-ben jelenteti meg Bécsben.

³⁶ BENKŐ–GRANT 1791. [vi]

³⁷ Tizenkilenc esztendeje, hogy... az orvosi tudománynak tanulásához fogtam, tizenharmadik esztendeje pedig, hogy a felfebb említett betegségeket az efféle betegeknek ágyaknál szorgalmasan vizsgálom és azoknak természetekkel megismerkedni s társalkodni igyekeztem. Midőn tehát némelly tudományt s hazájokat és annak édes magyar nyelvét kipalérozni szerető jó Uraim arra intenének és serkengetnének, hogy orvosi vagy más természetbeli tapasztalásaimot és képzeményeimet ne csak idegen országi tudósoktól fogadtatnám el, hanem édes hazámmal is... BENKŐ–GRANT 1791. [vi–vii.]

EPHEMERIDES
METEOROLOGICO - MEDICÆ
ANNI 1780.

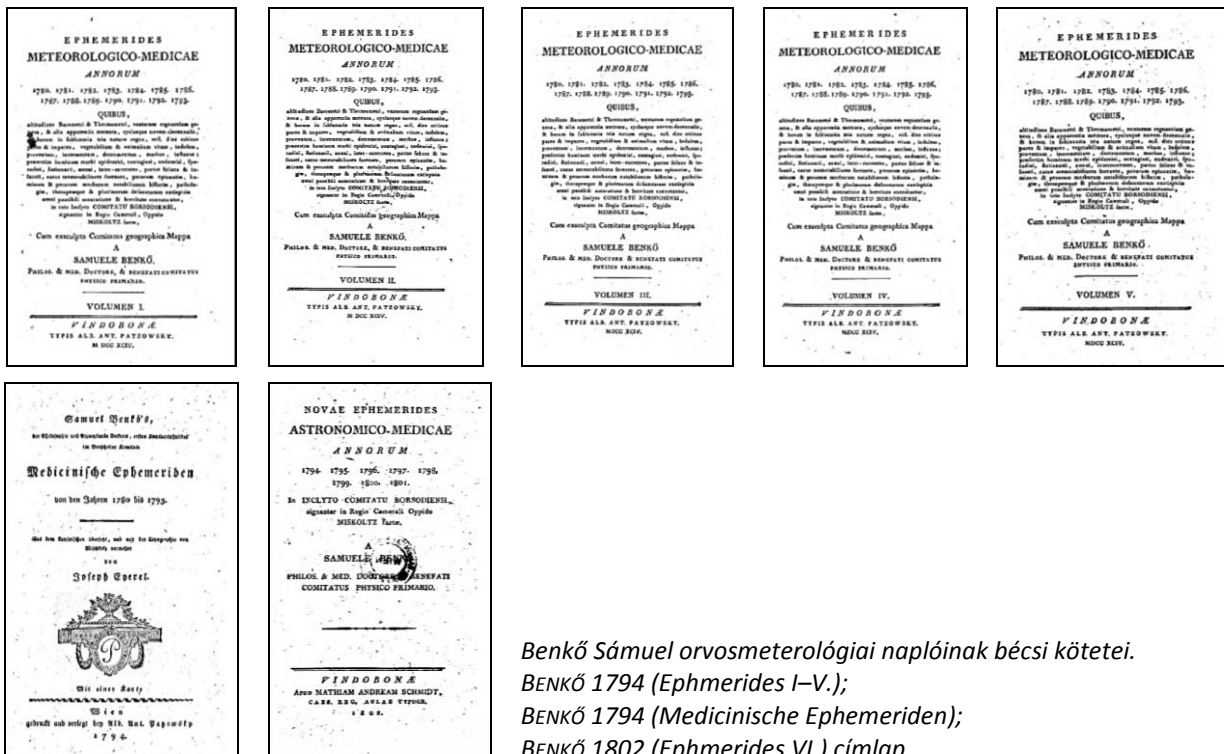
Metszetes könyvdísz Chronos alakjával Benkő Sámuel művének I. kötetében.

BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. 1. alapján

A Bécsben nyomtatott sorozat első 5 kötete – címe alapján – olyan latin nyelvű, az 1780 és 1793 között Borsodban, de főként Miskolcon tapasztalt rendszeres orvosmeteorológiai feljegyzéseket (*Ephemerides meteorologico-medicae*) tartalmaz, mint a barométer és a hőmérő által mért értékek, az uralkodó szélirányok fajtái és egyéb időjárási jelenségek, a tizenkilenc éves időjárási ciklusok, illetve ezek hatása egyrészt a természet három szublunáris országára (azaz az ásványokra, növényekre, állatokra) és az ún. kritikus páratlan és páros napokra, a növények és állatok életére, tulajdonságaikra, fejlődésükre és hanyatlásukra, másrészt a betegségekre: főként az emberek járványos és fertőző, helyi, szórványos, helyhez kötött, évenként fellépő betegségeire. Az orvosmeteorológiai naplóban ezen kívül megjelennek a szerencsés és szerencsétlen születések, az említésre méltó törvényszéki orvosi esetek, a járványos marhavészek, az érdeklődésre számot tartó állati és emberi betegségek története, patológia, terápiák és számos halott belső részeinek vizsgálata.³⁸ A hosszú cím egyben Benkő vállalkozásának programját, sőt az orvosmeteorológia mint szaktudomány korabeli tárgykörét is megadja. Az első, 1794-ben megjelent 5 kötet 14 év különféle borsodi és miskolci adatait tartalmazza, ezt egészíti ki az ugyancsak Bécsben kiadott 6., szintén latin nyelvű kötet, amely 1794-től 1801-ig folytatja a naplót. Érdekes, hogy az „új napló” címlapján a csillagászati-orvosi (*astronomico-medicae*) jelző szerepel, míg a belső címlapon már – a korábbi köteteknek megfelelően – orvosmeteorológiát (*meteorologico-medicae*) olvashatunk.

³⁸ *Ephemerides meteorologico-medicae annorum 1780–1793, quibus altitudines Barometri & Thermometri, ventorum regnantium genera et alia apparentia meteora, cyclusque novem-decennalis et horum in sublunaria tria naturae regna, scil. dies criticos pares et impares, vegetabilium et animalium vitam, indolem, proventum, incrementum, decrementum, morbos influxus; praesertim hominum morbi epidemici, contagiosi, endemici, sporadici, stationarii, annui, inter-currentes, partus felices et infausti, casus memorabiliores forenses, pecorum epizootiae, hominum et pecorum morborum notabiliorum historiae, pathologiae, therapeaeque et plurimorum defunctorum extispicia omni possibili accurate et brevitate connotantur, in toto Inclito COMITATU BORSODIENSI, signanter in regio Camerali Oppido Miskolcz factae.* BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. címlap

Elképzelhető, hogy az asztronómia téves megjelölés, és a nyomdászok tévesztették el a címet, bár az orvosmeteorológiának mint szaktudománynak, természetesen, nem kevés csillagászati vonatkozása van. Ezt a zavart már egy 19. század eleji német tudományos lapban is észrevették, és egyértelműen tévedésnek nyilvánították.³⁹

Benkő Sámuel orvosmeteorológiai naplójának bécsi kötetei.
BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.);
BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden);
BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.) címlap

A Benkő-féle időjárás naplójának minden bizonnyal sikere volt a kortársak körében, hiszen az ötkötetes munkát még megjelenése évében németre is lefordította a bécsi orvos és orvosi író, Joseph Eyerel (1745–1821).⁴⁰ A német változat, címe szerint, az egész, 1780-tól 1794-ig tartó időszakra vonatkozó sorozatot tartalmazta volna, igaz, egyszerűbb címmel: orvosi naplók (*Medicinische Ephemeriden*), de csak az első kötet jelent meg, amely 1789-ig teszi közzé Benkő miskolci és borsodi feljegyzéseit. A német fordítás az 1789 szeptemberi feljegyzéseknél megszakad, még a hónapot sem fejezi be a szerkesztő, és a kötet folytatását ígéri.⁴¹ Már a német változat címlapján is szerepel, hogy a fordítás kiegészül Miskolc topográfiai leírásával (*mit Topographie von Mischkoltz vermehrt*), amely a bécsi latin sorozatból hiányzott, talán a bécsi (és a birodalom többi német nyelvű olvasója) hiányolta annak magyarországi helységnek a bemutatását, amelyre az orvosmeteorológiai adatok vonatkoztak. Ez a német nyelvű statisztikai-topográfiai leírás az 1782. évi kassai latin nyelvű kiadás helyrajzi fejezetei alapján készült, míg azonban a kassai (majd a miskolci) kötetben a hangsúly a város általános helyrajzára esik, a bécsi német nyelvű orvosmeteorológiai kiadványban a topográfia csak bevezetés, a helyszín bemutatását célozza, a fő részeket az évenkénti meteorológiai és orvostudományi megfigyelések alkotják. Nem tudjuk, a többi német kötet miért nem jelent meg, kéziratát sem tárták fel eddig a kutatók.

³⁹ Ein rühmliches Unternehmen eines ungrischen Physicus... (im Titel sollte statt Ephemerides astronomico-medicinae stehen meteorologico-medicæ). Neue Annalen der österreichischen Literatur des österreichischen Kaiserthumes 1/2. (1807). 140.

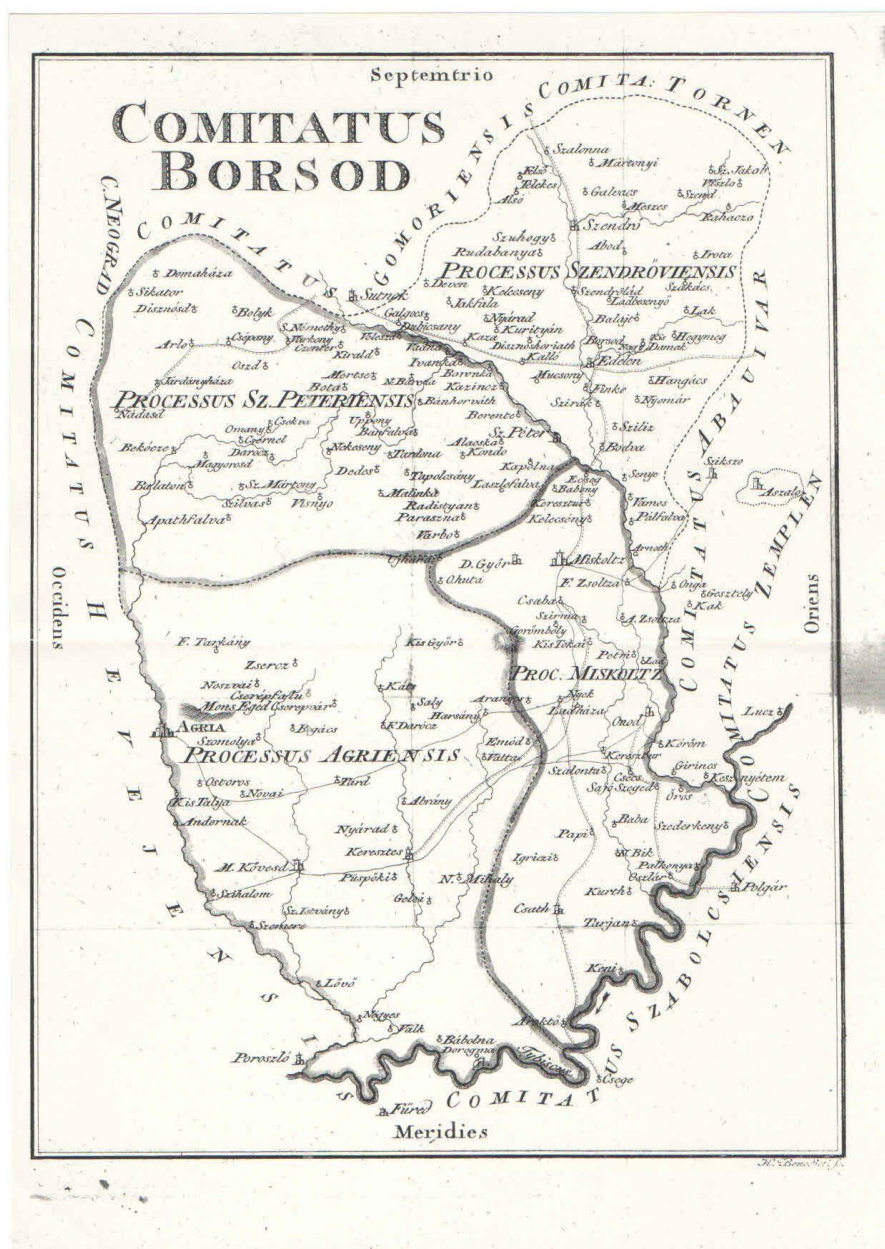
⁴⁰ BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden)

⁴¹ Ende des ersten Bandes. Die Fortsetzung dieses Monats folgt im zweyten Bande. BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden) 382.

Benkő Sámuel orvosmeteorológiai műveinek [1782–1802 (1818)] tartalma és időhatára

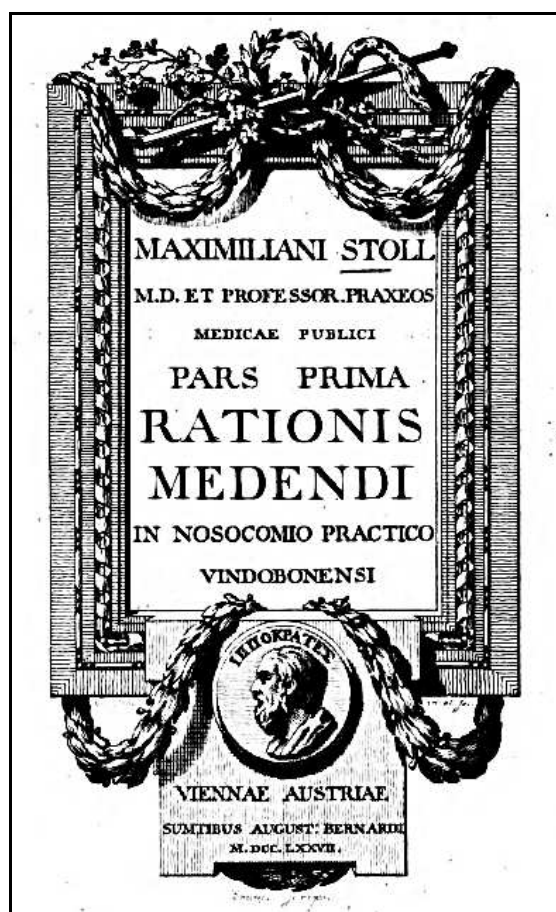
BENKŐ 1782/1818 (Topographia)	Topográfia	Orvosmeteorológia	1780–1782	Meteorológia	Medicina
BENKŐ 1794 (Ephmerides I–V.)		Orvosmeteorológia	1780–1793		
BENKŐ 1794 (Medic. Ephemeriden)	Topográfia	Orvosmeteorológia	1780–1789		
BENKŐ 1802 (Ephmerides VI.)		Orvosmeteorológia	1794–1801		

Egyébként az Ephemerides III., illetve V., tárgymutatót is tartalmazó kötete (*cum exsculpta Comitatus geographica Mappa*), valamint a német fordítás végén (*mit einer Karte*), az utolsó lapra beragasztva jelent meg Borsod vármegye eddig ismert legrégebbi nyomtatott, rézmetszetes térképe (1794) is, amelyet eddig nem használt Borsod topográfiai kutatása. A kiváló megyetérkép megjelentetése gondos szerkesztésre vall, hiszen az osztrák és német olvasók pontosan elhelyezhették a borsodi főorvos tevékenységeinek helyszíneit a térképen.

Borsod vármegye rézmetszetes térképe, 1794. BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden)

Benkő orvosi naplóinak rengeteg 18. századi mintáját fedezhetjük fel, ő maga is számos korabeli tudományos műre és főleg tudósra utal műveiben, hiszen a meteorológiai és csillagászati évkönyvek, táblázatok, nemkülönben az orvosi szakmunkák a modern tudományosság alapvető kiadványai voltak, és ezeket, műve tanúsága szerint, Benkő rendszeresen olvasta és használta borsodi fizikusként is. A meteorológia egyébként is a korszak egyik divatos diszciplínája, amely azonban több más tudományággal szoros, sőt egyre szorosabb kapcsolatba lépett, nemcsak a klasszikus természettudományokkal, hanem az élettudományokkal is, mint a mezőgazdaság, orvostudomány, emberföldrajz. A klíma és az időjárás és az emberi élet, egészség, orvostudomány kapcsolata fontos érdeklődési területe lett a korabeli tudományos vizsgálatoknak.⁴² A tudományok általában külön-külön szolgáltatottak adatokat a klíma és időjárás, illetve más szaktudományok terrénumáról, Benkő Sámuel éppen azzal vállalt úttörő szerepet, hogy művében együtt szerepel a csillagászati, meteorológiai és orvosi megfigyelés.

Giuseppe Toaldo velencei és Maximilian Stoll bécsi sorozatának egy-egy címlapja (1779; 1777)

Munkájának egyik mintaadója minden bizonnyal Giuseppe Toaldo (1719–1797) itáliai katolikus pap és fizikus „Giornale astro-meteorologico” c. 1773 és 1797 között Velencében megjelent csillagászati-meteorológiai sorozata volt, de ilyennek tekinthetjük Maximilian Stoll (1742–1787) osztrák orvosnak több kiadást is megért, a bécsi kórházban kezelt betegek kórtörténetét naplószerűen közlő *Ratio medendi* című latin nyelvű (német fordításban is megjelent), először 1777-ben (I. kötet) Bécsben kiadott munkáját.⁴³

⁴² FELDMAN 1990. 144.

⁴³ STOLL 1777–1790. Boroszlói kiadása: STOLL 1789

Stoll 1773-tól, miután a bécsi egyetemen megkapta a diplomáját, két évet Magyarországon töltött megyei physicusként (Hont vármegyében),⁴⁴ s hétkötetes orvosi naplóinak 4. kötetébe a Magyarországon kezelt eseteket is felvette.⁴⁵ Magyarországi praxisából 37 kóresetet ismertet részletesen, és pár oldalon Magyarország 1773. évi orvosmeteorológiai adatait is közli, majd ismét magyarországi orvosi megfigyeléseit jegyzi le.⁴⁶ Később, bécsi karrierje csúcsán, a pesti egyetem orvosprofesszorának is kinevezik.

Stoll Magyarországról nemcsak betegeinek kórtörténetét közölte, hanem általános megfigyeléseket is tett, mint például: hogyan gyógyítják a magyar parasztok a váltólázát: némelyek megborsozzák a pálinkát, és ezzel űzik el a lázat, de sokan vannak, akik egy nagy porciót vesznek magukhoz tokaji borból, majd az ágyban, takaró alatt izzadják ki a betegséget. Hogy miért van olyan sok váltólázas beteg Magyarországon? Stoll szerint azért, mert a magyarok földbe vájt házakban laknak, amelyek nedvesek, illetve szokásuk Isten szabad ege alatt hálni, vagy alig takaróznak be, és így éri őket az álom, gyakoriak a megfázások és a fertőzések körükben.⁴⁷

Toaldot és Stollt Benkő a naplóhoz írt előszóban is említi, úgy tűnik azonban, legnagyobb hatást az egykori magyarországi tisztiorvos, Maximilian Stoll *Ratio medendi* c. munkája gyakorolta a borsodi főorvosra. Benkő 1791-ben William Grant angol orvos munkájának magyar fordításában már utal arra, hogy a Miskolc-topográfia megjelenése (1782) után sem hagyta abba megfigyeléseit, és már több, mint tíz éves adatsor áll rendelkezésére, sőt a kézírata is elkészült: *Azon deák munkámban, mellyben egész tíz esztendőnk alatt az időnek és a Miskolczi levegőégnek változásait és az inkább uralgó betegségeket feljegyeztem, s némelly erdendő betegségeknek is lételeket nyilvánvaló példákkal és tagadhatatlan tapasztalásokkal megmutattam.*⁴⁸

Carl Aulich–August Kneisel: Maximilian Stoll, 1800 k.
Rézmetszet. ELTE Egyetemi Könyvtár,
Különgyűjtemények, Metszetek KÉP01788

⁴⁴ Kiss 1987

⁴⁵ Anno 1772 in universitate Vindobonensi summos in arte honores obtinuit. Post aliquot mensium intervallum in Hungaria physici comitatus, ut aiunt, munus adeptus est. Quamprimum itaque ad exercendam artem in Hungaria Stollus se contulerat, omni studio atque summa animi contentatione in observandis designandisque morbis popularibus versabatur, ut ex collectaneis ad descriptionem febris Hungaricae, ex pulcherrima epistola ad Grantium, atque ex diario observationum, quae quarto volumine *Rationis medendi* continentur, luculenter apperet. [...] Duos... annos medicina in Hungaria exercuit, cum labore multo, et gravioribus morbis fractu esset corpus, ut spe recuterandae sanitatis Viennam redire Stollus cogeretur. STOLL 1777–1790. IV. 4–5.

⁴⁶ Sectio II. *Observationes medicae anni 1773 in Hungaria factae*. STOLL 1777–1790. IV. [104]–426. *Historia I–XXXVII*. pp. 106–360.; *Brevis descriptio anni 1773* pp. 360–362.; *Observationes varii argumenti 1774* pp. 362–426.; *Sectio III. Adversaria varii argumenti* pp. 427–528.

⁴⁷ *Methodus rusticorum curandi febres intermittentes*. Solent quidam rustici in Hungaria haustu spiritus vini cum pipere sibi febrim abigere. Multi sumunt magnam vini tokaini portionem, et sudores dein in lecto sese stragulis contegendo prolucunt. [...] Quare tot intermittentes in Hungaria? 1) habitationes depressae, adeoque humidae. 2) cubandi sub dio consuetudo, aut somnus corpore male tecto captus. 3) perfrigeratio frequentior. 4) repletio. STOLL 1777–1790. IV. 430.; 477.

⁴⁸ BENKŐ–GRANT 1791. 2. (b. lábjegyzet)

Benkőre annyira hatottak Stoll orvosi naplói, hogy az 1787-ben Bécsben megjelentetett filozófiai művében ugyanazt a Livius-részletet közli a syracusai pestisről, ráadásul – utalás nélkül – szó szerint is átvessz Stoll I. kötetéből (1777).⁴⁹ Nem lehet véletlen, hogy Benkő Sámuel 1818-ban Miskolcon megjelent orvostudományi munkája a betegségek osztályozásáról és jellemzéséről a *Ratio medendi* (A gyógyítás módszertana) címmel jelenik meg.⁵⁰

Metszetes könyvdísz Benkő Sámuel művének II. kötetében. BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) II. 3. alapján

Benkő művének előszavában, Toaldora hivatkozva, munkáját orvosoknak, csillagászoknak, hajósoknak és gazdasággal foglalkozóknak szánja. Előszavában feltűnnek azok a nehézségek, amelyekkel a vidéki orvos, vagy általában az értelmiségi tudományos munkája során kénytelen megbirkózni a korabeli Magyar Királyságban. A kórházban dolgozó szakemberek, vagy akár a nagyobb műveltséggel rendelkező nagyvárosokban működő orvosok könnyebben megfigyelhetik és lejegyezhetik az orvos-meteorológiára vonatkozó jelenségeket – ráadásul a tudósok egymásnak is szolgálhatnak adatokkal, ahogyan Maximilian Stoll is kapott csillagászati adatokat Hell Miksától, egyikük az orvosi, másikuk a csillagászati ephemeriseket vezette – mint egy olyan magyar megyei tisztiorvos, mint ő, akinek a környezetében nincsenek tudósok, művelt emberek, mesteremberek, könyvtárak, sőt még könyvtárosok sem. Neki (Miskolcon) magának kell beszereznie a ventilábrumot, a barométert, a hőmérőt, ráadásul azt sem teheti meg, amit pedig a rendszeres meteorológiai és csillagászati vizsgálatok megkövetelnek, hogy minden nap ugyanabban az időpontban jegyezze le megfigyeléseit, tekintve, hogy physicusként általában nincs is otthon. Hol vidéken jár, eldugott helyeken, törvényszéki ügyben, hol az emberek vagy állatok körében fellépő járványokat vizsgálja, máskor magánháznál, betegágyánál időzik hosszan és fáradságosan. Ha otthon van is, már kora reggel megrohanják házát a betegek, a hírhozók, vagy éppen jelentéseket ír, hogy azt sem tudja, hova kapjon, betegeit hallgassa, vagy tudományos megfigyeléseit végezze, esetleg írással foglalkozzon. Ami pedig az orvosi megfigyeléseket illeti, ezeket nem hipotézis vagy képzelet szülte, hanem nagyon is a valós természetből származnak, és nemcsak egyik vagy másik, és nem is egyszeri orvosi eset alapján, és nem egyetlen városi kórházból, hiszen megfigyeléseit rengeteg alkalommal, többször ismételve, a 166 ezres vármegye egész területéről gyűjtötte és rendszerezte.

⁴⁹ [m]ultaque vel in sola **Titi Livii historia** reperiet eam ad rem pertinentia. **En quorum in mentem modo venit! L.XXV. C. 26 Pestis Syracusana narratur.** STOLL 1777–1790. I. 60. // **En quorum in mentem modo venit! Apud Titum Livium [Hist. Rom. L. XXV. C. 26. et L. V. c. 48. et C. 13.] pestis Syracusana hoc ex vitio orta narratur.** BENKŐ 1787. 227.

⁵⁰ BENKŐ 1818 (*Ratio medendi*)

Ezeket a naplókat nem egy, hanem 15 évig vezette folyamatosan, írja Benkő, a benne szereplő betegségek nem kézzel fekvőek, sokkal inkább speciálisak, általánosak, olyanok, amelyek járványokban vagy elkülönülten, évenként vagy csak néhány helyen lépnek fel az emberek vagy barmok között. Így az ephemerisek szinte minden belső és külső vagy sebészeti betegséget tartalmaznak, nemkülönben ezek eredetét, okait, lefolyását, szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelét, kórtörténetét, kezelését, és szinte az összes régi és új orvosságot, illetve az orvostudomány olyan diszciplínáit, mint a semiotica (= kórjelzéstan), patológia és terápia.⁵¹

Benkő művét elsősorban a kezdő orvosnak írja, miközben ugyanis a tudományok, mint a patológia, terápia, botanika, kémia, anatómia és fiziológia óriási léptekkel haladnak előre, úgy tűnik, a hazai orvos helyzete nem változik, mivel egyre kevesebb olyan gyakorlati útmutatót tartalmazó könyv áll rendelkezésére, amelyből a betegágnál több dolog megvilágosodik előtte, inkább, mint a nozológusok (a betegségek klasszifikációjával foglalkozó orvosi szaktudomány művelői) elmés definícióiból és általános javaslataiból. Hogy milyen nehéz Benkőnek egy ilyen művet elkészíteni, csak azok tudják, akik ismerik a magyarországi tisztiorvosok sorsát, nekik ugyanis nincs kórházuk, segédjük. Benkő rengeteg időt töltött faragatlan, szegény, kelletlen betegek mellett betegségük természete, lefolyása, változásai, kifejlése iránt érdeklődve, saját pénzén vett gyógyszerrel kezelve őket, legtöbbször nem is orvosi minőségben, hanem mint asszisztens, seborvos vagy bába működött. Ha egy beteg súlyos vagy inkább rejtett betegsége miatt elhalálozott, és Benkőnek alkalma nyílt a holttest felnyitására, költséget, fáradságot és rohangálást nem kímélve végezte el a boncolást, 1794-ig több mint 300 holttestet vizsgált meg így, mindenki legnagyobb csodálatára, részben saját kézzel, részben más (bizonyára a megyei kirurgus) kezével és segítségével. Lassan már – a kezdetben valószínűleg idegenkedő – polgártársai is hozzászoknak a boncoláshoz!⁵²

⁵¹ *Has autem Epheremides, qui sincera aestimatione perpenderit, eas et medico, et astronomo, et nautae, oeconomoque, ut novissime haec eruditus TOALDO palam demonstravit, necessarias esse... At a nosocomialibus, aut amplissimae et litterariae cujusdam urbis medicis facilius observari aut connotari, vel ab ipsis astronomis mutuari posse (sicut et pie functus STOLL suas a P. Hellio accepisse, ephemerides illius medicas et hujus astronomicas conferenti patebit) quam ab uno Physico comitatensi hungarico, qui litteratorum, eruditorum, artificum, bibliothecarum, imo etiam bibliopolarum usu et commercio destitutus, vix sibi vel ipsa ventilabra, barometra, thermometraque potest acquirere. Cui et hoc accedit, quod observationes meteorologicae certis diei horis debeant fieri, quibus Physicus domo absens, et nunc ruri et in dissitis locis casus forenses, hominum epidemiam, pecorumque epizootiam investigat, nunc vero in privata quadam domo penes aegroti lectum longam et molestam moram nectit, vel etiam si domi sit, jam summo mane a confluentibus undique aegris, nunciis, relationibus ita obruitur, ut saepe haereat, an meteorologica attendat, an aegros exaudiat scribatur. Quod autem ipsas observationes medicas attinet, eas non ex hypothesi, aut imaginatione aliqua, sed ab ipsa plane natura, non ex uno vel altero casu, non una vice, non ex uno urbis nosocomio, sed ex plurium concursu, multiplici repetitione, ex provincia ad minimum 166 000 incolas recipiente et numarante; non uno, sed sub 15 annis me excerpisse et collegisse; non obvios quosvis, sed magis speciales; generales, epidemice, sporadice, endemice, annuatim, stationarie inter homines et pecora grassantes: uno verbo omnes vere internos et externos chirurgicosque morbos, quin et eorum origines, causas, decursus, felices infelicesque exitus, historias, curationes, tentataque omnia fere remedia vetera et nova (exceptis lacertulis et terra ponderosa) adeoque semioticam, pathologiam et therapaeam in se continere. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. [ii–iii]*

⁵² *Ita sane, ut Tyro Medicus, ex attenta harum observationum lectione, cum longum sit iter per praecepta, breve per exempla, et cum Pathologia et Therapia, prouti Botanica, Chemia, Anatomia, Physiologia majorem de die in diem perfectionis gradum acquirunt, in eodem veluti statu consistere, numerusque librorum practicum minui videtur, ad aegrotantium lectos plus luminis accipiet, quam ex nosologorum systematicorum subtilibus definitionibus, divisionibus et generalibus praeceptis. At quam difficile mihi contigerit, etiam tales observationes instituere, et colligere, illi tantum norunt, qui in Hungaria sortem et statum Physicorum didicerunt. Et ego de meis saltem id asserere possum, quod omni nosocomio et assistente juvanteque destitutus, millies apud meos rudiores, pauperes, inobsequentesque aegros integras horas, morbi naturam, cursum, mutationem, exitum expiscaturum, medicinam proprio meo aere emptam exhibiturum impendisse, et saepe me medicum at pluries assistentem aut chirurgum aut obstetricantem egisse; et moriente interdum aegro in morbis complicationibus et magis absconditis, ut potiundi et aperiendi cadaveris occasionem nanciscerem, nullis sumptibus, fatigiis, cursitationibus pepercissem. Quia vero ante meum adventum et physici susceptum munus, inauditum, horrendumque fuerat, cadavera privatim secare, procul dubio omnis mirabitur, quomodo ego ultra 300 extispicia partim propria, partim aliena peregerim manu, ut jam meos concives huic rei fere assuefactos esse gaudeam. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. [iv–v]*

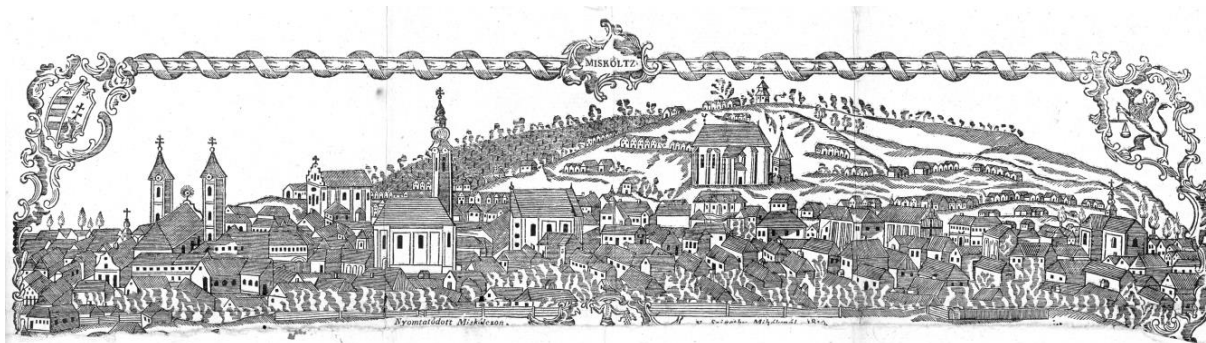
Benkő szerint anyagilag sem jár jól egy megyei tisztiorvos, ha megfelelően kívánja feladatát végrehajtani, el kell felejtene a saját házat és gazdaságot, azt, hogy gyerekeit jó iskolákba járassa, a 460 Ft-os évi fizetésen felül nem jár neki lakhatás, kiküldetési költség, a törvény szerint minden szűkölködőt, jobbjágot köteles ingyen gyógyítani, és halála után özvegye és gyermekei sem részesülnek közellátásban, így nem csodálható, hogy a magyarországi orvosok ritkán jelennek meg a tudományos világ előtt írásaikkal. Ehhez járul még a tudósok csekély megbecsülése, pedig a tisztelet táplálja a tudományokat, és a dicsőség minden tudományt újabb erőfeszítésekre sarkall. Ezt igazolja, hogy Magyarországon igen lassú az előrehaladás a magyar nyelvű tudományos irodalomban, azok, akik sürgetik a magyar nyelvű népoperát és színházat, valójában nem sok élvezetet találnak nemzeti nyelvükben, magyarul nyomtatott könyvet ugyanis alig olvasnak, csak akkor, ha ajándékba kapják őket, mert maguktól nem vesznek, a könyvek szerzőinek és kiadóinak legnagyobb bánatára.⁵³

Benkő az *Ephemerides* első kötetét (illetve az egész művet), amely az 1780 és 1793 közötti évek orvosmeteorológiai megfigyeléseit tartalmazza, „Borsod vármegye karainak és rendjeinek” ajánlja, és addig végzett hivatalának mintegy számadásaként, illetve mint hálájának felajánlásaként a vármegye levéltárában „függeszti ki”.⁵⁴ Az, hogy kötetét a vármegye levéltárában helyezi el, nem csak szimbolikus gesztus, orvosmeteorológiai feljegyzéseit, jelentéseit ugyanis valóban beadta a nemesség univerzitásának közlevéltárába, erről tanúskodik egy 1790 végén Borsod vármegye főispánjához szóló kérvénye, amelyben kéri a főispánt, hogy utasítsa a vármegye levéltárosát, adja ki neki másolásra vagy legalább elolvasásra azokat az általa beküldött jelentéseket, amelyek a vármegyében „grasszáló” járványokról szóltak. Ő, Benkő Sámuel ugyanis 1780-tól (azaz orvosi hivatalának kezdetétől) egészen 1786-ig rendszeresen megküldte megfigyeléseit, jelentés formájában, a vármegyének, ezekről azonban nem készített magának másolatot. Megfigyeléseit különben már a kezdetektől azzal a céllal végezte, írja, hogy majd az előző évek járványait összevesse az éppen esedékes, sőt a jövőbeni epidémiákkal, s a közöttük fennálló kapcsolat révén analógiákat, esetleg eltéréseket állapíthasson meg. Ezzel pedig megnőhet orvosi tapasztalatainak hitelessége, sőt a jövőben bekövetkező eseményekkel kapcsolatos előrejelzése is megbízhatóbbak lehetnek.⁵⁵ Benkő korábbi jelentéseire vonatkozó kérelmében tudományos módszereit, sőt ethosát is megfogalmazza, ugyanakkor a kérvény dátuma arra enged következtetni, hogy korábbi megfigyeléseinek dokumentációjára készülő bécsi publikációjához, azaz az *Ephemerides* kiadásához is szüksége van.

⁵³ *Haec inquam, qui aequa lance libraverit, et simul cognoverit, Physicum comitatensem, officium suum adaequate implere volentem, propriae domus et aconomiae, proliumque suarum alendarum et bene educandrum fere oblivisci debere, et annum salarium nonnisi 460 fl. nullumque praeterea hospitium et deputatum habere, et ex lege omnibus singulis indigis et contribuentibus gratis mederi, obligari, neque post obitum ejus viduae aut prolium publicam haberi rationem et provisionem, is profecto non multum mirabitur, cur Physici nostri tam raro scriptis suis medicis coram orbe litterario appareant. Accedit his exigua quoque litteratorum aestimatio, cum tamen solus alat honor artes, omnesque gloria ad studia incenduntur. Demonstrat id certe lentus apud nostrates litterarum et linguae hungaricae progressus et perfectio: multi certe illorum, qui publice ludorum comicorum et theatri hungaricique idiomatis promotionem urgere videntur, re ipsa se non multum delectari lingua sua patria ostendunt, quod impressos libros hungaricos parum legant, et nisi dono datos possideant, non emant, ipsosque tandem auctores librorum editorum paeniteat.* BENKŐ 1794 (*Ephemerides* I–V.) I. [v–vi]

⁵⁴ *Inclutis(!) comitatus Borsodiensis statibus et ordinibus, Ephemerides hasce meteorologico medicas tamquam officii huc usque gesti rationes et velut gratitudinis anathema in archivio publico appendit benefati comitatus ord(inarius) physicus Samuel Benkő.* BENKŐ 1794 (*Ephemerides* I–V.) I. (belső címlap)

⁵⁵ *[i]n quantum ego ab anno 1780 usque ad annum 1786 observationes nonnullas circa morbos populariter grassatos in forma Relationum et absque reservata mihi illarum originali ad I. huncce Comitatum Borsodiensem porrexi, et eae hoc in Archivo publico haerent: digneretur Magnificencia V(estr)a egregium Dominum fungentem Archivarium gratiose eo disponere, quatenus Idem praetactas Relationes ad momentum temporis sive ad legendum sive ad describendum exhibere velit. Scopum in eis ipsis non alium mihi praefixi, quam ut praeteritorum annorum epidemias cum praesentibus et futuris conferre, et earundem inter se nexum analogiam aut abnormitatem observare possim, quo tandem major in dies experientis nostris fiducia et in ferendo de futurorum eventu iudicio salutaris mihi nascatur providentia.* Benkő Sámuel kérvénye Borsod vármegye főispánjához, 1790. dec. 27. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 50

Miskolc látképe, 1819. fametszet korabeli céhlevélről. Barna György (Miskolc) magángyűjteménye

A Miskolcra és Borsod vármegyéről szóló orvosmeteorológiai naplók (1780–1801), Maximilian Stoll Hont vármegyére vonatkozó megfigyeléseivel (1773–1775) együtt, annak mintegy folytatásaként a közép-európai orvosmeteorológiai irodalom alapvető publikációi, ugyanakkor a felvilágosodás kori magyarországi társadalomtörténet eddig nemigen használt forrásai. Pedig a II. József-korabeli (ideértve társuralkodói korszakát is) és a halálát követő évtized vidéki társadalma egészségügyi (és egyéb) állapotának kevés olyan pontos lenyomata van, mint Stoll és Benkő naplója, ráadásul Benkő feljegyzései több mint 20 évet ölelnek fel. A 6 (a német fordítással együtt 7) kötetes sorozatban feltűnik a korabeli Miskolc és Borsod társadalmának minden rétege, sokszor még a személyeket is azonosíthatjuk Benkő paciensei között, bár általában, Stollhoz hasonlóan, Benkő is anonimitással közli a kóreseteket. A kórismék leírásánál megjelenik a korabeli Borsod vármegye és Miskolc nemesi és honorációr elitje is, mint Lőcsei Károly, a Telegdy (Telegdi) család, köztük arisztokraták is, mint a Dőry bárók vagy Almásy József, vagy éppen a nagyhatalmú Vay és Szepessy bárói család. Benkő, bár nemes ember és a megye alkalmazottja volt, nem tartozott a vármegye vezető rétegéhez, hiszen a hagyományos vármegyei magisztrátusok csak possessionatus nemesek lehettek. A vármegyei nemesi elit és egyéb előkelők körében több patrónusa is volt, láttuk, hogy Batthyányi József esztergomi érsek is közéjük tartozott.

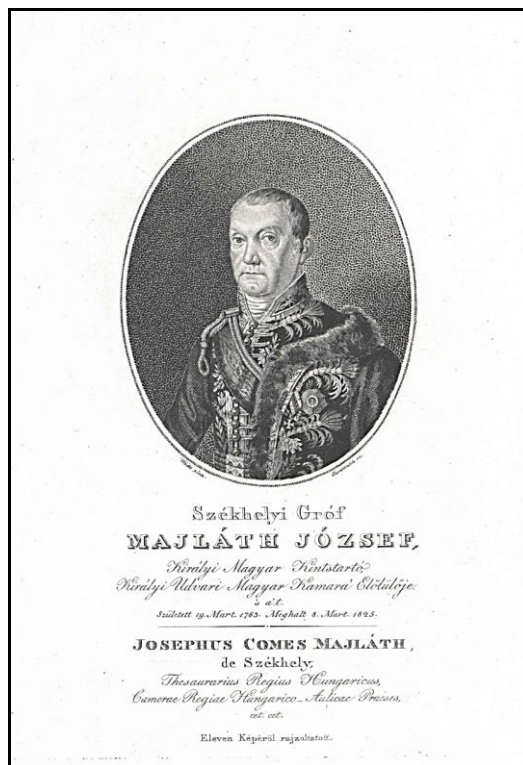
A vármegye vezető nemesei, illetve más előkelők közül sokan egyengették karrierjét, orvosmeteorológiai sorozata II. kötetének végén, mivel életének már vége felé jár (!), köszönetet mond jótevőinek. Ezek név szerint: Szabó András címzetes novi püspök [a Pázmáneum igazgatója, később az első kassai püspök] (Benkő *mentora*), Szepessy Sámuel báró, az eperjesi törvényszék ülnöke (mint *protektor*), báró Vay Miklós kamarás, hadmérnök (*nemzetségére és szívére nézve is filantróp*), Fáy Barnabás királyi tanácsos (*filozófus*), Radvánszky Ferenc [sajókazai birtokos],⁵⁶ Losonczy Károly borsodi törvényszéki ülnök (Benkő *jóakarói*), vargyasi Daniel Sámuel (*a legmegbecsültebb hazafi*), rátonyi Rátonyi Gábor királyi directorialis fiscalis (*őszinte igazmondó férfi, jogban jártas és a legfőbb filantróp*), Parcsetich és Izdenczy, a diósgyőri uradalom prefektusai (*filantrópok*), vizeki Tallián Ignác [ezredes, majd generális] és Okolicsányi Antal János, Sándor Lipót főherceg, nádor expeditora, ők ketten Borsod vármegyei atyafiak, törvényszéki ülnökök (*igen nemes lelkek és szívűek*).⁵⁷

Benkő Sámuel 1794-ben, tudományos naplóinak előszavában is megemlékezik azokról, akik kutatásait, orvosi hivatalát és publikációját segítették, ezek között elsőként Borsod vármegye főispánját, Majláth József grófot (1763–1825, főispán: 1784–1785, 1787–1809) említi, aki általában is az orvosok nagy barátja, neki pedig egyenesen mecénása, aki mindenben támogatta és segítette, Benkőt meg is látogatta, amikor bécsi tartózkodása alatt betegen feküdt. Benkő bécsi protektorai közé sorolja (Mária Terézia királynő orvosát) báró Anton von Störck (1731–1803) főorvost is, „az összes orvos és physicus kivételes támogatóját”, akitől többször kért tanácsot borsodi betegeivel kapcsolatban, s a nyájas bécsi főorvos mindig hasznos tanácsokkal válaszolt neki. Magyarországon legfontosabb patrónusa Miklóssy Ferenc (nagyvárad) püspök és (egri) nagyprépost, akit atyjaként tisztelt. Borsod vármegyei főnemesi és nemesi támogatói között a vármegyében birtokos Keglevich grófi család tagjait, Józsefet és Károlyt említi, továbbá a közép-nemesi Ragályi családból Ragályi József alispánt

⁵⁶ Radvánszky (IV.) Ferenc (†1810) borsodi birtokosról, őrnagyról bővebben: GYULAI 2014. 272., 277–278.

⁵⁷ BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) II. 329–330.

és fivérét, a vármegyei főjegyző Istvánt. A Ragályiak mint vármegyei magisztrátusok nemcsak protektorai, hanem hivatali előljárói is voltak tisztiorvosi szolgálatában. A Fáy család is támogatta, különösen Fáy Bertalan (hevesi) alispán, végül Szöllősy Ferenc borsodi törvényszéki ülnök.⁵⁸

Székhelyi Majláth (III.) József gróf arcképe, 1820 k. Litográfia
Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung Inv. Nr. 125855–01

Radvánszky Ferenc, Ragályi István és Fáy Bertalan az 1780-as években a miskolci szabadkőműves páholy tagjai is voltak,⁵⁹ kérdés, hogy Benkő Sámuel közeledett-e a szabadkőművesekhez. Benkő 1787-ben írt bölcséleti munkájában a könyörületességről és humánizmusról értekezve felsorolja azokat a spirituális és társadalmi közösségeket, amelyek szerint a leginkább képviselik az emberek iránti könyörületességet, és az újkeresztények (hutteriták), anabaptisták, unitáriusok (remonstránsok) és a görög kereskedők társasága mellett ott vannak a szabadkőművesek is.⁶⁰ Benkő Sámuel bölcséleti műve bizonyára felkeltette a szabadkőművesek érdeklődését, hiszen az Országház Antique Shop antikvárium 2003. május 17-én tartott budapesti aukcióján Benkő *Tentamen philopatriae* c. könyvének egy olyan példánya szerepelt, 29. tételként, amelyen két korabeli szabadkőműves pecsétet is rányomtak.⁶¹

⁵⁸ *Inter quos, cum haec in Viennae scribo, commemorare fas sit Exc. Dn. Comitem JOSEPHUM a MAJLATH Supremum I. C. Borsod Comitem et Maecenatem meum, scientiae medicae et medicorum protectorem et amantem, qui me in omni modo et occasione protexit et fovit, proxime et Viennae valetudinarium refocillavit. Item Ill. L. B. de STÖRK archiatrum, omnium medicorum et physicorum singularem protectorem, qui mihi blande toties accessum dedit et quoties ex Hungaria eundem circa aegros meos consului, toties mihi idem gratiose et utiliter respondit. Domi autem Ill. FRANCISCUM MIKLOSSY episcopum et praepositum majorem, quo plus quam patre uti soleo. In ipso vero comitatu meo onmes s. et. o. inter eos autem exc. Dn. C. JOSEPH et ill. D. C. CAROLI KEGLEVICH beneficiorum nunquam obliviscar. Inclytae tandem Familiae RAGALIANAE, ejusdem decoribus Spect. ac M. D. Consiliario et O. V. Comiti JOSEPHO item STEPHANO RAGALLY, tamquam I. C. ord. notario, me velut ord. suum medicum et distiguentibus et protegentibus, fatigiola meaque ultra quam par est, remunerantibus, denique Inclytae Familiae FAYANAE et in ea Sp. ac Magnif. D. C. et O. V. C. BARTHOLOMAEO de FAY et benefati Comitatus B. Assessori Sp. D. FRANCISCO SZÖLLÖSY tantum debeo. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) I. [viii]*

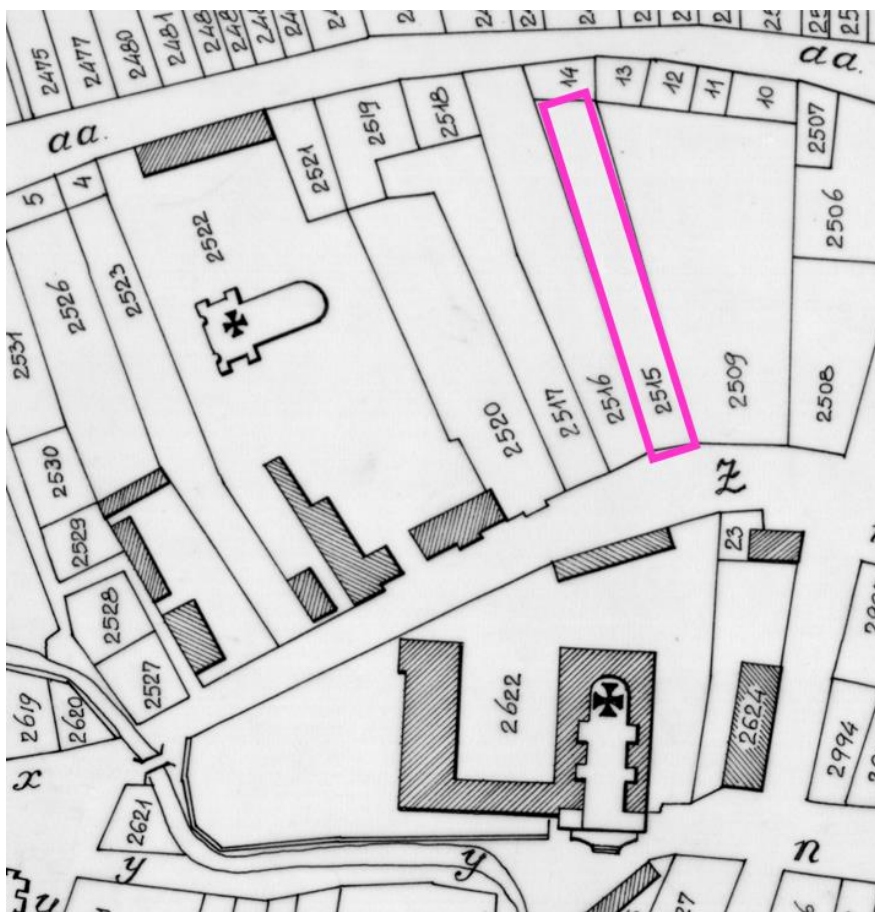
⁵⁹ ABAFI 1993. 445.; 454.

⁶⁰ *Dantur et aliae veram humanitatem spirantes societates, quae fractis suis sociis commembrisque miro zelo succurrunt, et tales sunt Herrenuttones, Anabaptistae, Remonstrantes, liberi Murarii et graeci ritus quaestores, quorum certe mira pietas satis extolli et depraedicari nequit, quae humanae miserationis opera, si qua adhuc in republica pia duntaxat desideria sint, ejusmodi respublica, aut qui eam temperant... BENKŐ 1787. 294*

⁶¹ http://axioart.com/tetel/benko,-samuel-samuel-tentamen-philopatriae-in-monarchiis-e_110087?print

Benkőnek, aki olyan nagyra értékelte a (miskolci) görög közösség karitatív tevékenységét, paciensei között is sok miskolci görög személyt találunk, egyébként Benkő Miskolcon a görög ortodox templom és iskola, mint a miskolci és borsodi görög közösség szakrális és kulturális központja mellett lakott Miskolc 1817. évi telekkönyve és a hozzá készült, Domby Sámuel fia, Domby István földmérő által készült térkép tanúsága szerint a 2515-ös helyrajzi számú telken.⁶²

Benkő Sámuel görög betegek között találjuk a vagyonos Demcsa, Pilita család tagjait is. Benkő többször a korabeli népi gyógyító módszereket is ismerteti, természetesen a felvilágosult tudós elutasításával. A népi gyógymódok a miskolci elit körében sem voltak ismeretlenek, így egy miskolci görög kereskedő 6 éves, iskolás leánykáját, aki 1792-ben erősen megfázott és mandulagyulladást kapott, szülei, akik pár évvel korábban fiukat hasonló betegség miatt veszítették el, előbb úgy próbálták gyógyítani, hogy a hideg idő miatt meleg száraz rozsra fektették, hogy kiizzadja betegségét, majd, igen meggondolatlanul, „macedón módra” a fejét hideg fürdőbe, majd száraz gőzbe tették, és amiatt a kislány láza állandósult, végül, az orvos kezelése ellenére, meghalt.⁶³

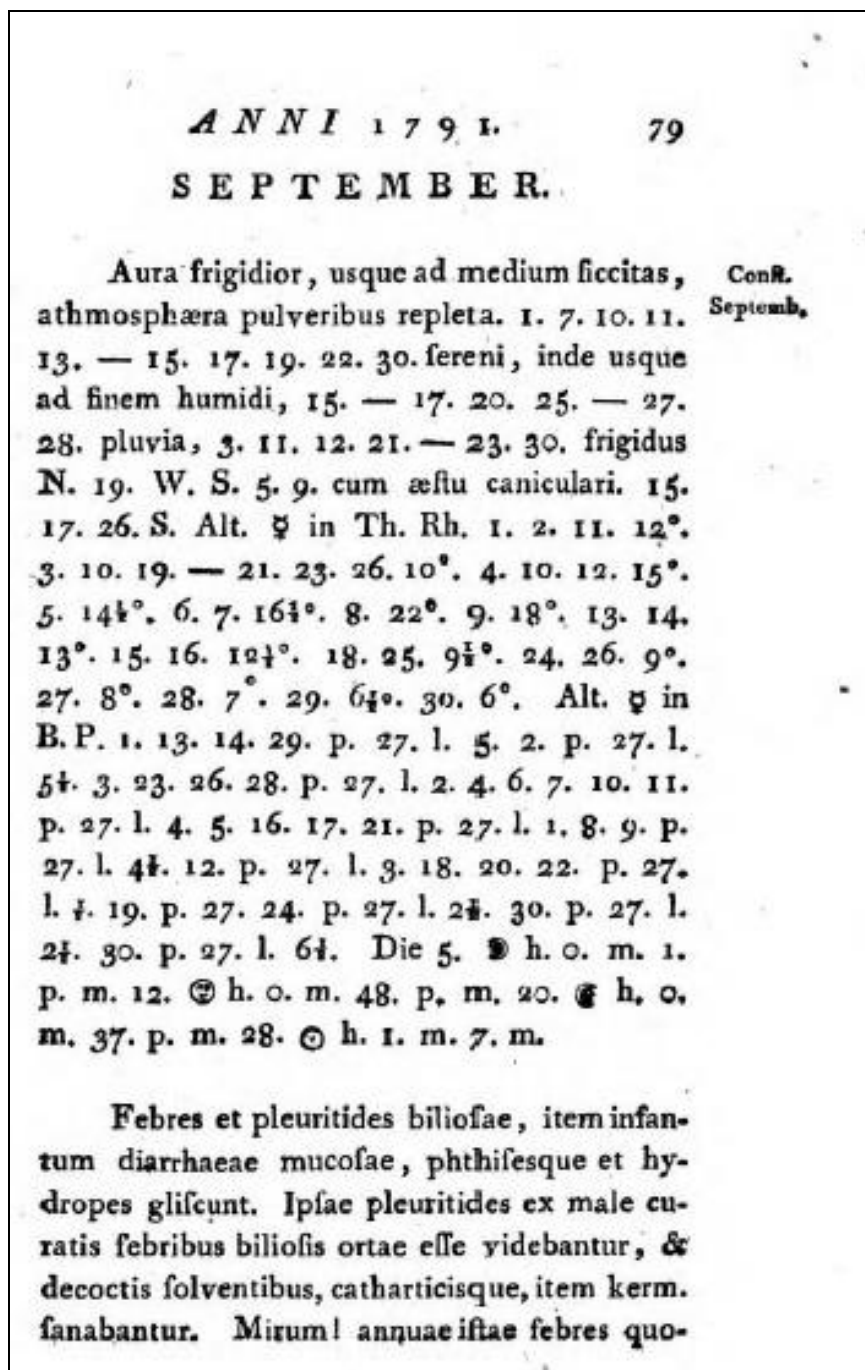

Benkő Sámuel házának telke a Fazekas utcában a görög ortodox templom közelében
a Domby-féle térképen, 1817 (grafikus másolat, részlet)

⁶² 1817. évi Telekkönyv: MNL BAZML IV. 1501/g 1. köt.; Domby István-féle térkép 1817. (MAPPA REGIO CORONALIS COMITATUI BORSODI INGREMIATI OPPIDI MISKOLCZ INTRAVILLANUM individualiter exhibens de Anno 1817. Delineata per Stephanum Domby Cameralem Geometram) MNL BAZML Térképgyűjtemény, sz. n.

⁶³ 1792. Die martii vidi puellulam 6 annor. mercatoris podagrici SZ. qui ante aliquot annos filium alium ex obstructione glandularum mesentericarum perdidit... ista puella... refrigerata fuerit [...] Parentes subitas aeris humidi et nivosi et calidi in frigidiorum mutationes considerantes, puellam istam super hordeum torrefactum calidum locans, fricantesque sudorem extorquere nitebantur et eam ungebant, at frustra, die 27 parentes ritu MACEDONICO adhuc temerarii caput puellae calida aqua balneant, et balneo sicco vaporant, unde febris amphymeryna in continuam mutatur. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) IV. 181–182.

Az orvosmeteorológiai naplók minden kötete azonos szerkesztési elvekre épül, az éveket a szerző hónapokra osztja, és előbb az általános időjárási jellemzőket és a Miskolcon mért hőmérsékleteket tartalmazó meteorológiai adatokat, majd a hónapra jellemző betegségeket, illetve az egyes kórtörténeteket közli, ez utóbbiakat sokszor igen részletes formában. A német fordításból a hőmérsékleti adatok hiányoznak, csak a hónapok rövid meteorológiai jellemzése maradt meg, de ez sem mindenütt, ezért kaphatta az Eyerel által fordított kötet az „orvosi naplófeljegyzések” címet..

Az 1791. szeptemberi napló első oldala. BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.) 203. 79. alapján

Benkő nemcsak saját orvosi praxisából közöl kórtörténetet, hanem más orvosok eseteit is feljegyzi, hibás terápiájukat kritizálja. 1801. évi júniusi naplójában egy hydrothoraxban (mellkasi folyadékgyülem) szenvedő zsidó fiú esetét mondja el, akit egy M. nevű kirurgus, tévesen, purgálással kezelt, és fiú fél óra alatt belehalt.⁶⁴

Metszetes könyvdísz Benkő Sámuel művének III. kötetében. BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) III. 1. alapján

A bizonyos hatósági jogkörrel (vármegyei kirurgusok, bábák felügyelete, gyógyszertárak vizsgálata, törvényszéki ügyek, boncolások) is megbízott tisztiorvosok legfontosabb közegészségügyi feladata a járványok kezelése volt. Benkő naplóiban az összes korabeli járvány Borsod vármegyei lefolyása olvasható, az általa tett intézkedésekkel együtt. Az egyik legsúlyosabb járványos betegség a korban a skarlát volt, Borsod vármegye levéltárában fennmaradt 1784-ből Benkő Sámuel borsodi főorvosnak a skarlátjárvánnyal kapcsolatos jelentése. Benkő 1784 végén a Helytartótanács útmutatása alapján nyújtotta be a vármegyének az évről szóló összegző értékelését. Ezt a tudományos megalapozottsággal készült jelentést (és a Helytartótanács „aranyra és az örök cédrusra méltó” kezdeményezését) olyan fontosnak tartja, hogy ha a jelentésben lefektetett megfigyeléseit az elkövetkező 100 évben a figyelembe vennék, az egészségtudomány (*ars salutaris*) többet profitálna belőle, mint a megelőző ezer évből származó megfigyelésekre, összesen. A jelentésben az év legsúlyosabb járványának a skarlát kitörését és terjedését tartja, s emlékeztet arra, hogy a betegségről, amely a praxisában 300 gyermeket fertőzött meg, már írt egy tudományos előterjesztést a Helytartótanácsnak.⁶⁵ Benkő latin nyelvű tudományos dolgozata, amely 300 beteg gyermek gyógykezelése, illetve néhány eset boncolással történt vizsgálata alapján készült, számos új orvostudományi megállapítást tartalmazott. A tanulmányt előbb a Helytartótanácsnak nyújtotta be, majd a budai egyetem orvostudományi karának is átadta, ahol a sebészet professzora, Rácz Ádám lefordította magyarra.⁶⁶ Rácz professzor a fordítást saját neve alatt jelentette meg.⁶⁷

⁶⁴ *In hydrothorace quam periculosa sint purgantia, Judaei proles docuit, quae adju cursitabat, ludebat et sumto a chirurgo M. purgante, post mediam horam vivere desiit.* BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.) 203.

⁶⁵ *Observationes medicae, quas ex benigna exc. Consilii R. Locumtenentialis intentione auro certe et cedro digna infrascriptus I. Comitatus istius Physicus, toto in Anno 1784 juxta coeli et anni diversam constitutionem circa morbos confecit, et hic demisse substernit, quae si per centum annos accuratius persequerentur, plus ars salutaris, quam ante mille annos proficeret. [...] Ultimis annis decedentis mensibus pestifero modo vicens scarlatina, de stirpe biliosa sata, sub hujusce anni etiam initio eodem quoque pabulo enutrita, saepe vires suas recollegit, imo etiam in aestate in Processu Agriensi hic et illic post liminio insillit. Eadem medendi methodus optima fuit, quam opusculo meo exc. Consilio R. Locumtenentiali obtuli, et Pestini altissimo et mandato typis expressum est.* Benkő Sámuel jelentése Borsod vármegyének a Helytartótanács kezdeményezésére. Miskolc, 1784. dec. 14. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 39.

⁶⁶ *Samuel Benkő [...] Novum febris scarlatinae genus, quod in CCC innocuis infantibus observatum, et ex aliquot cadaveribus excerptum, quale genus nullus Medicorum, non Sennertus in Saxonia, nec Navier in Gallia, nec Plencicz et Stoll Viennae, non Withering in Anglia, non denique Weikard in Germania descripserunt. Oblatum est Excel. Consilio regio-Locumtenentiali opusculum hoc, et mox ab eo cum Inclita Facultate medica Budensi ad examinandum communicatum, quod deinde Clar. Samuel Rácz Anat. et Chirurg. Professor adjunctis animadversionibus auxit, in Hungaricum Sermonem traduxit, atque sub titulo: A Skarlátos Hidegnek leírása és Orvoslása, praefixo suo nomine, foras edidit, Pestini anno 1784. 9. plag. 9.* WESZPRÉMI 1774–1787. IV. 502.

⁶⁷ RÁ CZ 1784

A borsodi főorvos az *Ephemerides* 1784. évre vonatkozó orvosi naplójában is megemlékezik a skarlát-járványról, amely februárban és márciusban az egri járás falvaiban még eléggé szelíd formában jelent meg, Andornak barlanglakásaiban azonban már kiütésekkel tört ki, Tardon és Aranyoson pedig hosszan tartó és ragályos volt, sokak életét elvette. Az andornaki nedves, széltől és naptól járatlan barlangokban élőkön kékes-vöröses színű, lencse alakú kiütések jelentek meg, a tardi és aranyosi lakosokat apró vörös, kanyaróhoz hasonló kiütések lepték el.⁶⁸

Különleges járványt okozott a veszettség terjedése a korabeli Borsodban, Benkő több ízben ír arról, hogyan terjedt át az emberre állatok harapásától. 1784. július 16-án Miskolcon tört ki a veszettség, 3 nappal korábban ugyanis egy veszett kutya megharapott egy 63 éves „flegmatikus” típusba tartozó lovászt, aki – Benkő Sámuel kezelése ellenére – meghalt. Tetemét az orvos hatósági eljárás során, Zsóry László szenátor (egyébként Benkő szomszédja, 1817-ben örökösei laknak a 2016. sz. telken) jelenlétében boncolta fel, és hosszan leírta a test szerveinek állapotát. Végül azonban nem tudta megállapítani, hogy a beteg vajon ijedtségében halt-e meg, vagy a veszettség mérgétől, esetleg a kőrisbogárból készült gyógyszerrel, amelyet a veszettség ellen vett be (*Quibus perpersis merito dubium oriebatur, num aeger hic ex terrore, an a viru rabido, an denique ex medicina meloen recipiente obierit?*).⁶⁹

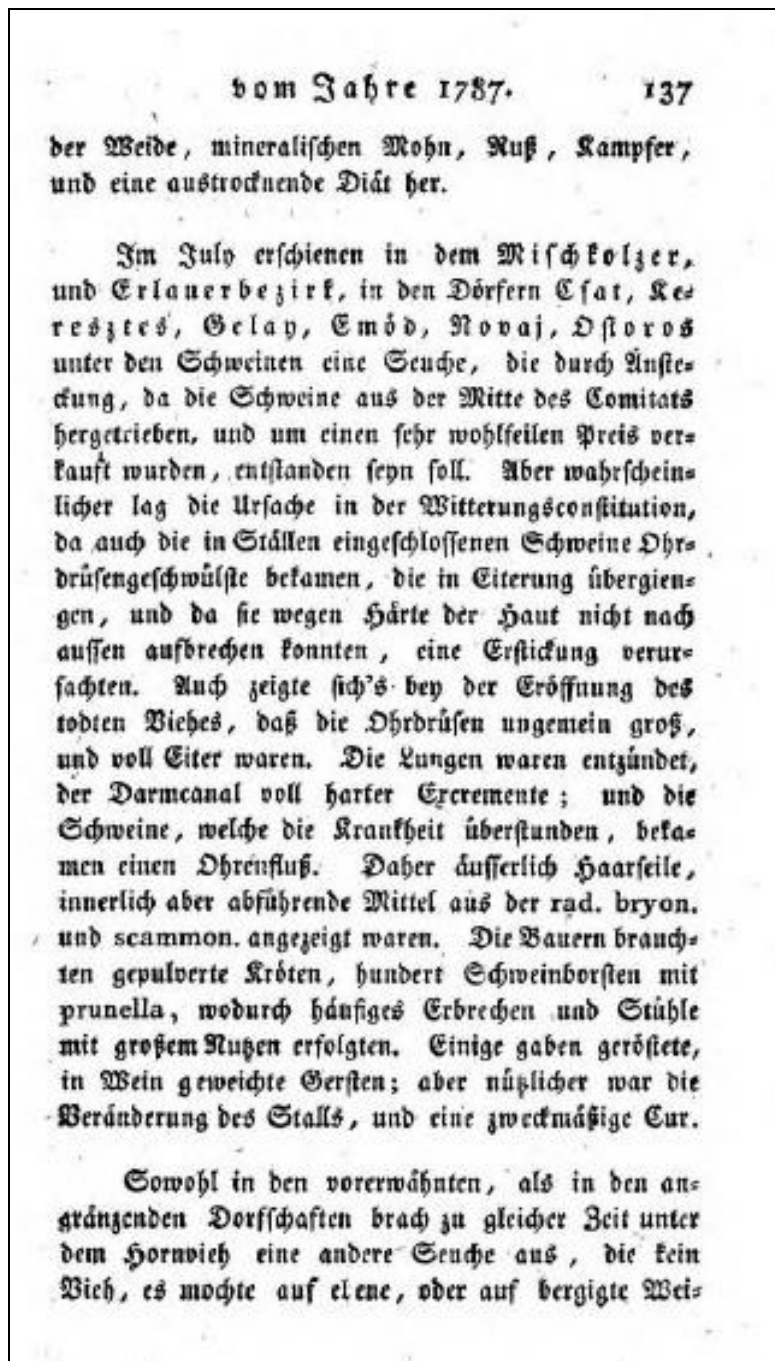
A boncolás mindennapi orvosi gyakorlatának része volt, mind tudományos, mind törvényszéki-hatósági céllal, és egy ilyen esetben, véletlenül, a közegészségügy hiányosságaira is fény derült, s ennek megfelelő a tisztiorvos intézkedett is a vármegyénél. 1795 szeptemberében egy 50 éves lovas százados tetemét vizsgálja, mégpedig Miskolcon a Mindszenti plébániatemplom kriptájában. Itt megdöbbenő látvány fogadja, évtizedekkel azután, hogy 1769-ben Mária Terézia részletesen szabályozta a temetéseket, megtiltva a templomokba a további kriptás temetést, illetve szabályozva a koporsók kriptákban való higiénikus elhelyezését, a Mindszenti templom kriptájában számos koporsót lát egymásra hányva, gerendákra fektetve, ahogyan a boroshordókat tárolják a pincékben, ráadásul lezáratlanul, rothadó tetemekkel, ahelyett, hogy a koporsókat, az előírás szerint, a kriptá fülkéibe tették volna, meszet hányva rájuk, feliratos kővel lezárva. Máshol is hasonló gyakorlat volt a vármegyében, Wentzel vármegyei seborvos jelentette Benkőnek, hogy Szentistvánban a plébános, nyereségvágyból, tifuszos halottak holttestét engedte a templomba bevinni, és misét mondott felettük. A mindszenti plébános ráadásul a temető területét is felszántatta, és kukoricával vettette be. Mindezt a tisztiorvos jelentette a vármegyei hatóságnak, emlékeztetve arra a nevezetes esetre, amely Málta szigetén történt, itt ugyanis, amikor az ősi kriptákat felnyitották, ezekből, mint Pandora szelencéjéből törtek elő a fekete himlő és más betegségek kórokozói, megfertőzvé a munkásokat, akik magukkal hurcolták haza a kórt. Bár a visszaélésekből jól profitáló Borsod megyei egyháziak morogtak közben, a vármegyei közgyűlés végül jegyzőkönyvbe vette az esetet, hogy hasonló ne forduljon többé elő, Benkő ráadásul azt is kérte, hogy a himlős gyerekeket 6 hétig ne engedjék ki otthonról. A vármegyei határozat ellenére 1801-ben ismét felszántották és bevetették a temetőt Miskolcon, írja Benkő.⁷⁰

⁶⁸ *Februarius–Martius 1784 anni. [...] Binis his mensibus scarlatina in processum Agriensem migrans, ibidem mitis et benigna fuit, at peticularis in specubus Andornak, item pago Tard, Aranyos stationaria, contagiosa, multos e vivis eripuit, ii, qui ex speluncis Andornak a sole et vento nunquam lustratis humidis efferabantur, peticulas, lividas, plumbeas, lenticulares, ii autem, qui in Tard, Aranyos moriebantur, petuculas rubras, parvas, morbilliformes exhibuere...* BENKŐ 1794 (*Ephemerides* I–V.) I.114–115.

⁶⁹ BENKŐ 1794 (*Ephemerides* I–V.) I. 170–172.

⁷⁰ *Anni 1795. September [...] In crypta sub ecclesia Mindszent ubi hoc cadaver aperiebatur, numerosas observavi tumbas semiputrefactis cadaveribus plenas, non oclusas, in serie super trabibus, instar vasorum vinariorum locari solitorum, quae juxta altiora mandata in separatos lapide obduci, inscribi, et calce obturari debuissent; etiam hoc tempestate retulit mihi D. Chirurgus Wentzel, etiam Parochum Szentistvaniensem luci cupidine tumbas cum cadaveris ex petechiis demortuorum in ecclesiam inferri curare et desuper missam legere. Item Parochum Mindszentiensem caemeterium arari admittere et fagopyrum inseminari, haec singula comitatui retuli, illustrans casu illo celebri in Insula Malthae contingente, quod cum antiquae ibidem cryptae aperirentur, operarii tamquam ex Pandora pyxide et variolas et alias aegritudines contraxerint, et suis domum reportarint.* BENKŐ 1802 (*Ephemerides* VI.) 65–66. Idézi: *Neue Annalen der österreichischen Literatur des österreichischen Kaiserthumes* I/2. (1807). 140–141.

Benkő Sámuel tisztiorvosként az állat-járványügyért is felelt, hiszen ezek a járványok a népességet is veszélyeztették. Így, nemcsak humán boncolást végzett, hanem állatokét is, mint 1787 júliusában, amikor egy, a Miskolc és Mezőkeresztes környékén kitört marhavészben elhullott állatot boncolt fel. Érdekes, hogy a latin orvosi naplóban marhavészről (*pecorum lues*) van szó, a német fordítás azonban disznók között fellépő járványról (*unter den Schweinen eine Seuche*) beszél.⁷¹ Tekintve, hogy a latin eredeti Benkő munkája, mindenképpen a marhajárványt és egy kérődző állat felboncolását kell elfogadnunk.

Benkő Sámuel állatot boncol 1787 júliusában.
BENKŐ 1794 (*Medicinische Ephemeriden*) 137. alapján

⁷¹ BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) I. 206.; BENKŐ 1794 (*Medicinische Ephemeriden*) 137.

Benkő naplói orvostörténeti szempontból is egyedülállóak, a kórbonctan magyarországi meghonosításában eddig is úttörőnek számított,⁷² ő maga főként járványügyi praxisát és tudományos eredményeit tartotta sokra, orvosi gyakorlatában azonban bravúros teljesítmények is voltak, mint az 1789-ben feljegyzett amputálása.⁷³ A kórisme szerint egy miskolci kocsis több évvel korábban a lábán megsérült, majd amikor már földműveléssel kereste a kenyerét, a bokáján gennyes seb képződött, amely olyannyira elfertőződött, hogy már a térdéig hatolt a vérmérgezés, sőt az üszkösödés jeleit is észlelték. Benkő Sámuel végül az amputációban látta a megoldást, előbb azonban különféle gyógyszerekkel felerősítette betege szervezetét, és elvégezte a műtétet, sikerrel, hiszen a csonk begyógyult, a beteg felépült.

A boncolásnál általában a vármegyei kirurgus, azaz vizsgázott sebész segédkezik, ő végzi a boncmesteri feladatot.⁷⁴ A seborvost nemcsak beosztottjának, segédjének, de kollégájának is tartja, annak ellenére, hogy a kirurgusok gyógyítási módszereit sokszor rosszalja. 1799 áprilisában a vármegye alkalmazásában álló Marckmiller seborvos bizonyos tüdőgyulladásban szenvedő katonákat hánytatóval kezel, akik így meghaltak, majd a kirurgust is levette a lábáról a betegség. Ekkor társa, egy másik (katonai) seborvos és Benkő mint megyei főorvos felnyitotta az elhunytak holttestét, és tüdejüket erősen gyulladt állapotban találta. Azt tanácsolta segédjének, hogy hasonló esetben az ő módszerét alkalmazza, azaz lágyítószerezrel, hashajtóval és köptetővel kezelje a tüdőgyulladásban szenvedő katonákat, így elkerülheti a haláleseteket. Végül a megbetegedett Marckmiller magát is hánytatóval kezelte, majd egy orvos erős kúrával próbálta gyógyítani, de a kirurgus is meghalt.⁷⁵ Marckmüller Károly már 1784-ben viselte a kerületi sebész hivatalát, ekkor elöljárója, Benkő Sámuel azt írja róla jelentésében, hogy a bécsi egyetemen szerezte kirurgusi képesítését, ugyanitt bábaoklevelet is kapott.⁷⁶ 1795-ben már ő Borsod vármegye fő sebészorvosa.⁷⁷

Benkő Sámuelnek praktizáló orvosként vannak állandó vagy visszatérő betegek, ilyen a miskolci (korábban aradi) Haffner nevű minorita szerzetes is, akit először 1789-ben, 59 éves korában kezel, ekkor sikerül komoly tüdőgyulladásából kigyógyítania. Legközelebb 1792-ben gyógyítja, végül a miskolci minorita kolostor szerzetese 1794-ben, Benkő kezelése közben, meghal. Halála után 15 nappal kezelőorvosa felboncolja, és belső szerveinek súlyos elváltozásait tapasztalja, ami megmagyarázza a hosszú betegséget, fáradékonyágát, így azt is, hogy a magányt és tudományt kedvelte.⁷⁸

⁷² GORTVAY 1958; GYULAI 2015

⁷³ *Anni 1789. Josephus Német uxoratus, 30 annorum auriga... ante 6 annos... equo in dextro pede calcitrabatur... et anno elapso ligone vitam et familiam sustentabat, in malleolo interni pedis sinistri ulcus ortum sponte clausum est. 28. Martii febre continua fors putrida laborare cepit, post eam pes dexter pedetentim doluit... ulcus fere ad genu marginibus rubris ascendit, inferne cutis depressa nigra... Die 6. Maji aegrum vidi, et amputationem necessariam ita judicavi, ut prius laudabilis sanguinis influxus et refluxus in debilissimo corpore promoveatur... Die 9. Maji vires et pulsus crescunt, die 12. amputatio fere sine omni dolore peracta, die 19. aegrum invisi, ex trunco pus viride manabat, muscoli femoris retracti, os ejus denudaverant, pulsus naturalis, in amputato tantillum debilius, appetitus bonus; vinum ob pectus oppressum non bibit. Post duos menses truncus truncus fenre sanabatur.* BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) II. 309–311.

⁷⁴ A megyei sebészekről bővebben: SIMON 2013

⁷⁵ *Chirurgus cattensis (= comitatensis) Marckmiller in peripneumonia milites vomitorio agressus est, et perierunt. Ipse infirmus factus, cum ejus sodali chirurgo Szilagyi aliquot cadavera aperuimus, et pulmones undique dure inflammatos invenimus. Consului hinc chirurgo ut methodo meo uteretur, emollientibus, minorativis et expectorantibus cum suis militibus effectus consilio respondit, et mors evanuit, chirurgus autem Marckmiller ipse quoque vomitorio usus, post per medicum R. sthenica cura usus, pariter peripneumonia periit.* BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.). 86.

⁷⁶ *Dominus Carolus Markmüller diploma chyrurgicum, nec non artis obstetriciae attestatum ab augustissima Universitate Viennensi habet, et in gremio incl(yti) hujus Comitatus Chyrurgi Processualis officio fungitus.* Benkő Sámuel Borsod vármegyei főorvos (physicus) jelentése. Miskolc, 1784. jún. 25. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 34.

⁷⁷ KISS 1991/1992. 140.

⁷⁸ BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.) II.136–137.; IV: 176.; BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.) 14–15.

Az *Ephemerides* nemcsak Borsod vármegye 18. század végi társadalmának minden jellemző csoportját, sőt személyét felvonultatja, hanem a népesség összes, a korabeli orvostudomány színvonalán azonosítható betegségét is. A megyei tisztiorvos, a járványok mellett, a leggyakrabban előforduló betegségeket is feljegyzi az év megfelelő periódusában, az időjárással és klimatikus viszonyokkal összefüggésben. A vízfejűség, tüdőgyulladás stb., illetve a vérbaj (*lues venerea*) állandó „szereplői” az orvosi naplókban, az utóbbi, Benkő szerint, a régió egyik kiirthatatlan alapbetegsége, igaz, a hűvös éghajlat gátolja a nemi betegségek terjedését.⁷⁹ A vérbajt még a száraz dajkák is képesek a csecsemők körében terjeszteni.⁸⁰ Éppen a betegség gyakorisága miatt, népi gyógymódok is ismeretesek voltak kezelésére, amelyek ellen Benkő jelentéseiben többször is a vármegyéhez fordult. 1784-ben vidéki bejárásáról készült jelentésében egy egerlövői asszonyról tesz jelentést, aki évek óta cinóberfüstöléssel „gyógyítja” a vérbajos betegeket, bár Benkő már figyelmeztette ennek ártalmasságára. A cinóber (cinnabarit v. higanyszulfid) füstjét használó (a néprajzban is jól ismert) gyógymóddal azonban, Benkő szerint, a betegség csontig hatol, és így az orvos által is kezelhetetlen lesz. Ráadásul valamilyen kőrisbogár tartalmú porokat is árul 17 garasért, amelyek, a javasasszony szerint, 72 féle csodás gyógyulást hozó szert tartalmaznak, pedig alig 1 garast érhetnek. Egyébként Miskolcon is vannak hasonló gyógyító asszonyok, ezért a főorvos kéri a vármegyét, hogy tiltsa el őket a veszélyes kúrától.⁸¹ Benkő már az előző évben is panaszolta a vármegyének a javasasszonyok (*vetulas*) cinóberfüstöléses visszaélését, „mivel azonban Borsod vármegyéből nem lehet gyökeresen kiirtani a Lues Venerist”, a főorvos a cinóber árusításának betiltását kéri a vármegyétől mind a patikákban, mind a boltokban.⁸² Benkő jelentéseiből is kitűnik, hogy a vármegyei fizikus maga nem volt szakhatóság, jogosítványa csak az ellenőrzésig és javaslattételig terjedt, és csak a megyei joghatóság intézkedhetett az általa felvetett vagy javasolt ügyekben.⁸³

Metszetes könyvdísz Benkő Sámuel művének III. kötetében. BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) III. 1. alapján

⁷⁹ BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) I. 26.

⁸⁰ BENKŐ 1794 (*Ephemerides I–V.*) I. 34–36.

⁸¹ [f]ine faciendarum circa morbos observationum in possessiones Comitatus exiens, mulierem repperim incolae Löviensis Török appellati uxorem, quae quamvis ante quatuor annos per me admonita fuerit, attamen vel hodieum suffitu suo Cinnabarino affectorum luem venereum ad ossa usque repellit, et sic morbos fere incurabiles creat. Praeter hoc, nefario ausu, certos pulveres vel ex hoc suspectos, quod cantharides contineant pro septemdecim crucigeris divendit, et ex 72 speciebus eisdem constat, adeoque miracula praestare praedicat, qui tamen vix crucigerum valent. Et hic Miskolczeni similes medicatrices dantur, dignetur Inc. Universitas easdem et similes ab hac temeraria cura prohibendas gratiose facere. Miskolczeni, die 18bris, 1784. Samuel Benkő physicus ordinarius. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 38.

⁸² Quod vero Lues Veneris penitus ex gremio Incl. hujus Comitatus extirpari non possit, momentuosum ex pluribus impedimentum est suffimigii Cinnabarini apud vetulas receptus abusus, proinde aut mandato currente hic abusus tollendus, aut Cinnabaris in pharmacopaeis et fornicibus promiscua divenditio prohibenda. Benkő Sámuel főorvos jelentése a vármegyének, Miskolc, 1783. ápr. 12. MNL BAZML IV. 501/b XII. II. 91.

⁸³ „A physicus-orvos tágabb értelemben a kormányzat, szűkebben az adott törvényhatóság tisztviselőjeként, de semmi esetre sem önálló szakhatóságként, hanem a hatóság szakközegeként működött. Szakértelmét az őt alkalmazó törvényhatóság, sőt bizonyos esetekben a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága (később ügyosztálya) a felügyeleti-ellenőrző munkában, a határozatok meghozatalában igénybe vette, illetve vehette. Hivatalát elnyerte (physicatum obtinet).” KRÁSZ 2012

Benkő Sámuel gyakorló orvosként és természettudósként sem tagadta meg filozófiai műveltségét, 1787-ben a mantovai tudományos akadémia pályázatára írt egy művet a hazaszeretetről, amelyet Bécsben jelentetett meg. A több, mint 300 oldalas, természetjogi, államtudományi és jogfilozófiai kérdéseket boncoló, az emberi boldogság, jólét és az állam, államformák (monarchia, a nemesség közössége által vezetett állam = arisztokrácia) kapcsolatát kutató, rengeteg antik utalással megtűzdelt, szerteágazó, a felvilágosodás szellemében íródott munkát a korabeli német irodalmi kritika igencsak megbírálta, mondván, túl sok mindennel foglalkozik, a legkevésbé azzal, amit a címében ígér (ti. hogyan lehet a hazaszeretetet előmozdítani a különféle államformákban).⁸⁴

A hazaszeretetről (is) szóló filozófiai dolgozatában Benkő a felvilágosodás közegészségügyi és orvosi ellátással kapcsolatos eszményeit is kifejti, amelyeket teljes egészében magáénak vall. A dolgozat egyik alapkérdése ugyanis a közjó mint az állam működésének egyik legfőbb célja és felelőssége, így az állam vezetőinek feladata a nép (az alattvalók) testi-lelki egészségének biztosítása. Ezért a gyógyítás nemcsak szakmai, hanem erkölcsi kérdés is, ahogyan az aufklérizmus is, végső soron, erkölcsi meggondolásból kívánja a társadalom állapotát, az emberek életminőségét javítani. A betegek gyógyítása állami feladat, a jól szervezett (vagyis a felvilágosult) állam kötelessége ugyanis a betegeket, akár a saját hibájukból, akár véletlenül betegedtek meg, felemelni és gyógyítani, mégpedig szakmájukban jártas és jó erkölcsű orvosok, sebészek, bábák segítségével. Az orvosok kötelessége haladéktalanul felkeresni a beteget, és a szegényeknél sem szabad magukat a feladat alól kihúzni, ha ez mégis megtörténne, az ilyen orvosokat ki kell zárni a szabad orvosi gyakorlatból, mert akik csak a gazdagokat akarják gyógyítani, azt hiszik, az emberek vannak értük, és nem ők az emberekért. Ha az orvos, akire az emberek az életüket bízák, mindenféle kifogással (reggelikészítés, kártya- vagy kockajáték, alvás) elhárítja a beteget, halogatása könnyen emberi életbe kerülhet.

Az orvosok nyájas szavakkal keressék fel betegüket, érdeklődve betegségük eredetéről, tüneteiről, lefolyásáról. Vizsgálják meg a beteg lelki és természetes életfunkcióit, és a tapasztalt jelekből, az életvitelből, az életkorból, a nemből, az alkatból és az éghajlatból, valamint a hat nem természetes dologból (azaz a galénoszi ismérvekből, mint levegő, étel-ital, mozgás–nyugalom, alvás–éberség, kiválasztás, kedély) állapítsák meg a kórismét, a beteget a neki megfelelő gyógymóddal lássák el, és sokkal inkább a beteg, mintsem orvosi hírnevük érdekelje őket. A betegek panaszait ne érdeklődés nélkül, hanem együttérzéssel hallgassák, a beteget gyógyultan hagyják el. Kerülni kell az olyan orvosokat, akik éppen csak megérintik a beteg kezét, a betegséget „fejből”, és nem a paciens vizsgálata alapján kezelik, vagy azokat, akik, hogy képzettnek tűnjenek, a betegágynál hosszan taglalják a kórtörténetet, a betegeket kósza híresztelésekkel fárasztják, és azonnali halállal riogatják őket, olyan gyógyszereket ajánlanak, amelyeknek nem ismerik a hatását, kísérletezve mintegy az emberi élettel, a tudományt hanyagolják, a könyveket megvetik. Bizony, a betegek gyógyítását nem borbélyra, mézszárosra, méregkeverőre, kuruzslóra kell bízni, hanem képzett férfiakra, az orvosi mesterséget gyakorlókat pedig nyilvános állami képzésben kell részesíteni. Az egyháznak is változtatnia kell az orvostudománnyal kapcsolatos hozzáállásán, a papok ugyanis megtagadhatják, vagy egy időre felfüggeszthetik a szentségek kiszolgáltatását és imáikat az olyan öngyilkosságot megkísérítő híveiktől, akiket egyébként képzett orvos, megfelelő orvosságokkal kezel.

Végül: az állam és a közösség felelőssége, hogy a közgyógyászokat a polgárok körében tiszteltben és megbecsülésben részesítsék, és az emberek hozzájussanak az életük fenntartásához szükséges eszközökhöz, nehogy az orvostudomány lenézése miatt öngyógyításhoz folyamodjanak. Állami feladat a néplélekből kitörölni az orvoslással és az orvosokkal szembeni előítéleteket, mint pl. az orvos drága, és alig van javunkra, vagy: egyszer már próbálkoztunk az orvostudománnyal, de semmit sem használt; illetve: ha az a sorsod, hogy felépülj a betegségből, akár orvost hívsz, akár nem, meggyógyulsz, ellenben ha a sors és az elrendelés mást akar, hiába kérsz az orvostól segítséget. Van olyan

⁸⁴ *Zweyhundert sechzig lange Seiten mussten wir durchlesen, die nur Sache gar nicht gehören, und die allenfalls inter dem Titel de constituenda republica, oder de felicitate reipublicae vorkommen konnte. Dass die Vaterlandsliebe nur in einem Staate, wo der Bürger sich glücklich, wenigsten träumen kann, bestehe, versteht sich von selbst. [...] der Verf(asser) handelt von den Vergnügen der Sinne, von Musik, Poesie, Redekunst, Malarey, von Geruch und Gefühl, und bey Gelegenheit auch von der Liebe. [...] man findet in dieser Schrift alles, nur gerade über das eigentliche Thema des Verf. soviel als Nichts. Allgemeine Literatur Zeitung, III/176. (1788. júl. 23.) 221–222.*

nézet, hogy a szentségek a medicina nélkül is megszüntetik a betegséget, a bűbájosság, csodák azokat a betegségeket is meggyógyítják, amelyeket az orvostudomány képtelen.⁸⁵

Benkő Sámuel a felvilágosodás szellemében írt bölcséleti munkájában az orvosmeteorológia fontosságáról is értekezik, mégpedig a hadsereg helyes kormányzása és ellátása mint kormányzati (uralkodói vagy állami) feladat kapcsán. A hadsereg parancsnokának (és természetesen a nép vezetőinek!) feladatul kell adni, hogy hadserege már eleve ne betegedjen meg, és ez úgy érhető el, ha a katonák szervezetét tápláló és jól megfőzött ételekkel és testmozgással erősítik, illetve, ha a táborot egészséges helyen helyezik el, és a katonákat az évszakok változását figyelembe véve ruházzák és látják el a különböző évszakoknak megfelelő étellel-itallal, valamint sátrakkal. A hadseregnél legyenek kéznél képzett orvosok és kirurgusok, akik nem mint szakadt ruhák foltozói gyógyítják a katonákat, ha már megbetegedtek, hanem akik a vidék elhelyezkedéséből és az éppen esedékes évszakból előre meg tudják mondani, milyen betegségek üthetik fel a fejüket, sőt ezeket képesek megelőzni is. Mert a katonáknak szinte az összes betegsége és ragálya abból származik, hogy figyelmen kívül hagyják a földrajzi elhelyezkedést és az időjárást (mint az egészség és jólét két alapvető meghatározó elemeit!), pedig ennek a hanyagságnak szomorú példáival tele vannak a historikusok (példaként Titus Liviusnak a syracusai pestisről szóló elbeszélését idézi) és az orvosok könyvei.⁸⁶ Benkő a felvilágosult szellemű, modern egészségügy céljait is megfogalmazza: nem elég az orvosnak a beteget gyógyítani, sokkal fontosabb, hogy a (természettudományokban) képzett szakember megelőzze a bajt, és megőrizze a rábízott emberek egészségét.

⁸⁵ *Seu culpa quis propria, seu casu aegrotaverit, ad talem levandum sanandumque, item ad evitandos infelices mulierum partus bene ordinata respublica peritis et probi moris medicis, chirurgis et obstetricibus indiget et providere debet. Eorum officium sit ad vocatos aegros indilate accedere, neque ad pauperes vocati hac excusatione moram nectant: hujus vel illius curam non ad se, sed alterum medicum pertinere, imo tales immisericordes occasione simili data et praetergressa, praxi libera exercenda indigni censendi, qui divitum duntaxat infirmorum limina intrant, et homines pro se, non se hominibus esse natos credunt. Neque regerant se quidem mox comparituros nunc prandio, chartae, aleae ludo, somnoque impeditos esse, quibus vita hominis parum curae cordique esse debet, et interjecta ejusmodi dilatione vita aegri exstingui potest. Accedentes medici blandis aegrotos verbis de morbi statu, initio, symptomatibus, praegressis morbis adloqui, functiones animales, vitales et naturales investigent, et morbi genus ex datis signis item vitae genere, anni constitutione, aetate, sexu, temperamento, climate et ex rebus sex non naturalibus determinent, determinato eo indicata et propria vel majorum fide dignorum experientia certa medicamina juxta morbi initium, cursum, statum, crism finemque propinent, et omni affectu facienda vitandaque praecipiant, pro aegroto magis quam fama artis extimescant, ad suspecta tempora saepe occurrant, gemitus non secure, sed sollicite exaudiant, neque aegrotos aut morbi finem deserant. Consequenter medici evitandi ad meliorem frugem revertendi, qui accedentes solam manum tangunt, et morbum ex cerebro, non ex patiente depromentes curant et diffugiunt, aut ut eruditi videantur, adstantibus longam morbi historiam differunt, explicant, aut vagis rumoribus et novis aegrorum aures fatigant, morte praesente aegros terrefaciunt, et remedia, quorum vires ignorant, praeferibunt, et in vita hominis experimentum faciunt, tuendae valetudinis artem negligunt, libros contemnunt. Aegrotorum autem et consanguineorum fit morbum non tonsori, non carnifici, non canidiis, non empiricis aut rugosis ignarisque, sed peritis illico viris committere, et qui contra agunt, publica parinaesi digni sunt. Sacerdotes quoque sacramenta precesque suas vitae suae contemptoribus et suicidis usque, quod perito medico et remediis aptis usi fuerint, nonnunquam et ad tempus suspendere denegareque possunt. Denique statui et reipublicae incumbit, ut publici medentes apud cives in honore et existimatione sint, et sufficientibus vitae mediis prodeantur, ne artis suae negligentia oeconomiae cogantur operam dare. Ejus quoque est, ex plebeja mente praepudicia eradicare, illa, quae aegrotos a medicis maxime abalienare solent, qualia sunt; v. gr. medicum multum mercedis petere, attamen parum juvare, una vice propinatam medicinam nihil profuisse, si fatum est ex hoc morbo convalescere, sive medicum adhibueris, sive non, convalesces: item si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, et alterutrum fatum et aeterna praedestinatio est: medicum ergo adhibere nihil attinet. Sacramenta absque medicina morbos tollere, sympathias, miracula, eos curare morbos, quos nulla medica facultas efficit. Hic denique medicus judaeus est, ideo illota ejus manus christianum sanare necquit, hic christianus est, sed aliter, quam aegrotus de religione sentit, igitur neque vocandus est...* BENKŐ 1787. 303–307.

⁸⁶ *Deinde opera praefecto danda erit, ne initio exercitus ejus aegrotet; hac autem via praestatur, ut militum corpora solidis et bonae concoctionis cibis et laboribus roborentur, ut castra in salubri locentur, ut milites vestitu et potu alimentisque et tentoriis ad anni mutationes, aestatem, autumnum, hyemem et ver muniantur, et praesto sint periti medici et chirurgi, qui non tantum quaemadmodum vestium ruptarum interpolatores quidam militibus medeantur, postquam in morbos inciderint, sed qui ex loci situ et anni tempestate morbos grassaturos et praesagiant et praeveniant; ex qua duplici negligentia omnes fere militum morbi et pestilentia oriuntur, et tristibus hujus neglectus exemplis historicorum et medicorum libri pleni sunt.* BENKŐ 1787. 226–227.

FORRÁSOK

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod Abaúj Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 501 = Borsod Vármegye Nemesei Közgyűlésének iratai, 1270–1848 (1858)

/b = Közgyűlési iratok (Acta politica) 1607–1785

IV. 1501 = Miskolc Város Tanácsának iratai 1569–1911

/g = Örökvallási jegyzőkönyvek 1817–1848

BIBLIOGRÁFIA

ABAFI 1993

ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1993

AEWK

Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, 1–167. Gleditsch–Brockhaus, Leipzig, 1818–1889

BALÁZS 2007

BALÁZS Péter: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete*. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba–Budapest, 2007

BENKŐ 1775

BENKŐ, SAMUEL: *Tentamen protogaeae. Quo, tellurem non esse corpus, longo post universi creationem intervallo aut ex cometa quodam, aut planeta, aut fixa, aut denique ex substantia solis ejusque maculis temere concretum: verum cosmographiae mosaicae conformiter, toto cum universo simul, regulari sua figura ita ex omnipotenti Dei manu exiisse, ut illico orbis habitabilis redderetur, ostendere conatur*. Lugduni Batavorum, 1775 (12rét, 23 lap)

BENKŐ 1778 (Insomnia)

BENKŐ, Samuel: *Dissertatio inauguralis medica de insomniis*. Typis Univ., Budae, 1778

BENKŐ 1778 (Aqua Rankensis)

BENKŐ, Samuel: *Tentamen aquae acidulis Rankensis in inclyto comitatu Abaujvariensi sitae, theoretico-practicum*. Cassoviae, 1778

BENKŐ 1781

BENKŐ Sámuel: *A hójagos himlőről való tanács-adás*. Landerer, Kassa, 1781

BENKŐ 1782 (Topographia)

BENKŐ, Samuel: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*. Landerer, Cassoviae, 1782

BENKŐ 1787

BENKŐ, Samuel: *Tentamen philopatriae in monarchiis et aristocratiis promovendae philosophicum*. Vindibonae, Typis Josephi nobilis de Kurzbek, Caes. Reg. aulae Typ. et Bibliopol., MDCCLXXXVII

BENKŐ 1794 (Ephemerides I–V.)

BENKŐ, Samuel: *Ephemerides meteorologico-medicae annorum 1780–1793, quibus altitudines Barometri & Thermometri, ventorum regnantium genera et alia apparentia meteora, cyclusque novem-decennalis et horum in sublunaria tria naturae regna, scil. dies criticos pares et impares, vegetabilium et animalium vitam, indolem, proventum, incrementum, decrementum, morbos, influxus; praesertim hominum morbi epidemici, contagiosi, endemici, sporadici, stationarii, annui, inter-currentes, partus felices et infausti, casus memorabiliores forenses, pecorum epizootiae, hominum et pecorum morborum notabiliorum historiae, pathologiae, therapeaeque et plurimorum defunctorum extispicia omni possibili accuratone et brevitate connotantur, in toto Inclyto COMITATU BORSODIENSI, signanter in regio Camerali Oppido Miskolcz factae*. I–V. Typis Alb. Ant. Patzowsky, Vindobonae, 1794

BENKŐ 1794 (Medicinische Ephemeriden)

BENKŐ, Samuel: *Samuel Benkö's, der Philosophie und Arzneykunde Doctors, ersten Komitatsphysikus im Borschoder Komitat – Medicinische Ephemeriden von den Jahren 1780 bis 1793. Aus dem Lateinischen übersetzt, und mit Topographie von Mischkoltz vermehrt von Joseph Eyerel. Mit einer Karte. Ersten bandes Erste Abtheilung – Zweite Abtheilung – Medicinische Topographie des Marktflecken Mischkoltz in der Borschoder Gespansschaft.* Wien, gedruckt und verlegt Alb. Ant. Patzowsky, 1794

BENKŐ 1802 (Ephemerides VI.)

BENKŐ, Samuel: *Novae Ephemerides Astronomico-Medicae annorum 1794–1801 in inclyto comitatu Borsodiensi, signant(er)in oppido Miskoltz factae / Novae ephemerides meteorologico-medicae annorum 1794–1801 in inclyto Comitatu Borsodiensis, notanter in Regio Coronali Oppido Miskolcz conscriptae.* Vindobonae, Apud Mathiam Andream Schmidt, 1802

BENKŐ 1818 (Ratio medendi)

BENKŐ, Samuel: *Ratio medendi arcanis mixta, juxta synopsis nosologiae methodicae.* Szigethy, Miskolc, 1818

BENKŐ 1818 (Topographia)

BENKŐ, Samuel: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica.* Denuo edit cura Josephi Szatmáry. Szigethy, Miskolc, 1818

BENKŐ 1976

BENKŐ, Samuel: *Miskolc város történeti-orvosi helyrajza.* Ford. M. Kiss Júlia. Szerk.: SZABADFALVI József. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1976 (*Borsodi kismonográfiák* 2.)

BENKŐ–GRANT 1791

BENKŐ, Samuel: *A fekete epés mértékletnek és az alatt el-rejtezett számtalan és tündéres betegségeknek, nevezetessen pedig a köszvénynek és láb-köszvénynek, úgy az ótvárnak, és arany-érnek az újj tapasztalásokból, különösen pedig Gránt Wilhelm... képzeményeiből vett leírása, elkerülése és meggyógyítása.* Trattner, Pest, 1791

BOZZAY 2009

BOZZAY Réka Kornélia: *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden (1595–1796).* PhD-értekezés, kézirat. Debreceni Egyetem Multidiszciplináris bölcsészettudományok doktori iskolája (Történelem program), Debrecen, 2009

Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1852–1861

LINZBAUER Xavér Ferenc: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae I–VII.* Typ. Universitatis, Budae, 1852–1861

DOMBY 1794

DOMBY Sámuel: *Orvosi Tanítás a gyermekek nyavalyáiknak meg-esmerésekről, és Orvoslásokról. Mellyet Svéciai nyelven irt Rosensteini Rosén Miklós... Most pedig magyar nyelvre fordított az 1781-dik esztendőbéli Göttingai negyedik német ki-adás szerint.* Fűskúti Landerer Mihály, Pest, 1794

CSILLAG 1965

CSILLAG István: 140 éve halt meg Benkő Sámuel = *Orvosi Hetilap* 34. (1965) 1044–1045.

FELDMAN 1990

FELDMAN, Theodore S.: Late Enlightenment Meteorology. In: *The Quantifying Spirit in the 18th Century.* Ed. by Tore FRÄNGSMYR–J.L. HEILBRON–Robin E. RIDER. University of California Press, Berkeley, 1990. 43–177.

GORTVAY 1958

GORTVAY György: Benkő Sámuel, az első magyar klinikai kórboncnok = *Orvosi Hetilap* 99. (1958) 1750–1753.

GYULAI 2014

GYULAI Éva: Abaúj és Borsod vármegye koronaőrző bandériuma, 1790 = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIII. (2014) 267–286.

GYULAI 2015

GYULAI Éva: Examen anatomicum – Boncolási jegyzőkönyv Diósgyőrből, 1785 = *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XVIII. (2015) Fasciculus 2. 186–195.

KISS 1991/1992

KISS László: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában = *Orvostörténeti közlemények* 133-140. (1991/1992) 137–147.

KISS 1987

KISS László: 200 éve halt meg Maximilian Stoll = *Orvosi Hetilap* 128. (1987)/18. 942–944.

KRÁSZ 2012

KRÁSZ Lilla: Egység és sokszínűség. Egészségügyi struktúra és hatalom a 18. századi Magyarországon. In: *Horst Haselsteiner Emlékkönyve / Festschrift Für Horst Haselsteiner*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Europa Institut, Budapest, 2012. 119–137.

MOESS–M. ROMÁN

MOESS Alfréd–M. ROMÁN Éva: Megyei és városi physicusok Magyarországon a XIX. század fordulóján = *Levéltári Közlemények* 50. (1979)/2. 291–310.

OTTLIK 1807

OTTLIK Dániel: *A tisztbeli írás módjának saját szavai*. Trattner, Pest, 1807

PATAKI 1930 (Benkő Sámuel)

PATAKI Jenő: Erdélyi orvostörténeti arcképek – Benkő Sámuel = *Orvosi Szemle (Revista Medicală – Ärztl. Rundschau)* 3. (1930)/8. 300.

PATAKI 1930 (Orvosi emlékeink)

PATAKI Jenő: Orvosi emlékeink megmentésére = *Orvosi Szemle (Revista Medicală – Ärztl. Rundschau)* 3. (1930)/8. 313–314.

RÁCZ 1784

RÁCZ Sámuel: *A skarlátos hidegnek le-írása és orvoslása*. Trattner, Pest, 1784

RÉTHLY 1970

RÉTHLY Antal (1970): *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig*. Akadémiai, Budapest, 1970

SIMON 2013

SIMON Katalin: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013

STOLL 1777–1790

STOLL, Maximilian: *Ratio medendi in nosocomio practico Vindobonensi* I–VII. Bernardi etc., Viennae, 1777–1790

STOLL 1789 (Wien)

STOLL, Maximilian: *Ratio Medendi post ejus obitum edidit et praefatus est Josephus EYEREL*. Sumptibus Joh. Paul Krauss, Viennae, 1789

STOLL 1789 (Breslau)

STOLL, Maximilian: *Heilungsmethode in dem practischen Krankenhause zu Wien („Ratio medendi in noscomio practico Vindobonensi“)*. Verlag Korn, Breslau 1787–1796

SZABADFALVI 1976

SZABADFALVI József: Benkő Sámuel topográfiája. In: BENKŐ, Samuel: *Miskolc város történeti-orvosi helyrajza*. Ford. M. KISS Júlia. Szerk.: SZABADFALVI József. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1976. 63–97. (*Borsodi kismonográfiák* 2.)

SZINNYEI 1891–1914

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Hornyánszky, Budapest, 1891–1914

WESZPRÉMI 1774–1787

WESZPRÉMI István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* I–IV., I. Sommer, Leipzig, 1774; II–IV. Trattner, Wien, 1778–1787.

Ferenc József miskolci látogatásai (1857, 1881)

BUKSZÁR Zsanett

The Visitations of Franz Joseph I to Miskolc (1857; 1881)

“These are historic days and Cleo will, no doubt, not miss to engrave these remarkable moments onto the grand boards of History when our glorious reigning King: Franz Joseph the First, Emperor and honorable ruling, apostolic King of Hungary governed his realm from this unassuming and frugal place for seven days completely surrounded by the devoted love of his royal subjects.” The quotation above is from the newspaper 'Borsod' from 1881 when the “unassuming and frugal place”, that is Miskolc, celebrated the arrival of the monarch. Those were truly triumphant days for the city yet they have already been completely forgotten, and the visits of Franz Joseph, either his 1881 or his 1857 visit, are no longer remembered by the people. In my opinion, however, those were indeed significant days in 19th century Miskolc where the visit of a royal emperor was, in fact, extraordinary. Therefore, the aim of my research paper is to reconstruct the King's two aforementioned visits to Miskolc through newspaper articles and diary entries of certain witnesses and contemporaries. I wish to demonstrate the days which Franz Joseph I. spent in the city as a relevant part of all his visitations in Hungary. By the detailed display of these visits in Miskolc we can, perhaps, obtain a clearer view of how the visitation of a member of aristocracy was carried out and what the life of the City was like whenever it welcomed the Monarch himself or any of his close relatives; for instance, how the city itself and its people prepared for the reception and what sort of mandatory elements such an event may have had.

„Történelmi napok ezek s Clió bizonyára nem fogja elmulasztani felvélni a történelem ércztáblájára azon nevezetes momentumot, hogy dicsőséges uralkodó Királyunk: Első Ferencz József császár és Magyarország dicsőségesen uralkodó apostoli királya, hét napokon által innét ez igénytelen helyről, alattvalóinak hű szeretetétől övezve, kormányozta birodalmát.”¹ A fenti idézet a Borsod című lapból származik, 1881-ből, amikor az uralkodó érkezését ünnepli „ez igénytelen hely”, Miskolc. A város akkori dicsőséges napjai mára szinte teljesen feledésbe merültek, Ferenc Józsefnek sem az 1881., sem a korábbi, az 1857. évi látogatása kevésbé közzismert. Pedig a miskolci látogatások megjelenítésével képet kaphatunk arról, hogyan zajlott egy-egy uralkodói látogatás egy vidéki városban, milyen volt a város élete, amikor a királyt vagy családtagját látta vendégül, hogyan készült a város vezetési és társadalma a fogadásra, milyen kötelező elemei voltak egy ilyen eseménynek.

Habsburg uralkodói utazások

„Örül a magyar, ha királyát látja. Hiszen – igaz – olyan ritkán látja, hogy ha egyszer hozzájut; sokáig csak emlékezni képes e szerencséről. Az a rendszer, mely most fennáll, koronát adott a királynak, de a királyt nem adta oda Magyarországnak. [...] De a magyar királynak nincs székhelye Magyarországon. Csak utazó, csak vendég ő itten, de nem házigazda”. Ezekkel a szavakkal „köszöntötte” az Egyetértés című lap egyik írója az 1881-ben Magyarországra érkező Ferenc Józsefet.² Az idézet jól jellemzi a korabeli uralkodói utazások problémakörét: az uralkodó nincs az országban, ha pedig igen, akkor is „csak utazó”, akinek látogatása külön előkészületeket igényel, amelyekben az ország, a lakosság megpróbálja a legjobb arcát mutatni, ezzel hamis képet és őszintétlen kommunikációt eredményezve uralkodó és ország között.

¹ Borsod, 1881. szept. 10.

² Egyetértés, 1881. szept. 3.

Az uralkodói családok, így a Habsburg család utazásai is a család, illetve az uralkodó reprezentációját szolgálták, ezért az utak minden apró részlete pontosan meg volt szervezve, az utazások menetét az udvari ceremónia előírásai szabályozták. Friedrich Carl Moser (1723–1798) német jogtudós volt az első, aki a 18. század elején a német udvari jog szövegébe felvette az uralkodói utazásokra vonatkozó szabályokat is.³ Uralkodói utazásnak szűkebb értelemben a német-római császár és családja olyan hivatalos utazását tekinti a szakirodalom, amely huzamosabb időt vesz igénybe, és amelyen az uralkodót udvartartás is elkíséri. Tágabb értelemben: beletartozik az uralkodó nem hivatalos utazása, illetve az is, amikor az uralkodó nem családjával indul útnak.⁴

Az uralkodói utazásoknak több típusa különíthető el, a legáltalánosabbnak a *Hofreise* tekinthető, amikor a császár nagy kísérettel, általában politikai céllal utazik, például koronázásra, családtag esküvőjére, temetésére.⁵ Ennek egyik típusa, az *Inspektionstreise*, azaz szemleút, körút, amikor az uralkodó megszemléli országát, birodalmát vagy annak egy tartományát.⁶ Ilyen szemleútnak tartható Ferenc József első országjáró körútja Magyarországon, 1852-ben. Ennek a szemleútnak, körútnak az egyszerűbb, kevesebb hivatalos ceremóniával járó változata a *Tour*, ennek minősül I. Ferenc 1817. évi Galíciába, Erdélybe és a Temesi Bánságba tett utazása.⁷ A hivatalos utak közé tartozik a *Manöverreise* is, amikor az uralkodó hadúri feladatait látja el, és például hadgyakorlatra utazik. Manöverreisének tekinthető Ferenc József 1881. évi útja, amelynek során egy hadgyakorlat megtekintése miatt szállt meg Miskolcon. A hadjáraton való részvétel külön típusa az uralkodói utaknak (*Feldzuren*), Ferenc József ilyen út keretében is járt Magyarországon, 1849-ben,⁸ de már 1848 tavaszán Radetzky-táborában is megtaláljuk, ahol az olasz felkelők ellen akart harcolni.⁹

Az utazások előkészítése a főudvarmester feladata volt, aki udvari konferenciákat hívott össze az útvonal kiválasztására, az ellátás megoldására, a hivatalos programok és ceremóniák megvitatására.¹⁰ A Habsburg család ceremóniáiban, reprezentációjában a kora újkortól kezdve megjelentek az antik vonatkozások, az antikvítás elemei (például diadalkapuk emelése), amelyek a római birodalommal való kapcsolatot, folytonosságot voltak hivatottak jelezni, de V. Károlynál a világbirodalmi eszme is megjelent az ünnepek, ceremóniák során.¹¹ Az ünnepi eseményeken fontos szerepet kaptak a katolikus egyház képviselői is, ők az uralkodó Isten kegyelméből elnyert hatalmát jelenítették.¹² Az uralkodói út egyéb propagandacélokra alkalmas volt, így az, hogy mennyire jelenhetett meg a nemzeti szimbolika a Magyar Királyságban rendezett ceremóniák során, jelezte az éppen aktuális, hivatalos álláspontot az ország birodalomba való betagozódásáról vagy az attól való függetlenségéről.¹³

Az utazások szigorú rendje már a Bécsből való elindulásnál kezdetét vette, ugyanis a búcsúztatásnak is megvoltak az előírásai. Az otthon maradt családtagok, a hivatalok vezetői valamint a lakosság elbúcsúztak az uralkodótól, a lakosság sorfala között vonult ki az uralkodó a császárvárosból. A megérkezéskor már a felkeresett város határa előtt követség fogadta az uralkodót, fogadósáttal, itt zajlott az ünnepi köszöntés,¹⁴ amelyet még két másik követett: a városkapu előtt a városi tanács, a hivatalok és a lakosság fogadta a királyi vendéget, majd a város temploma előtt az egyháziak üdvözölték. A városba érkezést díszlovések, ágyúörgés kísérte, valamint előírták három diadalkapu felállítását is. A város feldíszítése, kivilágítása alapvető eleme volt egy uralkodó fogadásának. Elutazása esetén a búcsúztatás is több részletben zajlott, a szállásnál, majd a város határánál is búcsút vettek az a vendéglátók.¹⁵

³ KULCSÁR 2004. 24.

⁴ KULCSÁR 2004. 32.

⁵ KULCSÁR 2004. 32.

⁶ MANHERCZ 2012. 18.

⁷ MANHERCZ 2012. 21.

⁸ BELLAAGH 1917. 20.

⁹ GERŐ 1999. 44.

¹⁰ KULCSÁR 2004. 33.

¹¹ MANHERCZ 2012. 16.

¹² MANHERCZ 2012. 35.

¹³ MANHERCZ 2012. 22.

¹⁴ KULCSÁR 2004. 35.

¹⁵ KULCSÁR 2004. 36.

Ferenc József Magyarországon 1857 előtt

Ferenc József látogatásai főhercegeként (1843–1848)

Ferenc József (1830–1916) már kora ifjúságától, 13 éves korától rendszeresen járt Magyarországon, legelső alkalommal két öccsével, Miksával és Károly Lajossal érkezett 1843 őszén: „Az ifjú főhercegek Ausztriából néha-néha kirándultak világot látni és a nagy monarchia területét minden részében megismerni.”¹⁶ A látogatás ötlete a főhercegek nevelőjétől, Bombelles gróftól származott,¹⁷ ugyanis az utazás, kirándulás szorosan kapcsolódott a Habsburg-főhercegek neveléséhez és tanulmányaikhoz.¹⁸ Legközelebb Ferenc József főherceg 1846 júniusában töltött el több napot a Fertő tó környékén, vízimadarakra jött vadászni Frigyes Vilmos porosz királyi főherceggel.¹⁹

Az 1847. évben három alkalommal is járt Magyarországon, elsőként rögtön az év elején, januárban, amikor József nádor temetésén vett részt.²⁰ Második látogatása október 16-ára esett, amikor István főherceg Pest vármegye főispánjává való beiktatására érkezett, mégpedig Albrecht főherceg helyett, aki öccse, Frigyes halála miatt nem tudott Magyarországra utazni.²¹ Így Ferenc József vette át a feladatát, és ezzel lehetősége nyílt az első nyilvános szereplésére a magyarok előtt. Két konzervatív arisztokrata, Apponyi György gróf és Szögyény-Marich László írta magyar beszédével, hamar lenyűgözte a hallgatóságát:²² „Az egészen gyermekifjú főherczeg nemzeti nyelvünk ismeretével s kedves modorával egy csapásra meghódította az akkori közvéleményt.”²³ A beszéddel tehát megnyerte magának a közvéleményt, benne látták megtestesülni a nádor mellett a másik „magyar Habsburgot”.²⁴

1849: a fiatal császár

1848. december 2. Ferenc József életében és Magyarország történetében is nagy nap, a változás ideje. Ferenc József császár lett, olyan császár, aki tiszta lappal indíthat, nem kötik az V. Ferdinánd által tett ígéreteket, és fontos feladatának tekinti a szabadságharc leverését.²⁵

A harcokban személyesen is részt akart venni, ahogyan korábban Itáliában, Santa Lucia mellett.²⁶ 1849. június 28-án Győrnél, a város visszafoglalásnál zajló harcokban találjuk Ferenc Józsefet, ahol be is vonul a győztes hadsereggel a városba.²⁷ Július 2-án az ácsi erdőben is harcolt, Komárom mellett, ahol egy ideig ő maga is veszélybe került a lovasroham alatt, ezért a mielőbbi visszatérését szorgalmazta a minisztertanács,²⁸ és két nappal később visszatért Bécsbe.²⁹ Augusztus 5-én a szőregi csatában vett még állítólag részt a fiatal császár.³⁰

¹⁶ ANGYAL 1942. 25.

¹⁷ GERŐ 1999. 20.

¹⁸ Manhercz 2012. 37.

¹⁹ BELLAAGH 1917. 17.

²⁰ ANGYAL 1942. 26.

²¹ ANGYAL 1942. 26.

²² GERŐ 1999. 30.

²³ MÁRKI–BEKSICS 1898. 512.

²⁴ MANHERCZ 2012. 42.

²⁵ SOMOGYI 1989. 26

²⁶ SOMOGYI 1989. 18.

²⁷ BELLAAGH 1917. 20.

²⁸ HERMANN 2009. 56.

²⁹ GERŐ 1999. 66.

³⁰ BELLAAGH 1917. 20.

A Bach-korszak Magyarországon

A szabadságharc leverésével egy időben tehát hozzáláttak az abszolutisztikus rendszer kiépítéséhez, kezdetét vette az „önkényuralom kora”. A birodalom szinte teljes részén ostromállapotot hirdettek, haditörvényszékeket állítottak fel Magyarországon, Erdélyben, az olasz tartományokban, Galíciában, valamint Bécsben és Grazban is.³¹ Magyarországon a megtorlások szinte minden társadalmi réteget érintettek, a közkatonák, alisztek közül 40-50 ezerre tehető azok száma, akiket a császári seregbe soroztak be. A megtorlások hatására a beiktatás után kialakult „magyar Habsburg” képe teljesen feledésbe merült, a császárról teljesen más, negatív megítélés kezdett kialakulni.³² Az országban minden alkotmányosság megszűnt, nem ülésezhetett országgyűlés, nem létezett az annak felelős minisztérium. Az országot öt kerületre osztották fel, a székhelyek a következő városok lettek: Pest-Buda, Pozsony, Sopron, Nagyvárád és Kassa.³³

A rendőri ellenőrzés és a kémkedés, besúgás az egész birodalomra kiterjedt.³⁴ A különféle rendőri jelentésekből ismert az ország hangulata is: a tudósításokban a leggyakrabban a „passzív állás”, a „nyugalom és hallgatás” és az „apátia, közömbösség” tűnik fel.³⁵ A nemzeti ellenállás demonstrálásának helyszínévé – mivel politikai színterek nem léteztek – a színházak és bálók váltak. A színházakban a darabok egy-egy jelenete kapcsán nyilvánította ki a közönség a véleményét az aktuális politikai rendszerről, tapssal, fütyüléssel, például mikor egy előadáson Zrínyi mártírhálálakor örömmujongás tört ki. A bálokon pedig egyre erősödött a nemzeti jelleg hangsúlyozása, öltözködésben és táncban is, példának okáért rendszeressé vált a csárdás táncolása.³⁶ Emellett a reményt és a bizakodást különféle „rémhírek” terjesztése tartotta fenn: Kossuth visszatérése vagy az angol király fiának magyar királlyá koronázása egyaránt elterjedtek voltak a magyar lakosság körében.³⁷ „Az úgynevezett sírvavigadás korszaka volt ez Magyarországon, mikor a nemzeti önállóság megszűnése és a helyébe került durva önkény az egyesek életét is kizökkentette a maguk rendes menetéből.”³⁸

Az első körút: 1852

Ferenc József első magyarországi szemleújtára 1852 nyarán került sor, tehát akkor, amikor a magyarok az említett „sírvavigadás” korát élték. A magyar utazás gondolata már korábban, 1850-ben felmerült,³⁹ azonban annyira kockázatosnak tűnt, hogy csak szűk három évvel a trónra lépése után kerülhetett rá sor. A félelem nem volt alaptalan, 1852-ben két szervezkedésre is fény derült: az egyik a Mack-féle felkelés volt Erdélyben, a másik Noszlopy Gáspár nevéhez volt köthető, ez a szerveződés pedig még szabadcsapatok felállításától és akár az uralkodó elfogásától sem riadt volna vissza.⁴⁰ Körülbelül fél évvel a magyarországi út után pedig a császár kis híján merénylet áldozata lett: Libényi János szabó próbálta leszúrni.⁴¹ Emellett szimbolikus jelentősége is volt az utazás időpontjának, vagyis inkább a tartományok meglátogatásának sorrendje volt beszédes: Magyarország előtt Ferenc József már bejárta szinte teljes birodalmát: Itáliát, Horvátországot, Cseh- és Morvaországot, Galíciát, Sziléziát.⁴² A cél pedig egyértelmű: az uralkodó nem változásokat, nem megbékélést akar, hanem a Bach-rendszer szentesítését.⁴³

³¹ SOMOGYI 1981. 24.

³² MAGYAR 2006. 85.

³³ MANHERCZ 2007. 44.

³⁴ SOMOGYI 1981. 44.

³⁵ DEÁK 1995. 28.

³⁶ DEÁK 1995. 33–34.

³⁷ DEÁK 1995. 29.

³⁸ MARKÓ 1930, 18.

³⁹ MANHERCZ 2012. 53

⁴⁰ MANHERCZ 2007. 47.

⁴¹ GERŐ 1999. 91.

⁴² GERŐ 1999. 89.

⁴³ MANHERCZ 2007. 53.

A körút megszervezése Albrecht főherceg feladata volt, aki minden apró részletre kiterjedően szervezte meg a látogatást, még egy előzetes körutat is tett az országban.⁴⁴ Az előkészületek pontosan Moser udvari utazásokra vonatkozó szabályai alapján zajlottak: elő volt írva, hogy kik és hogyan fogadják majd a császárt, a közigazgatási terület határának elérésekor harangzúgásnak és ágyúlövéseknek kellett jeleznie az uralkodó megérkezését, szükséges volt különféle diadalívek emelése, az elmondandó beszédeket, az ünnepi színházi előadásokat előzetesen jóvá kellett hagyatni, még a zászlók sorrendje is pontosan meg volt szabva.⁴⁵ A Pest-Budára érkezés eredeti időpontja 1852. május 17. lett volna, végül a császár csak június 5.-én érkezett meg az országba.⁴⁶ A látogatás egészen augusztus közepéig tartott, és körülbelül 15 ezer kilométer megtételével érintette az ország szinte minden nagyobb városát: Pozsony, Orsova, Lőcse, stb.⁴⁷ Június 5. és 10. között Pest-Budán időzött, ahol a szokásos programokon vett részt: színházban volt, audienciát adott és udvari bált is rendeztek.

Az út egyik állomása Temesvár volt, ahol az 1849-ben Ausztria oldalán harcoló katonáknak emlékművet állíttatott, ezzel is jelezve: nem megbékélni, nem engedményeket adni érkezett az országba.⁴⁸ Megintette Komárom és Arad lakosságát,⁴⁹ de ami a leginkább sértette a magyarokat, az a Hentzi-emlékmű felállítása volt július 13-án:⁵⁰ „A 80 métermázsza súlyú emlékoszlopot 1852-ben nagy, országos katonai ünnepséggel leplezték le a védtelen Pestet lövető Hentzi tábornok, a Lánchíd felrobbantásával próbálkozó Alnoch ezredes s a vár védelmében elesett osztrák katonák emlékeztére.”⁵¹ A lakosságot mindkét emlékmű mélyen megsértette, éveken át rendszeres volt a meggyalázásuk: „Hogy többet ne említsünk, a 80-as években kétszer is óriási hagymakoszorút helyeztek el a Hentzi alakját körülvevő angylaszobrokra.”⁵² Ezen esetek mellett a magyar elvárások sem teljesültek, nem került sor a várt amnesztiára sem.⁵³

Az ország népe tehát nem várta lelkesen az uralkodót, és ahogyan egyre nyilvánvalóbbá vált az út tényleges célja, a rendszer szentesítése, egyre inkább szükség volt a lakosság kötelezésére az ünneplésben való részvételre. Hogy ebből a negatív közhangulatból Ferenc József mit érzékelt, az nem egyértelmű. Magát az utat bizonyosan élvezte, szabadabb és élménydúsabb hetek voltak, mint a bécsiak,⁵⁴ úszott a Dunában, Erdélyben medvére vadászott, hallgatta fiatal parancsőrítisztek meséit, élményeit.⁵⁵ Összességében elégedett volt az úttal, de valószínűleg tisztában volt azzal, hogy az ünnepségek, a hódolatteljes tisztelgések nem őszinték, nem várta őt a lakosság a jó szívvvel. Anyjának, Zsófia főhercegnőnek írt leveleiből arra lehet következtetni, hogy tisztában volt az éljenzések és örömujjongások elrendelésével: „Az egész rendkívül szép, ünnepélyes és impozáns volt, és nagy volt a lelkesedés; de minden elégedettségem ellenére még mindig arra gondoltam, hogy mindez három évvel ezelőtt ugyanígy történt Kossuth tiszteletére.”⁵⁶

Az utazás augusztus 14-án zárult, mikor Ferenc József visszatért Ischlbe.⁵⁷ A körút magyar szempontból csalódottságot váltott ki a lakosságban, így a császár következő hosszabb látogatását 1857-ben már kevésbé reménykedően várták az ország lakói.

⁴⁴ MÁRKI–BEKSICS 1898. 518.

⁴⁵ MANHERCZ 2007. 48.

⁴⁶ MANHERCZ 2007. 47.

⁴⁷ GERŐ 1999. 89.

⁴⁸ MANHERCZ 2007. 50.

⁴⁹ SOMOGYI 1989. 62.

⁵⁰ MANHERCZ 2007. 51.

⁵¹ MARKÓ 1930. 89.

⁵² MARKÓ 1930. 89.

⁵³ MANHERCZ 2007. 53.

⁵⁴ MANHERCZ 2007. 52.

⁵⁵ SOMOGYI 1989. 61.

⁵⁶ Idézi: MANHERCZ 2007. 49-50.

⁵⁷ MANHERCZ 2007. 52.

Az 1857. évi magyarországi körút

Az 1857. évi magyarországi országjárás oka leginkább a császár családjának, Erzsébetnek és a két kislánynak, Zsófiának és Gizellának a bemutatása Magyarország közvélemény előtt, emellett természetesen az uralkodó újra meg akarta szemlélni az országot, van-e változás a magyarok hangulatában: „*eljöttem, hogy az ország állapotáról személyesen meggyőződjem és annak kívánatait lehetőleg teljesítem.*”⁵⁸

A császár és Erzsébet az Adler elnevezésű gőzhajóval érkezett Magyarországra, és 1857. május 4-én érték el Pest-Budát. Itt, hasonlóan az 1852. évi programhoz, éljenző emberek és az elvárt ágyúdörgés, harangzúgás fogadta őket. A két kislány május 5-én követte a párt, annak ellenére, hogy Ferenc József anyja, Zsófia ellenezte a gyerekek utazását.⁵⁹ Zsófia és Gizella főhercegnők érkezését egy hosszabb pest-budai tartózkodás követte, az országjárás május 23-án vette kezdetét, Jászberény meglátogatásával. Úgy látszott, május 9-én, végre teljesülnek a magyar remények: Ferenc József általános amnesztiát hirdetett, majd május 26-án a rendeletet kiterjesztették azokra is, akik a birodalmon kívülre emigráltak, és akiket a hadbíróság korábban elítélt.⁶⁰

Az utat nem várt események nehezítették: május közepén először Gizella, majd Zsófia szenvedett láztól és hasmenéstől, így a gyerekek végül Budán maradtak, az országjárás kezdete pedig az május 23-ra tolódott.⁶¹ Május 28-án Debrecenben érte utol egy távirat a császárt és Erzsébetet, hogy Zsófia állapota rosszabbodik. Ezért a császári pár az utazást rövid időre megszakította, és még aznap délután elutaztak a városból. Másnap, 1857. május 29-én a kis Zsófia elhunyt, és az utazás itt végleg megszakadt, a császári pár a kislány holttestével együtt június elsején Bécsbe távozott, a körút befejezésére Albrecht főherceget kérték fel. Az út eddigi része a szokásos uralkodói utazások menete szerint zajlott: diadalkapuk emelésével, színieseményekkel, audienciákkal. De minden ugyanolyan megszervezett, előre pontosan elrendezett volt, ahogyan 1852-ben, erre utal Szőgyény-Marich László visszaemlékezése is: „*mivel jól tudjuk, hogy mindezen fényes előkészületek csak a hivatalnokok parancsai, fenyegetődzései s önkényes kivetései, rendelkezései következtében s egyesek magánérdekeiből keletkeznek.*”⁶² A kritikus hangok természetesen nyilvánosan nem kaptak helyet, az uralkodó útról az országban a *Budapesti Hírlap* és a *Pest-Ofner Zeitung* közölhetett lojális hangú tudósításokat.⁶³

A május végén bekövetkezett tragédia nem sokat változtatott az uralkodó megítélésén. Egon Corti szerint a lakosság együttérzést mutat Ferenc József és felesége felé is: „*Személy szerint és emberileg mindenütt a legmelegebb részvétellel tekintenek a császári párra, ott is, ahol politikailag haragusznak rája. A magyarság ellenséges érzülete legalább pillanatnyilag le van szerelve.*”⁶⁴ Azonban az együttérzés, a gyászban való osztozás sokkal inkább Erzsébet felé irányult, és nem Ferenc József felé. Elterjedt volt az a néphit, hogy az uralkodót az Aradon elkövetett kivégzések átka sújtja: a császár családjában 13 haláleset fog bekövetkezni, és a kislánya, Zsófia halála Isten büntetése volt: „*A jó Isten megbüntette Ferenc Józsefet, mert a vértanukért 13 ember halt meg a családjától.*”⁶⁵ A tragikus esemény tehát inkább az Erzsébet-kultusz későbbi kialakulásának adta meg az érzelmi alapot, a Ferenc Józsefről kialakult negatív kép megváltozásához nem volt elég.⁶⁶

Az uralkodó augusztus 8-án érkezett újra az országba.⁶⁷ Az országjárás második fele teljes csatlódással zárult. A magyar lakosság előtt nyilvánvaló lett, hogy bár az uralkodó kegyelmet gyakorolt, más változások nem lesznek. A konzervatív arisztokrácia agitációja sikertelen, az általuk írt hódolati feliratot, melyben az ország területi integritásának visszaállítását, a német nyelv visszaszorítását kö-

⁵⁸ Idézi: GERŐ 1999. 100.

⁵⁹ SOMOGYI 1989. 95.

⁶⁰ MANHERCZ 2009. 61.

⁶¹ CORTI 1935. 64.

⁶² Idézi: GERŐ 1999. 102.

⁶³ MANHERCZ 2009. 58.

⁶⁴ CORTI 1935. 65.

⁶⁵ Idézi: MAGYAR 2006. 87.

⁶⁶ GERŐ 1999. 114.

⁶⁷ MANHERCZ 2007. 4.

vetelték, Ferenc József nem vette át. Az uralkodó ugyanis már március végén, egy minisztertanácsi ülésen kijelentette, hogy a fennálló rendszeren nem kíván változtatni.⁶⁸ Az út egyetlen érdekessége, Erzsébet jelenléte sem volt már aktuális: Erzsébet „most a császáron kívül úgyszólván senkit sem bocsát a maga közelébe, úgyszólván mindig egyedül akar sétálni és lovagolni, s teljesen begubózik. Ebben az állapotában szó sem lehet róla, hogy a császár vele együtt utazza be Magyarországot. A császár ezért egyedül utazik, ami természetesen korántsem jár a kívánt hatással.”⁶⁹

Az út folytatása Ferenc József számára is nehézséget jelentett. Nem volt vele, mellette a felesége, a gyermeke halála természetesen őt is megviselte, ráadásul az állandóan ismétlődő ceremóniális eseményeket is unta, erről tanúskodik 1857. augusztus 22-én írott levele: „A mi szegény kicsiként igazi angyal volt s már oly fejlett, hogy nekünk igazi örömet tudott szerezni. Most már az ég angyala lett és imádkozni fog értünk. [...] Holnap ismét Magyarországra utazom, hogy egy nagyon unalmas utat tegyek meg.”⁷⁰ Későbbi levelében egy októberi utazásáról ír, ahol szeretne a felesleges ceremóniáktól eltekinteni: „Még egyszer a legnagyobb nyomatékkal kérem, hogy engem minden szertartás nélkül fogadjatok.”⁷¹ Ezeket a szinte színházba illő udvari szertartásokat azonban az országjárás során nem tudta elkerülni.

Az 1857. évi út tehát nem hozott változást az uralkodó és országa kapcsolatában, sőt, az ország hangulata rosszabb volt, mint bármikor korábban.⁷² A körút második felét pedig még inkább negatív hangulat övezte, így került sor Ferenc József első miskolci útjára.

Ferenc József első miskolci látogatása 1857-ben

Ferenc József első miskolci látogatása igen rövid volt, mindössze egyetlen éjszakát töltött a városban, 1857. szeptember 3-án érkezett, és másnap reggel már folytatta is útját Eger felé. A látogatás leginkább a korabeli sajtó és visszaemlékezések alapján rekonstruálható. A *Budapesti Hírlap* természetesen a körút ezen állomásáról is beszámolt, az elvárható lojális hangú cikkekkel. Ezen kívül három naplóíró szolgál fontos információkkal a látogatásról: Pfliegler J. Ferenc, Szűcs Sámuel és Szűcs Miklós.

Pfliegler J. Ferenc 1840–1918 között írta naplóját, aminek középpontjában a város kereskedelem- és ipartörténete, a közélet és maga a város áll: „Feljegyeztem emlékeimet azoknak, akik Miskolc fejlődését, múltját és jelenét figyelemmel és szeretettel kísérik.”⁷³ Ennek oka, hogy Pfliegler a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara alapítója volt, aktívan részt vett a város életében, egyesületek és városi testületek tagja.⁷⁴ Kortársa a másik naplóírónk, Szűcs Sámuel, aki 1835 és 1889 között jegyezte fel bejegyzéseit. Jogi tanulmányokat folytatott, volt táblabíró, és bár 1850-ben elutasította a felkérést, hogy városi tanácsnok legyen, 1855-ben mégis újból ügyvédi vizsgát tesz az osztrák törvényekből.⁷⁵ Ő is vállalt közéleti szerepet a város életében, volt egyháztanácsi jegyző, megyei tanítóegylet tiszteletbeli tagja, a miskolci takarékpénztár választmányi tagja.⁷⁶ A harmadik napló hat kötetének nagy része csak kéziratban olvasható meg a Herman Ottó Múzeum Történeti Adattárában (HOM HTD), csak egy része érte meg eddig a kiadást. Ennek írója Szűcs Miklós, Szűcs Sámuel öccse, aki 1820–1866 között írta le tapasztalatait. Testvéréhez hasonló pályát futott be: ő is ügyvédi vizsgát tett, 1843 után kezdett magánpraxisba, mellette pedig aktív munkát vállalt a megye és a város életében, volt aljegyző, táblabíró, árvaszéki elnök. Emellett egy évet Pesten töltött, ahol megismerkedett a kor pezsgő társadalmi és politikai életével.⁷⁷

⁶⁸ MANHERCZ 2009. 61–62.

⁶⁹ CORTI 1935. 65.

⁷⁰ FERENC JÓZSEF 1924. 183–184.

⁷¹ FERENC JÓZSEF 1924. 186.

⁷² GERŐ 1999. 113.

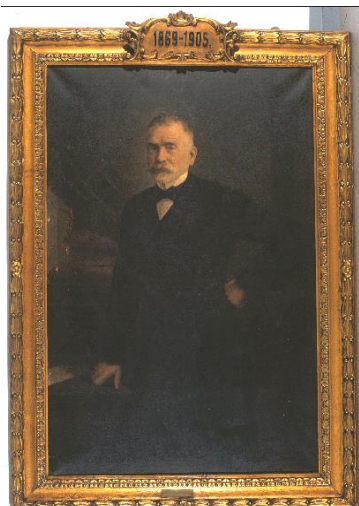
⁷³ PFLIEGLER 1996. 9.

⁷⁴ PFLIEGLER 1996. 6.

⁷⁵ SZÜCS S. 2003. I. Kötet, 15.

⁷⁶ SZÜCS S. 2003. I. 16.

⁷⁷ KILIÁN 1981, 11.

Halász-Hradil Elemér:
Pfliegler J. Ferenc, 1910.
GYULAI 2000. Kat. sz. 54. alapján

Szűcs Sámuel és Miklós, (1880 k.) Fényképek keretben
HOM HTD 70. 72. 1–2. Kulcsár G. felv.

Mindhárom naplóíró aktív feladatot vállalt a város életében, első kézből értesültek mindenről, jelen voltak a fontosabb eseményeknél, így a császár látogatásánál is. Szendrei János Miskolc-monográfiája nem nyújt új információkat Ferenc József látogatására vonatkozóan, mivel a kortárs naplóírók munkáit alapján készült.

Az 1857. évi körút során a miskolci látogatást eredetileg májusra tervezték, amelyet azonban Zsófia főhercegnő halála miatt végül elhalasztottak: „Az előkészületek már az év elején munkába vétettek, mert még Május havában lett volna városunkat meglátogatandó; de első szülöttjének Sófia hercegasszonynak közbejött halála körutát félbeszakította”.⁷⁸ A látogatásra azonban a város valószínűleg nem készült őszinte lelkesedéssel. Az abszolutizmus időszaka Miskolc városát is súlyosan érintette, a közhangulatra a lehangoltság, csalódottság volt jellemző, ahogyan Pfliegler J. Ferenc írja: „A polgárság lehangoltsága egyre növekedett, mikor látták az abszolutizmus tervszerű, komoly berendezkedését. [...] Mindenki panaszkodott, de csak súgva”.⁷⁹ Máshol így ír a város hangulatáról: „A társadalmi viszonyok ezidőben szomorúak voltak. A rémuralmat a rendszeres abszolutizmus váltotta fel, megfelelő közigazgatási szervekkel”. Ráadásul ősszel, amikor az uralkodói út a végéhez közeledett, az ország teljes lakosságára jellemző volt a lehangoltság, csalódás, hiszen addigra egyértelművé vált a várt engedmények elmaradása.⁸⁰ Az utazás egyik eredeti céljának megvalósulása, Ferenc József feleségének, Erzsébetnek és a gyerekeknek a bemutatása sem volt már lehetséges, Zsófia halála után Erzsébet az utat nem folytatta, Ferenc József egyedül tért vissza Magyarországra: „A császárné azonban nem kísérte el Miskolcra felséges urát.”⁸¹

⁷⁸ Szűcs S. 2003. I. 291.

⁷⁹ PFLIEGLER 1996. 34-35, 37.

⁸⁰ MANHERCZ 2007a. 7.

⁸¹ PFLIEGLER 1996. 36.

Szathmáry Király Pál, 1861. Vízitkártya. ZMM

Ebben a hangulatban kezdett el készülődni a város az uralkodó fogadására. 1857-ben Szathmáry Király Pál lett a színházépítő részvénytársaság elnöke, akinek feladata az 1843 júliusában leégett színház újjáépítési munkálatainak megkezdése volt.⁸² Az újjáépítést kezdeményező részvényes társaság már 1847 tavaszán megalakult, mégis Ferenc József látogatására volt szükség, hogy a tényleges munka kezdetét vehesse: „ez kellett ahhoz, hogy a színházat díszelőadás megtartására alkalmas állapotba hozzák.”⁸³

Augusztus 27-én jelent meg a hivatalos felhívás az uralkodó érkezésére a *Borsodi Értesítő*-ben: az érkezés szeptember 3-án a déli órákban várható, Kassa irányából.⁸⁴ Ekkor jelent meg a polgármester, Schlechtig Károly hirdetménye is a teendőkről: „Mikép azon háztulajdonosok, kik eddigelé elmulasztották volna [...] házaikat kimeszeltetni, kapuikat kifestetni, a már kimeszelt házakat s kifestett kapukat s redőnyöket leporoztatni, lakóikkal együtt az ablakaiba a négy (sárgafekete császári, vörös-fejér-zöld-nemzeti, vörös-fejér birodalmi, fejér-kék bajor királyi) zászlókat, szőnyeget kitűzni [...] a házak földszinti részét világítani [...] buzgólkodjanak.”⁸⁵

A város feldíszítéséről és a megtévesztő külsőségekről, a hamis kép felmutatásáról Pfliegler szól kissé gúnyosan, utalva a Patyomkin-falvak hazugságára: „A nagy készülődés a császári látogatásra külsőleg is meglátszott. A házakat szép fehérre kellett meszelni, a kapukat zöldre kellett festeni és az országutak mentén a lakosságnak Potemkin fákat kellett hamarjában ültetni.”⁸⁶ A Katalin cárnő krími utazására épült falvakra való utalás nem csak Pflieglernél, hanem az országos sajtóban is megjelent, Falk Miksa a *Budapesti Hírlapban* említi a Potemkin nevet.⁸⁷ Természetesen ezt Pfliegler is olvashatta, hiszen a *Budapesti Hírlap* volt a hivatalos sajtó, a hasonlat akár innen is származhat, de ennek ismertetét a napló nem támasztja alá. A városok gyorsan széppé és díszessé „varázsolása” a császárlátogatás többi állomásán is jellemző volt, például az esztergomi hercegprímás a raktárépületeket bontatta el az uralkodó érkezése előtt, hogy a csúf látvány ne zavarja Ferenc Józsefet.⁸⁸

⁸² DOBROSSY 2003. 987.

⁸³ DOBROSSY 1994–2003. 1. 43.

⁸⁴ *Borsodi Értesítő*, 1857. aug. 27.

⁸⁵ *Borsodi Értesítő*, 1857. aug. 27.

⁸⁶ PFLIEGLER 1996. 35.

⁸⁷ MANHERCZ 2009. 75.

⁸⁸ KOVÁCS 2000. 262.

Ismeretlen mester: Ferenc József császár fiatalkori képmása. Vázon, olaj, 84,5x69 cm, jelzés nélkül. HOM KGY Ltsz. 74.116. Kulcsár G. felv.

Miskolcon három diadalkaput emeltek, ahogy az a császári látogatásokkor megszokott és elvárt volt: a Zsolcai kapunál, a Király-hídnál (ez gót stílusban épült)⁸⁹ és a Városháztéren.⁹⁰ A piac díszítésére is sor került, a felső részén a Győzelem istenasszony képe kapott helyet, illetve az edelényi cukorgyár emelt két oszlopot. Az egyik osztrák zászló volt, és a földművelés szerszámaival, eszközeivel, jelvényeivel hordozta, a másikon nemzeti zászló kapott helyett, a cukorgyár szerszámaival, termékeivel, jelvényeivel. Az uralkodó szállása a megyeházán volt, amely díszességével kiemelkedett a város épületei közül.⁹¹ A vármegyei nemesi bandériuma két „osztályból” állt, öltözete pedig a következő volt: fehér lábravaló és ing, a fegyverzet buzogányból állt, az egyik osztálya mellénye vörös, a másiké kék. Vezetőik pedig vörös nadrágot, zöld atillát és fehér mentét viseltek⁹². Szűcs Sámuel érdeklődve szemléli a ruházatot, és tetszését is megnyeri, a díszes öltözet költségeit azonban a miskolci lakosság sokallta:

⁸⁹ Szűcs S. 2003. I. 292.

⁹⁰ PFLIEGLER 1996. 35-36.

⁹¹ Szűcs S. 2003. I. 292.

⁹² Szűcs S. 2003. I. 292.

„A királylátogatás utóhangja gyanánt felemlítjük, hogy a városi tisztii személyzet tagjai a fogadtatásra készített díszegyenruha költségeinek fizetésére negyedévi fizetésüket voltak kénytelenek előre felvenni.”⁹³ Az uralkodó Kassáról való érkezése egyértelműnek tűnik, ennek ellenére feltűnik a helytörténeti irodalomban, hogy Ferenc József Debrecenből érkezett Miskolcra.⁹⁴ Mind a *Budapesti Hírlap*, mind Szűcs Sámuel naplója ennek ellentmond: „*September 3-án érkezett-meg Miskólczra, Ferencz Jósef Ő Felsége Kassáról.*”⁹⁵

1857. szeptember 3-án 11 óra körül végre megérkezett Ferenc József a budai közigazgatási terület határára, útba ejtve előtte Szinát, Garadnát, Hidasnémetit, Forrót és Szikszót is, ahol diadalíveket emeltek az üdvözlésére, és az ünnepélyesen felöltözött lakosság is kivonult.⁹⁶ Miskolc határán a következő személyek fogadták az uralkodót: báró Augusz, helytartósági alelnök, Umlauff, az országos fő törvényszéki elnök, Mártonffy Frigyes helytartótanácsos,⁹⁷ és a miskolci szolgabíró. „*A fogadtatáson inkább csak a gutgesinnt arisztokrácia vett részt. A nagy lelkesedés tehát nem volt egészen őszinte.*”⁹⁸ A *Budapesti Hírlap* természetesen ettől ellentétes képet mutat: „*Miskolcz tele néppel s különös törekvése Ő Felségének a legünnepélyesebben s a legszívélyesebben hódolni.*”⁹⁹

Varsányi János–Rohn Alajos: Miskolc város látképe a Sajó felől, 1853. Könyomat. HOM HTD 76.1263.1.

A császár érkezése azonban egyetlen esemény, Szirmay István gróf halála miatt lett végül nevezetes. A gróf is kilovagolt a császár üdvözlésére, ahol gutaütést kapott, és meghalt. Ez az esemény minden tudósításban, visszaemlékezésben helyet kap, más-más érzelmi töltettel. A *Budapesti Hírlap* drámai hangú tudósításban számolt be az eseményről: „*Az egy Ausztriára nézve nehéz megpróbáltatás napjaiból kitűnően ismeretes cs. k. alezredes szirmabessenyői gróf Szirmay István, mindig lángoló loyaltástól vezéreltetve, hasonlókép lóháton a megyehatáron megjelent, hogy Ő Felségét Miskolczig kísérje [...] gr. Szirmay gutaütést kapva holtan rogyott le lováról, miután a körülete állók még világosan erőteljes „Éljen”-t hallának e lovagiasan őszinte kebelből, mely mindig forrón dobogott örökös ura szent jogaiért.*”¹⁰⁰ Szűcs Sámuel visszafogottabban és rövidebben számol be az esetről: „*de más részről, emlékezetessé lőn ezen nap egy gyászos esemény által is. Tudniillik Gróf Szirmay István Tamás császári királyi ezredes ki, a forradalomban az ellenében nevezetes szerepet vitt Ő Felségét a megye határáról kísérvén, midőn a város határánál emelt diadal kapu mellett, a miskolczi polgármester, Ő Felségét üdvözlő beszédét bevégzé, rögtön gutaütés következtében halva bukott-le lováról.*”¹⁰¹ Pfliegler pedig még kevesebbet szán az eset ismertetésére: „*az érkezéskor lova mellett összeesett és*

⁹³ DOBROSSY 2003. 44.

⁹⁴ KÁRPÁTI 2002. 103.

⁹⁵ SZÜCS S. 2003. I. 291.

⁹⁶ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 6.

⁹⁷ Az abszolutizmus korszakának kezdetén Mártonffy Frigyes, mint megyefőnök vette át Borsodmegye közigazgatását. PFLIEGLER 1996. 34.

⁹⁸ PFLIEGLER 1996. 36.

⁹⁹ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 5.

¹⁰⁰ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 6.

¹⁰¹ SZÜCS S. 2003. 292.

szörnyethalt.”¹⁰² Szűcs Miklós is tömören számol be az esetről: „A tiszteletére lóháton kirukkolt gr. Szirmay Istv. midőn lóháton a zsolcai töltésen várná császáriját, hirtelen meghalt, guta által agyon üttetvén.”¹⁰³ A váratlan esemény a hivatalos program felborulását okozta: egyrészt ennek köszönhetően elmaradt a császár látogatása a színházban, másrészt a fenséges vendég meglátogatta a gróf gyászoló családját szirmabesenyői kastélyukban, a bevonulás és egy vadászszereg megismerlése után.¹⁰⁴ A bevonulás része volt a katonák megismerlése is: „A buzatéri katonai szemlénél láttam közelről Ferenc Józsefet.”¹⁰⁵

Marastoni József: Szirmay István Tamás (1857).
Litográfia (Walczl, 1858) ÖNB Porträtssammlung

Szinyei Merse Pál: Szirmay Alfréd (1879).
HOM KGY 77.346. Kulcsár G. felv.

A *Budapesti Hírlap* ezt a látogatást is arra használta, hogy a császárt érzelmektől eltelve mutathassa be: „Bizonyosan senki sem vonandja kétségbe, mily megdöbben szívvel fogadá Ő Felsége alattvalói örömyilatkozatait e nap folytában, melyeket azonban elutasítani nem lehetett [...] Bizonyosága ez a legmagasb belső részvétnak, mely bizonyára járulni fog az elszomorodott özvegy és az egész család fájdalomnak enyhítéséhez.”¹⁰⁶ Ez a lojális és érzelmes stílusban megírt tudósítás annak fényében, hogy Ferenc József ezen a magyarországi úton veszítette el lányát, Zsófiát, mindenképp túlzónak tűnik. Az özvegy meglátogatása még a hivatalos udvari ebéd előtt lezajlott: „Ő Felsége legelső gondja volt, a katonaságot venni, ha bár igen rövid szemlére is, annak utána fogadá a hódolatokat, ez után Szirma-Bessenyőre rándult ki, az elhunyt gróf Szirmay István Tamás” családjához.”¹⁰⁷ A császár, állítólag, ezen alkalommal keresztfiává fogadta a gróf fiát, Szirmay Alfrédot, akit ezután a nép a király fiának nevezett.¹⁰⁸ Ettől eltérően azonban Pfliegler már Szirmay Istvánt mutatja be úgy, mint valamiféle rokonát az uralkodónak, hiszen ő a keresztapja Szirmay fiának: „Szirmay gróf, kinek fia a királyt ke-

¹⁰² PFLIEGLER 1996. 36.

¹⁰³ Szűcs M. Napló

¹⁰⁴ Szűcs S. 2003. I. 292.

¹⁰⁵ Szűcs M. Napló

¹⁰⁶ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 6.

¹⁰⁷ Szűcs S. 2003. I. 292.

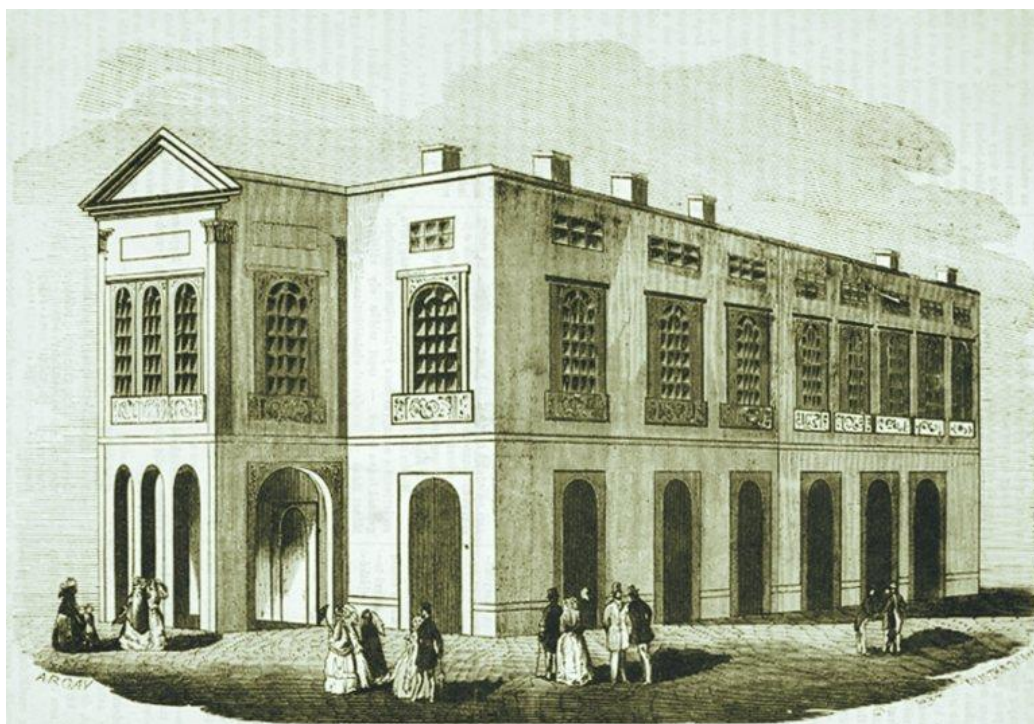
¹⁰⁸ SZENDREI 1886–1911. IV. 275.

resztapjának valhatta.”¹⁰⁹ Az esemény híre országosan elterjedt és ismert volt, erre utal, hogy Mikszáth Kálmán 1900-ban megjelent *Különös házasság* c. regényébe is beleszőtte az esetet: „E Szirmay István az, aki 1857-ben, midőn Ferenc József császár bevonult Miskolcra, ragyogó díszmagyarban lovagolván a bandérium élén, szélütéstől érve holtan fordult le lováról, tehát csakugyan királyi pompa közt halt meg.”¹¹⁰

A szirmabesenyői kitérő után tovább folytatódott a látogatás, a kötelező programokkal. Udvari ebéd következett az egyházi és világi főméltóságok részvételével,¹¹¹ majd a császár kikocsizott Diósgyőrbe, megtekinteni a vashámort. Itt még az uralkodópár fogadására készültek, ugyanis az igazgató lakásával szemben egy öntöttvas oszlopot állítottak fel, a tetején sassal és következő felirattal:

„Ferencz József és Erzsébet
Felséges fejedelmi párnak
Borsod megyében örömteljes
Jelentétele emlékezetére
Szentelte jobbágyi hódolattal,
A hálás jelenkor”¹¹²

Mire visszaérkezett Miskolcra, a város díszkivilágításban várta a császárt, felvonult egy 200 fős fáklyás sereg „az ózdi gyár” személyzete által kiállítva”,¹¹³ az Avas hegyén pedig tűzijáték szórakoztatta a város lakosságát.¹¹⁴

Huszka Lajos: Az 1857. szeptember 3-án megnyílt második miskolci színház épülete. Litográfia.
OSZK Színháztörténeti Tár

¹⁰⁹ PFLIEGLER 1996. 36.

¹¹⁰ MIKSZÁTH 1963. 59.

¹¹¹ SZÜCS S. 2003. I. 292.

¹¹² *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 8.

¹¹³ SZÜCS S. 2003. I. 292.

¹¹⁴ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 8.

Valamikor a nap folyamán (pontos időpont nincs megjelölve) a császár meglátogatta a Mindszenti római katolikus templomot is, amelynek akkor még nem voltak tornyai. A templom azonban állítólag úgy megtetszett a császárnak, és annyira elbűvölte a templom monumentalitása, hogy felajánlotta az egyik torony megépítésének költségeit, a feladatot pedig a diósgyőri koronauradalomra bízta. A másik templomtorony felépítését pedig a hívek adományai és az egri érsek felajánlása tették lehetővé, így készült el a teljes templom 1864-ben.¹¹⁵

Szeptember 3-án lezajlott a színház felavatása is. A *Budapesti Hírlap* közlése szerint Ferenc József „azon napon, midőn leghűbb alattvalói egyike lehelé ki lelkét, a színházat meglátogatni nem képes.”¹¹⁶ Szűcs Miklós is a gróf halálát tartja a színházlátogatás elmaradásának okának: „A színház e napon nyitott meg, de a cs. nem jelent meg abban, gr. Sz. halálát adván okul. Pedig a színház elkészülése leginkább annak köszönhető hogy ő váratott megnyitására.”¹¹⁷ A császár látogatásának elmaradását falragaszokkal hozták a lakosság tudomására. Pedig nagyon készültek rá: a színházat ekkoriban kezdte el Latabár Endre igazgatni, az ünnepi darabot megelőző megnyitó, felavató beszédet Jókai Mór írta, felesége, Laborfalvi Róza adta elő, és a pesti színésztársulat tagjai adták elő (Egressy Gábor, ifjabb Lendvai Márton, Munkácsi Flóra).¹¹⁸ Aznap este Vörösmarty „Marót bánja” volt a program, de „a színházat három előadással avattuk föl: „Maróth bán”, „A czárnő” és az „Egy pohár víz” voltak az előadott színművek.”¹¹⁹ Az ünnepi alkalom ellenére nem volt teltház. Ennek oka egyrészt a császár elmaradásában keresendő, a másik pedig a jegyárakban, amelyek rendkívülien megemelkedtek a díszelőadás előtt:¹²⁰ „A mint a magas helyárak csökkentek: azon arányban nőtt a közönség száma is.”¹²¹

Az első miskolci látogatás tehát nem volt mentes a problémás helyzetektől, és Szűcs Sámuel további kellemetlenségekről számol be: „Valahányszor kiindult Ő Felsége, különben is sebesen haladó kocsija után rohanva futott a nép, annyira, hogy e jelenet szinte comicaivá vált.”¹²² Beszámol olyan esetről, ahol a kocsi bakjára másztak fel az emberek, máskor egy nő dobta be kérvényét a császár kocsijába.

A császár másnap már korán elhagyta a várost. Reggel 6 órakor még egy vadászkatonai gyakorlatot tekintett meg a Búzavásár téren,¹²³ majd reggel fél hétkor¹²⁴ folytatta útját egy nyitott landaueren Sajószentpéter irányába, Eger felé, ahol Bartakovics érsek fogadta az uralkodót.¹²⁵ A miskolci látogatás, jól illeszkedve az országjáró körút többi állomása közé, a szokásos elemekből épült fel: a város gyors díszítése, felújítása, a császár fogadása a közigazgatási határon, udvari ebéd, hivatalok, templom megsejmlélése, este díszkivilágítás, egy színházi darab megtekintése. Az 1857. évi látogatás valószínűleg teljesen szokványos és gyorsan feledésbe merülő látogatás lett volna, ha nem következik be Szirmay gróf halála. Majdnem negyed évszázadnak, 24 évnek kell eltelnie, hogy a város újra fogadhassa Ferenc Józsefet, de közben jelentős változások zajlanak le: a császár addigra magyar király (is) lesz.

¹¹⁵ DOBROSSY 1994–2003. 1. 154.

¹¹⁶ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 6.

¹¹⁷ Szűcs M. Napló

¹¹⁸ Szűcs S. 2003. I. 292.

¹¹⁹ EGRESSY 1867. 373.

¹²⁰ Szűcs S. 2003. I. 292.

¹²¹ Egressy 1867. 347.

¹²² Szűcs S. 2003. I. 293.

¹²³ Szűcs S. 2003. I. 292.

¹²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1857. szept. 6.

¹²⁵ PFLIEGLER 1996. 36.

Úton a kiegyezés felé

Az 1850-es évek végén a Habsburg Birodalom válságba került: 1859 nyarán először Magentánál, majd Solferinónál vereséget szenvedtek a császári csapatok a franciáktól, ezzel elveszítve a birodalom egy tartományát, Lombardiát.¹²⁶ Emellett a Bach nevével jelzett abszolutisztikus rendszer is egyre gyengébb lábakon állt: új politikai párbeszédre volt szükség.¹²⁷ Elindult a közeledés Magyarország és Ferenc József között: 1864 végétől Auguszt Antal báró és Deák Ferenc titkos tárgyalásokat folytattak egy lehetséges kiegyezésről.¹²⁸ A közeledés, az újfajta viszony kialakítása megváltoztatta az uralkodói utazásokat is: Ferenc József gyakoribb és egyre kevésbé ceremóniális látogatásokon vett részt az országban.

A Deák által írt *Húsvéti cikk* megjelenése után két héttel, 1865. április 30-án az uralkodó gyors látogatást tett Pozsonyban: egy lóversenyt tekintett meg, minden színpadias külsőség, testőrök hada nélkül. A császár ezen spontán látogatása nagy lelkesedést váltott ki az emberekben.¹²⁹ Szintén ebben az évben, nyáron gyors vizitre utazott az országba, ami számos, a magyarok számára kedvező politikai változással járt együtt: ekkor menesztette az uralkodó Anton Schmerling államminisztert, 1865. július 1-jén szűnt meg a katonai bíróságok hatásköre, valamint egyéb elmozdítások is történtek, a kancellári tisztséget Mailáth György kapta meg. A legjelentősebb eseményként pedig sor került az országgyűlés összehívására.¹³⁰

Az ötvenes évek uralkodói látogatásához képest jelentős változásokat lehet tapasztalni: eltűnnek a hivatalos szemleutak, amikor az uralkodó csak megszemléli birodalmát.¹³¹ A császár érkezését jelző ágyúdörgés és harangzúgás kivételével Ferenc József minden más ceremóniális külsőségtől igyekezett eltekinteni,¹³² mondván, a lakosságot nem szükséges terhelni a díszkivilágítás, hivatalos ünnepek költségeivel.¹³³ A program sem volt olyan szigorú és pontosan meghatározott, mint korábban: 1866 elején Erzsébet császárnéval érkezett Pest-Budára, ekkor a látogatás programja nem volt előre megírva, szemben például a korábbi országjárásokkal, ahol már hónapokkal korábban összeállították a hivatalos események sorrendjét.¹³⁴

A szigorú hivatalos menetrendtől való eltekintés miatt általában oldottabb, fesztelenebb hangulat jellemezte az uralkodó ekkori látogatásait. Ehhez az is hozzájárult, hogy az utazáshoz az országban egyre elterjedtebb vasutat kezdték használni a gőzhajó helyett, ami szintén kevesebb ceremonialitással járt. Nem volt már annyira jellemző az emberek „kizavarása” az ünneplésekre, emiatt többen önként, spontán vonultak ki üdvözölni az uralkodót, valamint a csendőrség is kisebb létszámmal volt jelen ezeken az eseményeken. A csekély személyes kíséret, testőrség bizalmat ébresztett a lakosságban. Fontos lépésként pedig az uralkodó fogadásánál, az ünnepeken egyre hangsúlyosabbá válhatott a nemzeti jelleg: megjelenhettek a nemzeti színek, megjeleníthetővé vált magyar politikusok, személyek, például Deák Ferenc ábrázolása az uralkodó arcképe mellett.¹³⁵ A hosszabb budai tartózkodások pedig egy kicsit a birodalom fővárosává teheték a Pest-Budát.¹³⁶

¹²⁶ SOMOGYI 1981. 108.

¹²⁷ SOMOGYI 1981. 121.

¹²⁸ MANHERCZ 2012. 226.

¹²⁹ MANHERCZ 2010. 36.

¹³⁰ MANHERCZ 2010. 37.

¹³¹ CSAPÓ 2009

¹³² MANHERCZ 2010. 40.

¹³³ MANHERCZ 2010. 46.

¹³⁴ MANHERCZ 2010. 42

¹³⁵ MANHERCZ 2010. 46-47.

¹³⁶ CSAPÓ 2009

A megváltozott uralkodói látogatások és a magyar politikával való kapcsolatfelvétel hatottak egymásra: a közeledési kísérlet gyakoribb uralkodói látogatásokat eredményezett, amelyek változása, közvetlenebb és kevésbé ceremonialis hangulata elősegítette az „egymásra találást”, így a kiegyezés és a magyar királlyá koronázás után egyre megszokottabbá vált Ferenc József és Erzsébet jelenléte az országban, az 1870-es években már teljesen másfajta fogadtatásban részesül a király, mint az ötvenes évek útjai alkalmával.¹³⁷

A róla kialakult kép is egyre jobban átalakult: már nem a megtorló, a zsarnok volt a magyar alattvalók szemében. 1867 után egyre gyorsabban enyhül a megítélésre, az ország törvényes uralkodójaként tekintenek rá, Ferenc Józsefből Ferenc Jóska lesz, ő lesz a boldog békeidők uralkodója, akinek trónra lépéséhez köthető az ország fejlődése is.¹³⁸

Ferenc József második miskolci látogatása 1881-ben

Előkészületek az uralkodó érkezésére

1881 szeptemberében Mezőkövesd mellett tartottak hadgyakorlatokat, amelyen maga a király, Ferenc József is részt vett. *„E hadgyakorlatok különben igen nagy jelentőséget nyernek az Uralkodó jelenléte, de főképen az által, hogy a mi hasonló esetekben még soha nem történt, ő felsége a gyakorlatok egész tartama alatt a csapatok közt lesz, minek okát általában abban keressük, hogy a lovasság taktikai szabályzatában nagymérvű változtatások vannak tervben, s a király tanuja akar lenni, hogy e változások mennyi gyakorlati értékkel bírnak.”*¹³⁹ Nem meglepő, hogy a király ezeket a változtatásokat személyesen akarta megfigyelni, neveltetésében ugyanis végig fontos szerepet kapott a katonaság, a hadsereg, s uralkodóként saját magát tekintette a legfőbb hadúrnak:¹⁴⁰ *„az újkori Habsburgok uralkodói sorában senki sem volt szokásaiban és érzéseiben annyira összeforrv a hadsereggel, mint Ferenc József”.*¹⁴¹ A helyszínt, Miskolc és Mezőkövesd környékét egy esetleges orosz támadás indokolhatta: *„Már a terep megválasztása is erre mutat, mivel egy esetleges orosz invázió esetén csaknem bizonyosra vehető, hogy a döntő nagy összeütközés csatatere az a vidék lesz, melyen most a hadgyakorlatok folynak.”*¹⁴²

Miskolc város polgármestere, Soltész Nagy Kálmán 1881 július 25-én jelentette be a közgyűlésben a király látogatását: *„A júl. 25.-én tartott közgyűlésben voltam szerencsés jelenteni, hogy ő cs. és kir. Felsége szeretett királyunk az őszi hadgyakorlatok tartama alatt városunkban fog tartózkodni. A t. közgyűlés örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a nemzet koronás királya e magyar város falai között hódolat és szeretetteljesen fogadtassék, s az e tárgyú intézkedések megtételére 25 tagból álló bizottságot választott meg”.*¹⁴³ Ezzel szemben a városi közgyűlés jegyzőkönyvében egy 20 tagot számláló bizottságról esik szó, valószínűleg később bővülhetett a tagok száma.¹⁴⁴ Ezen az ülésen született döntés arról is, hogy az uralkodó ittléte alatt *„a felmerülő költségek házi pénztárunkból lesznek fedezendőek”.*¹⁴⁵ A költségek egészét azonban nem tudták teljesen az 1881. évi költségvetésből finanszírozni: az október 7-i ülésen például a vásárolt lámpák árát a jövő év terhére előlegezett költségek közé sorolták.¹⁴⁶

¹³⁷ CSAPÓ 2009

¹³⁸ MAGYAR 2006. 88.

¹³⁹ *Egyetértés*, 1881. szept. 2.

¹⁴⁰ SOMOGYI 1989. 9.

¹⁴¹ ANGYAL 1942. 15.

¹⁴² *Vasárnapi Újság*, 1881. szept. 18.

¹⁴³ SOLTÉSZ NAGY 1882. 35.

¹⁴⁴ BAZML IV. 1902/a 10. köt. 1881.

¹⁴⁵ BAZML IV. 1902/a 10. köt. 1881.

¹⁴⁶ BAZML IV. 1905/a 10. köt. 1881.

A rendezőbizottságon belül külön szórakoztatási albizottság is alakult, amely egy népünnepély és egy diósgyőri kirándulás ötletét terjesztette elő.¹⁴⁷ A diósgyőri kirándulás végül a szeptember 1-én elfogadott programból kimaradt.¹⁴⁸ Egy lóverseny ötlete is felmerült, de végül ez sem valósult meg, mivel a polgármester „nem látott elég biztosítékot a kivihetőségre nézve”, valamint az uralkodó látogatása, szemben az 1857. évi úttal, „nem egy országos körút kifolyása, hanem valóságosan fárasztó munkálkodás”.¹⁴⁹

Augusztus 2-án írta meg Soltész Nagy Kálmán polgármester a lakossághoz intézett felhívását, hogy hasonlóan az 1857. évi látogatáshoz, kezdjék meg a város feldíszítését, csinosítását: „mindazáltal szükségesnek véli a hatóság már most azon kérelmet intézni a t. közönséghez, különösen a város-on keresztül vonuló fő utca, s az ezt keresztül szelendő mellékutczák háztulajdonosaihoz, lakosaihoz, a testületek és intézetekhez, hogy házaikat, lakásaikat jó eleve külsőleg csinosítsák ki, magukat kellő nagyságu, tiszta új nemzeti zászlókkal lássák el, általában, különösen a fő utcán, a házak homlokzatainak díszítésére nézve az előintézkedéseket teljesíteni sziveskedjenek.”¹⁵⁰ Ennek hatására a helyi lapokban egyre több hirdetés jelent meg a király fogadásához szükséges árucikkekről, a zászlókat például Lang Sámuel üzletében lehetett beszerezni,¹⁵¹ Bede László görögtüzeket árult, magyar és bajor színben (osztrák színekről nem tesz említést),¹⁵² Bárd Simon mécsesek, „bengáli tűzfények” és egyéb, a díszítéshez szükséges kellékek szállítását vállalta.¹⁵³

A miskolci Tiszai pályaudvar (1903). Zempléni Múzeum, Szerencs (81155)

A város teljesen felbolydult: „Sok ház újra festetett. A Fő út szá déli oldalán lévő járda, valamint az északi oldal alsó része ki aszfaltírozott.”¹⁵⁴ A kiemelt utcák házain kívül sor került többek között az 1863-ban felépült új zsinagóga felújítására, ennek feladata Pfliegler Ferencre hárult: „Ő felsége fogadására készen áll az izr. hitközség díszes temploma [...] Belsejének csinosítása, fénymázolása, festése helybeli, derék iparosunkra, Pfliegler Ferenczre bízottatott.”¹⁵⁵ A vasúti vonalakon is újításokat vezet-

¹⁴⁷ Borsod, 1881. aug. 17.

¹⁴⁸ Egyetértés, 1881. szept. 2.

¹⁴⁹ Borsod, 1881. szept. 7.

¹⁵⁰ Miskolc, 1881. aug. 4.; Borsod, 1881. aug. 10.

¹⁵¹ Borsod, 1881. aug. 10.

¹⁵² Borsod, 1881. aug. 17.

¹⁵³ Borsod, 1881. aug. 31.

¹⁵⁴ Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁵⁵ Ellenőr, 1881. szept. 3.

tek be, megkönnyítve a hadgyakorlatokra való utazást: „a vasúti igazgatóság egészen új szerkezetű, hordozható ki- és beszálló hidakat készített a végből hogy a lovak is pálya bármely pontján leszállíthatassanak a vonatról.”¹⁵⁶ Emellett a hadgyakorlatok alatt a teherforgalmat is leállították a következő állomásokon: Mezőkövesd, Kál-Kápolna, Füzesabony, Emőd, Nyékládháza, Miskolc, Tiszalúc, Szerencs és Szikszó, a túlzott igénybevétel miatt.¹⁵⁷

A vasúti indóházban feldíszítették a várótermet, amelynek falán így helyet kapott a király nagy mellképe is. Különlegességnek számított, hogy a király érkezésére a miskolci hitelintézet épületét villanyfényvel világították ki. A szokásoknak megfelelően diadalkapukat emeltek, ezúttal négyet: egyet a vaspálya társulat, egyet a megye, kettőt pedig város állíttatott fel.¹⁵⁸ A Búzavásár téren egy állványt állíttatottak fel, „melly drágasága miatt meg nem telt, annyi hasznót tett, hogy még is szebb látványt nyújtott, mint nyújtott volna az általa eltakart primitív állapotban lévő tér.”¹⁵⁹ Az állványon létesített helyekre már augusztus végén lehetett jegyet vásárolni: az ülőhelyek 1, 2, 3 forintba, míg az állóhelyek 50 krajcárba kerültek.¹⁶⁰ Az állvány vörös posztóval, valamint 48 kicsi és 18 nagy zászlóval volt feldíszítve.¹⁶¹

A miskolc Grand Hotel képeslapon (1990 k.) MKVM

Miskolcra más városokból is érkezhettek a nevezetes eseményre látogatók, ugyanis felhívás jelent meg arról is, hogy a kiadandó szobák számát és azok árát be kell jelenteni a polgármesternél: „mind-azok, kik idegen vendégek befogadására alkalmas szobával bírnak és azok átengedésére még eddig meg nem kerestettek, felkéretnek, hogy szobáik számát, s azokért kívánt árakat alólírtánál sürgősen jelentsék be.”¹⁶² Ennek megtörténte után a szállásadóknak bejelentőívet kellett kitölteniük a vendégekről, hogy a város látogatóit nyilvántartásba vehessék: „a városunkba jövő idegenek nyilvántartása, azok lakásának bejelentése elrendeltetvén, mindazok, kik idegeneknek akár vendégszeretetből akár

¹⁵⁶ Borsod, 1881. aug. 31.

¹⁵⁷ Borsod, 1881. szept. 3.

¹⁵⁸ Egyetértés, 1881. szept. 2.

¹⁵⁹ Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁶⁰ Borsod, 1881. aug. 31.

¹⁶¹ Egyetértés, 1881. szept. 3.

¹⁶² Borsod, 1881. aug. 31.

díjért szállást adnak, felhívatnak, hogy vendégeiket jelentség be.”¹⁶³ Valószínűleg az vezette erre a város vezetését, hogy Miskolcot ellepték az idegenek, „kardalokok, erőművészek, hangversenyzők, stb.”¹⁶⁴

Az 1857. évi látogatástól eltérően most nem a megyeházán, hanem a *Három Rózsa* szállodában rendezték be az uralkodói lakosztályt. A sajtótudósításokban a szálloda hol *Három Rózsa*, hol *Stögermayer* szálloda néven szerepel, ennek oka az, hogy ez az egyik legtöbbet nevet változtató fogadó Miskolc történetében. 1872-ben új tulajdonosok birtokába került, akik 1878-ban nyitották meg *Grand Hotel Stögermayer* néven, 40 szobásra bővítve. Pfliegler azonban azt írja, hogy nem 1878-ban, hanem 1881-ben „A *Háromrózsa Grandhotel-t Stögermajer vette át és rendezte be*.¹⁶⁵ Maga az épület több híres szállóvendéggel büszkélkedhetett, Ferenc Józsefen kívül ugyanis itt szállt meg 1851-ben Albrecht főherceg, 1888-ban pedig Rudolf trónörökös és Edward walesi herceg, angol trónörökös is.¹⁶⁶ Augusztus végén kezdték el az épületet berendezni, díszíteni, hogy alkalmas legyen az uralkodó fogadására: „A díszítési munkálatok nagyban folynak, különösen a *Stögermayer szállodában, mely a király lakása lesz. Három szobára való bútort Bécsből hoznak*.¹⁶⁷ Valószínűleg a szálloda, azon belül is a nagyterem díszítése kicsit túlzó is lehetett, ugyanis az *Ellenőr* szerint „*Stögermayer vendéglős ritka fénynyel és csínnal igazítottja a szálloda nagy termét, mely ő felségének elfogadó terméül fog szolgálni, dacára annak, hogy a főszállásmester azt nem kívánta*”.¹⁶⁸ Ez része lehet az utazások hatvanas években elindult változásainak, amelynek során Ferenc József egyre inkább próbált eltekinteni a túlzott külsőségektől és a lakosság megterhelésétől.¹⁶⁹ Szeptember 5-én vette át a főudvarmesteri hivatalt egy küldöttje az uralkodói lakosztályt, és egészen a király elutazásáig senki illetéktelen nem távozhatott a szállodában vagy a szálloda kávézójában.¹⁷⁰ Este 10 óra és reggel 5 óra között pedig a szálloda utcájában nem lehetett szekerekkel közlekedni.¹⁷¹

A királyt tehát csak igen nehezen lehetett volna megközelíteni, ennek egyik fontos eleme volt a diósgyőri vasgyár által a városnak felajánlott 40 egyenruhás bányász, akiket a polgármester rendfenntartóként alkalmazott az uralkodó látogatása alatt.¹⁷² Rajtuk kívül két önkéntes tűzoltóról is tudunk, akik a király szállását őrizték.¹⁷³

Az uralkodó után Miskolcra érkezett Rudolf trónörökös is, aki szintén a *Három Rózsában* lett elszállásolva: „Az épület arcvonalán, hol az erkélyek vannak, Rezső királyfi fog lakni.”¹⁷⁴ József és Lajos Viktor főhercegek lakhelyét a *Magyar Korona* szállodában alakították ki, ahol 3-3 szobát rendeztek be nekik, kiegészítve egy nagy teremmel, az étkezésre viszont „Ő felsége asztalához hivatalosak.”¹⁷⁵ Még két fontos személy szállásáról kellett gondoskodni, Miskolcra érkezett ugyanis Tisza Kálmán és Andrássy Gyula is. Tisza Kálmán eredetileg Soltész Nagy Kálmán polgármester vendége lett volna,¹⁷⁶ két nappal később azonban az uralkodó táviratot küldött azzal az utasítással, hogy Andrássy Gyulának is kényelmes lakást keressenek. Ekkor történt az a változtatás, hogy Andrássyt fogadja majd lakásán Soltész Nagy, míg Tisza Kálmánnak a megyeházán rendeznek be szobát.¹⁷⁷ Mások, például Albrecht főherceg nem Miskolcon voltak elszállásolva, őt végül Ónodon, az Erdődy-kastélyban látták vendégül, 30 tábornokkal és más főhercegekkel együtt.¹⁷⁸

¹⁶³ *Miskolcz*, 1881. szept. 8.

¹⁶⁴ *Egyetértés*, 1881. szept. 5.

¹⁶⁵ PFLIEGLER 1994. 143.

¹⁶⁶ DOBROSSY 1985. 49.

¹⁶⁷ *Egyetértés*, 1881. szept. 2.

¹⁶⁸ *Ellenőr*, 1881. szept. 3.

¹⁶⁹ MANHERCZ 2010. 46.

¹⁷⁰ *Borsod*, 1881. szept. 3.

¹⁷¹ *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁷² *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁷³ *Egyetértés*, 1881. szept. 5.

¹⁷⁴ *Egyetértés*, 1881. szept. 2.

¹⁷⁵ *Borsod*, 1881. szept. 3.

¹⁷⁶ *Egyetértés*, 1881. szept. 5.

¹⁷⁷ *Egyetértés*, 1881. szept. 7.

¹⁷⁸ *Borsod*, 1881. szept. 7.

A *Borsod* című lap szeptember 7-i számában érdekes felhívás jelent meg: Fekete István ügyvéd a magyar nemzeti érzület demonstrálására szólítja fel a borsodi embereket, változtassák idegen hangzású nevüket magyarra. A helyzet aktualitását Ferenc József érkezése adja: „*Jön a király, a legelső magyar ember.*” Az ok pedig, Fekete István szerint, hogy a megyének még mindig van körülbelül 15 ezer olyan lakosa, aki bár magyar, idegen nevet visel, és „*mindenki beláthatja, hogy az elnevezés nem közönyös.*” Véleménye szerint a király konszolidált, egységes magyar nemzetet akar látni, és ennek feltétele ez a névváltoztatás: „*A legelső magyar ember jó: manifestálnunk kell előtte, hogy mi mindnyájan kivétel nélkül, nyelvben, szívben és családi nevünkben is magyarok vagyunk.*”¹⁷⁹ A cél eléréséhez Fekete névmagyarosító társaságok szervezését indítványozza minden nagyobb községben, ezek feladata egyrészt tanácsadás lenne azoknak, akik szeretnének élni a névváltoztatás lehetőségével, másrészt pénzgyűjtés azok számára, akiknek a névváltoztatás költsége (50 krajcár) túl nagy terhet jelentene. Ő maga pedig az ügy érdekében ingyen ad tanácsadást azoknak, akik felkeresik, illetve „*az egész eljárást bárkitől díj nélkül szívesen elvállalja.*” A cikket a szerkesztő lábjegyzete zárja: Miskolcon már létezik ilyen névmagyarosító társaság, és több névváltoztatás is sikeresen lezárult korábban.¹⁸⁰ Az ügynek további folytatásáról már nem írnak a helyi lapok.

A király megérkezett

A király Miskolc előtt pár napot Mezőkövesden töltött, ahova 1881. augusztus 31-én, este 9 kilenckor indult el Bécsből, egy 9 kocsiból álló udvari vonaton.¹⁸¹ Szeptember 9-ig tartózkodott a városban, „*hol Kőszeghy Mihály plébánus lakásában volt elszállásolva, mely az egri érsek Samassa József költségén királyilag bútoroztatott-be.*”¹⁸² Eredetileg szeptember 10-én ért volna Miskolcra,¹⁸³ végül azonban már szeptember 9-én, a déli órákban megérkezett a városba. Az uralkodó érkezését, az előírásoknak megfelelően, ágyúdörgés és harangzúgás jelezte, a peronon hatvan fős küldöttség fogadta az udvari vonatot.¹⁸⁴ (Az indóházban más nem is tartózkodhatott, oda csak Soltész Nagy Kálmánnál kapható szabadjeggyel lehetett bemenni.)¹⁸⁵ Itt a polgármester rövid beszéddel köszöntötte az uralkodót.¹⁸⁶ Az állomásról indult meg a díszes menet a város felé: elől két huszár vágatott, őket követte az „egyszerűen öltözött” városi bandérium, majd a fogatok következtek: az elsőt Soltész Nagy Kálmán, a másodikon báró Vay Béla borsodi főispán ült, a harmadik fogat volt a királyi kocsi, amelyben Ferenc József gróf Szapáry Gyulával utazott. A menetet az udvari fogatok zárták.¹⁸⁷ A bandérium annak ellenére vett részt az ünnepélyes menetben, hogy az *Egyetértés* elmaradását harangozta be: „*A miskolczi gazdák bandériuma elmarad, mert mint mondják az illetőknek nincsenek oly szép egyforma lovaik, hogy azzal az impozáns fogadtatásnál részt vehessenek.*”¹⁸⁸

¹⁷⁹ *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁸⁰ *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁸¹ *Egyetértés*, 1881. szept. 1.

¹⁸² Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁸³ *Borsod*, 1881. aug. 31.

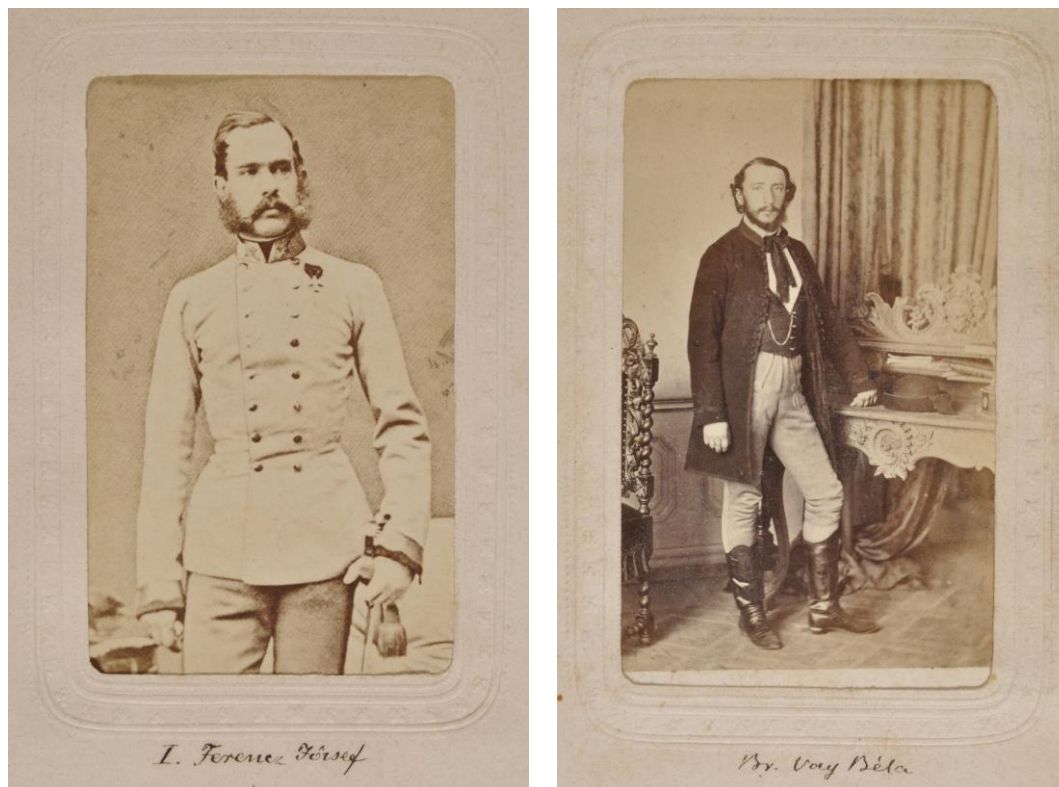
¹⁸⁴ *Egyetértés*, 1881. szept. 10.

¹⁸⁵ *Miskolcz*, 1881. szept. 8.

¹⁸⁶ Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁸⁷ Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁸⁸ *Egyetértés*, 1881. szept. 5.

I. Ferenc József (1865 k.) és Vay Béla báró, 1861. Vízitkárták. ZMM

A szálloda előtt díszszázad várta a királyt, és annak megtekintése alatt az osztrák himnuszt játszották. „Az apáca zárda, valamint a reformatus fő leányneveldebeli leánykák Ő Felsége elébe megérkeztek virágokat hintettek.”¹⁸⁹ A köszöntések után a király elvonult lakosztályába, ahol Erzsébetnek és Rudolfnak írt levelet sikeres megérkezéséről. Délután 5 órakor kezdődött az udvari ebéd, amit fél óra *cercle* követett, ahol Ferenc József „a jelen volt Miskolcziaktól nagy érdeklődéssel tudakozta a város viszonyait.”¹⁹⁰ A miskolci látogatás alatt minden udvari ebéden 70 fő vett részt, és minden alkalommal mások voltak meghívva a király asztalához: „így meglehetősen számú egyének fognak részesülhetni a királyi legkegyelmesebb meghívásban.”¹⁹¹ A királyi asztalra ebben az esetben is Schönbrunnból hozatták a vizet (általában jellemző volt Ferenc József utazásaira, hogy a schönbrunni park vizét kellett biztosítani számára),¹⁹² de a bort és szőlőt egy helyi termelő, Betlenfalvy István biztosította: „hegyeink gyümölcse győzött Meran felett, honnét ezelőtt küldték a szőlőt a király asztalára, ez bizonyára nem csekély érdeme Betlenfalvy úrnak”.¹⁹³

Az udvari ebédekre meghívottak magas számával az volt a cél, hogy lehetőség szerint minden arra érdemes ember részesülhessen a királyi kegyben. Ez azonban ténylegesen nem valósult meg, a vendégeket szigorú elvek szerint választották ki. A *Miskolcz* című lap hívta fel rá a figyelmet, hogy a meghívottak közül kimaradtak: a függetlenségi képviselők („Mi részünkről azt hisszük, hogy a Felség pártokon felül áll”), a város rendőrkapitánya, egy királyi tanácsos, akit nem neveznek meg, valamint a szuperintendenseken kívül a (protestáns) lelkészek.¹⁹⁴

Ferenc József este 8 órakor kikocsizott, megszemlélte a város díszvilágítását, s a lakosság, hasonlóan 1857-hez, rohanva kísérte az uralkodói fogatot, sokan megpróbálták felmászni rá. A királylyal utazó József főherceg „a nép közé vegyült, melly tény a lelkesedést nagyban emelé.”¹⁹⁵

¹⁸⁹ Szűcs S. 2003. II. 137.

¹⁹⁰ *Egyetértés*, 1881. szept. 10.

¹⁹¹ *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁹² FRISNYÁK 1994. 6.

¹⁹³ *Borsod*, 1881. szept. 7.

¹⁹⁴ *Miskolcz*, 1881. szept. 18.

¹⁹⁵ Szűcs S. 2003. II. 138.

A lakosság lelkesedése valószínűleg őszintébb volt, min az 1857. évi látogatás alkalmával, de feltételezhetően nem csak az uralkodó iránti szeretet és hűség vonzotta önmagában a lakosságot, illetve az idegeneket Miskolcra. Az impozáns látvány, az ünnepségek sorozata és az uralkodó által az út végén osztogatott adományok szintén nagyban hozzájárulhattak ahhoz, hogy tömegesen jelentek meg az emberek a városban és éljeneztek az uralkodót. A polgármester egyik rendelete például nagyban hozzájárulhatott a város lelkesedéséhez: „*Saját bajával most senki nem törődik, még az adóvégrehajtó dobja is hallgat, mert polgármesterünk az egész város területére beszüntette az adóvégrehajtást.*”¹⁹⁶ A propaganda is működött, valószínűleg a lelkesedés fenntartására szolgált az a „névtelenül” beküldött vers is, amelyet a *Borsod* című lap közölt le:

„Ünnepel a nép itt, s meg van hatva mélyen
Ezrek imája szól: jó királyunk éljen!
Hatalmától kül s bel ellenségünk féljen!
Dicső uralmáról öt földrész beszéljen!”¹⁹⁷

Az utazás legfőbb célja a hadgyakorlatokon való részvétel, ezért a napirend általában a miskolcihoz hasonlóan zajlik: az uralkodó reggel elutazik a hadgyakorlatokra, és délután tér csak vissza a városba. Így volt ez szeptember 10-én is, amikor a király kora reggel egy udvari kocsin Emődre utazott a lovasági gyakorlatok megismerésére, és csak délután 2 órakor tért vissza Miskolcra.¹⁹⁸ Érkezése után az általában megszokott rend szerint folytak az események: 3 órától az aláírandó okmányokkal foglalkozott, majd 5 órakor udvari ebéd vette kezdetét, amelyet feketekávézás és szivarozás követett a *Három Rózsa* fogadótermében.¹⁹⁹ Este 7 órakor vette kezdetét az uralkodó tiszteletére megszervezett fáklyás felvonulás: Szűcs Sámuel szerint 400 fáklyából és száznál is több lampionból állt össze a menet, amelyet dalárda kísért,²⁰⁰ az uralkodó szállása előtt a *Nemzeti zászló* című dalt adták elő.²⁰¹ Eredetileg a *Himnusz* eléneklése volt a programban, de később mégis a *Nemzeti zászlóra* esett a választás, részben azért, mert a Himnuszt a látogatás alatt több helyen is elő fogják adni, másrészt „*megeshetik, hogy az ismerős dallamba a nép is beleszólna és ez csak zavar hozna létre, s végre mert a „Nemzeti zászló” igen alkalmas s hason szellemű darab.*”²⁰²

Másnap, szeptember 11-én az uralkodói utak elmaradhatatlan programja következett: a közintézmények megtekintése és a küldöttségek fogadása. Ezt megelőzte még a részvétel a vasárnapi misén, amelyen a reggel 6 órakor Miskolcra érkező Rudolf trónörökös és Károly Lajos főherceg is részt vett.²⁰³ A mise 8 órakor vette kezdetét, és Samassa József egri érsek celebrálta a Mindszenti plébániatemplomban²⁰⁴ (tornyának befejezésére adományozott bizonyos összeget Ferenc József 1857-ben). A mise befejeztével Rudolf Ónodra hajtattott, Ferenc József pedig a megyeházára, ahol fogadta a küldöttségeket: Abaúj, Hajdú, Heves, Gömör, Máramaros, Szabolcs, Zemplén tiszteletgett az uralkodó előtt. A fogadásokon jelen volt gróf Szirmay Alfréd, gróf Szirmay István fia, az uralkodó állítólagos keresztfia: „*Legfényesebb volt gróf Szirmai Alfred diszruhája.*”²⁰⁵

Délután 2 órakor vette kezdetét az intézmények megtekintése, Ferenc József kíséretében báró Mondel Frigyes, báró Rohonczy hadsegéddel, Tisza Kálmánnal, Jekelfalussy Lajos miniszteri tanácsossal, báró Vay Béla főispánnal és Soltész Nagy Kálmánnal járta be a várost. Elsőként a „*borsodmiskolci példány óvodát*” mutatták meg az uralkodónak,²⁰⁶ amely a város legrégebbi óvodá-

¹⁹⁶ *Egyetértés*, 1881. szept. 7.

¹⁹⁷ *Borsod*, 1881. szept. 10.

¹⁹⁸ *Egyetértés*, 1881. szept. 11.

¹⁹⁹ *Egyetértés*, 1881. szept. 11.

²⁰⁰ Szűcs S. 2003. II. 138.

²⁰¹ *Egyetértés*, 1881. szept. 11.

²⁰² *Borsod*, 1881. aug. 17.

²⁰³ *Egyetértés*, 1881. szept. 12.

²⁰⁴ Szűcs S. 2003. II. 138.

²⁰⁵ Szűcs S. 2003. II. 138.

²⁰⁶ Szűcs S. 2003. II. 138.

jaként 1842-ben nyílt meg.²⁰⁷ Báró Vay Béláné fogadta a királyt, és a gyerekek egy kis műsorral készültek az uralkodó látogatására, valamint „*Pogács Kornél csinos rövid beszéddel üdvözölte Ferenc Józsefet.*”²⁰⁸ Ezt követte a rabdolgoztató intézet és műhely, ahol a király megszemlélte a rabok különféle munkáját, és leginkább a kosárfonatok nyerték el az uralkodó tetszését. Innen a borsodmegyei nőegylet árvaházába, majd a katonakórházba látogattak el, ezt követte a városi kórház.²⁰⁹ Szűcs Sámuel a kórház megszemlélésénél személyesen is jelen volt: „*Én a nyilvános közkórháznál mint a bizottság tagja voltam jelen.*” Ferenc Józsefet Kun István bizottsági elnök üdvözölte, és dr. Popper József főorvos vezette körbe: „*bemutattatott Ő Felségének az ott lévő mikrocephalos is, mint az illy nemű szerencsétlenek ritka példánya, ezen már felnőtt ifju alig bír, 3–4. éves gyermek elmebeli képességével.*”²¹⁰ Az uralkodó beszédbe is elegyedett pár beteggel, ami a vele tartó küldöttségben nagy sikert aratott, ugyanis magyarul szólalt meg: az egyik betegről, akinek a karját cséplőgép zúzta össze, és ezért amputálni kellett, érdeklődött fájdalmairól.²¹¹

A következő állomás a református líceum megtekintése volt, ide 3 és 4 óra között ért az uralkodó, ekkor „*érte tanintézetünket az a szerencse, mely iskolánk háromezredes életében az első és egyetlen – I. Ferenc József apostoli királyunk legmagasabb látogatásával tisztelte azt meg.*”²¹² Az egyház is az iskola előjárói, a tanári kar és a diákok fogadták a királyt, aki a diákok sorfalán keresztül az ünnepélyesen feldíszített könyvtárterembe ment. Itt Kun Bertalan szuperintendens és királyi tanácsos mondott egy rövid köszöntő beszédet, majd az uralkodó „*az előjáróság és tanár kar több tagjával szíves volt néhány szót váltani, s kérésünkre nevét emlékkönyvünk első lapjára feljegyezni.*”²¹³ Ezt követően megtekintette még a nyolcadik osztály tantermét és a múzeumot, „*a látottak fölött megelégedését fejezte ki.*”²¹⁴

A látogatás programjából kimaradt a Pfliegler Ferenc felügyelete alatt felújított zsinagóga megtekintése. A látogatás elmaradása sértette a hitközség tagjait, és az a pletyka kezdett terjedni, hogy Tisza Kálmán kérte meg az uralkodót, ne menjen el a zsinagógába, így állva bosszút a függetlenségi párt jelöltjének, Mezei Ernőnek a megválasztásáért.²¹⁵

A nap utolsó hivatalos programja a Honvéd és Polgári Lövölde megszemlélése volt, amely kis híján tragédiával végződött. A király tiszteletére díszlövészetet rendeztek, és Ferenc Józsefet is felkérték egy lövésre. Mikor az uralkodó löni készült, egy fiú szaladt keresztül a lövölde pályáján. Az esetről az összes sajtóorgánus és két naplóíró is beszámol, de a leírásokban több eltérés található. Pfliegler Ferenc a király díszkíséretének és őrségének tagjaként ott volt az esemény bekövetkeztekor: „*Közvetlen Őfelsége háta mögött állottam, tehát szemtanúja voltam azon jelenetnek, amikor a Király nyugodtan a fegyvert átadta a főlövésznek azon szóval: Jézus, majd' emberhalál történt. [...] Általános lehangoltság és kedvetlenség követte.*”²¹⁶ Pfliegler egy parasztsuhancot említ, aki beszaladt a pályára, Szűcs Sámuel szerint pedig „*valószínűleg kíváncsiságból egy fiú szaladt keresztül.*” Ezután Bartányi Gyula főlövész-mester még egyszer megkínálta egy lövéssel az uralkodót, aki azt nem fogadta el.²¹⁷ Az Egyetértés tudósítása szerint: egy kisfiú szalad be, és „*a jelen voltak között nagy volt az ijedelem, mert azt hitte mindenki, hogy az elhalványult királynak esett valami baja.*”²¹⁸ Az Ellenőr egy kertészlegényt említ, és arról számol be, hogy az eset annyira megrázta az uralkodót, hogy kijelentette: „*Nem vagyok képes többé löni. [...] Ugyanez ismétlődött rövid idővel ezután, midőn Petro ügyvéd löni akart.*”²¹⁹

²⁰⁷ DOBROSSY 1994–2003. 1. 77.

²⁰⁸ Egyetértés, 1881. szept. 12.

²⁰⁹ Egyetértés, 1881. szept. 12.

²¹⁰ Szűcs S. 2003. II. 138.

²¹¹ Borsod, 1881. szept. 27.

²¹² PORCS 1881. 8.

²¹³ PORCS 1882. 8.

²¹⁴ PORCS 1882. 8.

²¹⁵ Egyetértés, 1881. szept. 12.

²¹⁶ PFLIEGLER 1996. 132.

²¹⁷ Szűcs S. 2003. II. 138.

²¹⁸ Egyetértés, 1881. szept. 12.

²¹⁹ Ellenőr, 1881. szept. 12.

A kellemetlen incidens ellenére az uralkodó a Lövészegyletnek egy serleget adományozott: „*Királyunk Ő Felsége, ki hol megjelenik mindenütt szokott emléket hagyni, ha másképp nem, kedves emlékeit szívünkben; egy igen díszes s remekművü mintegy 20 hüvelyk magas ezüst serleggel ajándékozta meg lövöldénket. (...) A serleg talapzatán a díszlövészeti napja van bevésve, s melyhez nekünk még azt kell vésetni: hogy ezt királyunk volt kegyes lövöldénnek adományozni. Kétszeresen fájhat már most mindnyájunknak, hogy a lövöldei díszünnepély oly balul ütött ki.*”²²⁰ Ez az egyetlen olyan eredeti tárgy, ami bizonyosan köthető Ferenc József miskolci látogatásához, és emellett különlegessége és értékesége is fontossá teszi: a serleg egy bécsi udvari ékszerész, J. C. Klinkosch műhelyében készült, aki 16-17. századi, valószínűleg dél-német, nürnbergi kelyhek mintája alapján alkotta meg művét. A serleg kupája egy nautilus kagyló, amit ezüstpántok fognak közre, a kehely markolata pedig szintén ezüsből készült. A pántokat malachit, lazarit és almadin ékesítik.²²¹

*Dízszerleg, amelyet Ferenc József ajándékozott a Lövészegyletnek, 1881. HOM TGY.
VERES–VIGA 1999. Kat. sz. 143. alapján*

A nap, valamint a miskolci ünnepségsorozat záró programja a színházi díszelőadás volt: „*Este színházunkban Lászi Vilmos társulata által dísz előadás tartatott, a Szigetvári vértanúkból Zrínyi esküje adattott-elő; és a Tündér hon Magyar Országán.*”²²² Hasonlóan az 1857. évi látogatáshoz, az uralkodó ezúttal sem volt jelen a díszes királyi páholyban, ennek oka pedig a Mária Klementina főhercegnő

²²⁰ Borsod, 1881. szept. 14.

²²¹ VERES–VIGA 1999. 338.

²²² Szűcs S. 2003. II. 138.

halála miatt elrendelt hathetes udvari gyász: „A főhercegnő halála a miskolci ünnepélyességeknek nem kis hátrányára van a mennyiben 6 heti udvari gyász rendeltetvén el, valószínű, hogy Ő felsége sem a színházi díszelőadáson sem a lövölde által rendezendő ünnepélyen jelen nem lesz.”²²³ Az uralkodó távolmaradását csalódással vette tudomásul a lakosság, Szűcs Sámuel a díszelőadásról mindösszesen ennyit jegyzett fel: „Ezen ünnepély nem sikerült.”²²⁴ Az előadás előtt ugyanis telt ház volt, de amikor „később tudomására jött a közönségnek, hogy a király és a főhercegek csakugyan nem jönnek el a színházba; ennél fogva sokan oda hagyták a színházat, de oda hagyták különösen azért, mert mint mondták, az előadásban nem találtak élvezetet.”²²⁵ Az előadás másnap megismételték, hogy „a meg nem hívtak is részesüljenek a szép látványban.”²²⁶

Még az előadás programjának végleges elfogadása előtt a *Miskolcz* című lap munkatársai az indítvány bővítésével próbálkoztak. Véleményük szerint ugyanis az előadásnak a következőkből kellene állnia: „egy a város örömet jelző prológból többrendbeli élő képekből s egy vígjáték a vagy népszínműből”, műkedvelők előadásában, ahogy történt az Kassán vagy Győrben. Ezt a város vezetése végül elutasította.²²⁷

A városi ünnepek ezzel véget értek, az uralkodó programjának központi helyére a hadgyakorlatok kerültek, elutazásáig minden nap valamely gyakorlat színterére utazott, szeptember 12-én Sajóladra, ahonnan délután vonattal érkezett vissza Miskolcra.²²⁸ Másnap, szeptember 13-án Mondel hadsegéddel már reggel 7 órakor a gyakorlótérre utazott.²²⁹ Szűcs Sámuel, a naphoz kapcsolódva, leír még kellemetlen esetet: „Ő Felségére a lövöldei malheurön kívül még kellemetlenül hatott az, hogy két, Őt közelebről érintő távirat, valamely különös úton az Egyetértés című lapban közzé tétetett. A miért a miskolci távirda főnöke is kérdőre vonatott.”²³⁰ Rajta kívül a miskolci lapok is az Egyetértést említik, mint a táviratok közlőjét: „Az Egyetértés által közzétett két királyi sürgöny ügye még mindég foglalkoztatja az udvari köröket.”²³¹ A két, botrányt okozó táviratot azonban nem az Egyetértés közölte le, hanem az *Ellenőr*. Az első távirat a szeptember 13-i lapban jelent meg: „Miskolcz, szept. 12. (Eredeti távirat) A tegnapi ebéden a király az orosz cárt felköszönté! Ő felsége ezeket mondá: Ma épen kitűnő barátom az orosz cár születésnapját ünnepeljük; poharamat az ő jóvoltára és tökéletes egészségére írom. A király ezután poharával intett a szemközt ülő Feldmann orosz tábornok attaché felé s a zenekar orosz himnust játszott, a melyet az egész udvar állva hallgatott végig.”²³² Másnap, a reggel megjelenő számban pedig további részleteket közöltek az esetről: „Miskolcz, szept. 13. (Eredeti távirat) A tegnapelőtti ebéd, melyen a király az orosz cárt születésnapja alkalmából felköszöntötte, tulajdonképpen díszebéd volt. Ez alkalommal a király az udvari gyászt felfüggesztette s a meghívottak teljes díszben, gyászos karkötő nélkül jelentek meg. Az ezt illető utasítás rá volt a meghívókra nyomtatva.”²³³ A színházi látogatás miatti csalódottságot ez a hír csak erősítette, hiszen az uralkodó az udvari gyászra hivatkozva nem ment el a színházba. Arra, hogy a helyi lapok és Szűcs miért az Egyetértést jelölik meg a táviratok közlőjeként, nem derül fény, tény, hogy az Egyetértés nem közli a két táviratot, sőt azok cáfolata olvasható a lapban: „Illetékes helyen arról biztosítottak, hogy a mai *Ellenőr*nek azon híre, mely szerint a király a tegnapelőtti udvari ebéden poharat üritett a muszka császár egészségére, teljesen alaptalan.”²³⁴ A cáfolatra az *Ellenőr* már az aznapi, este megjelenő számában reagált: „Az Egyetértés azon cáfolata, mintha a király a vasárnapi díszebéd alkalmával nem köszöntötte volna fel az orosz cárt, teljesen alap nélküli.”²³⁵ Szűcs Sámuel és a *Miskolcz* említi ugyan a táv-

²²³ *Miskolcz*, 1881. szept. 8.

²²⁴ Szűcs S. 2003. II. 139.

²²⁵ *Borsod*, 1881. szept. 14.

²²⁶ *Egyetértés*, 1881. szept. 6.

²²⁷ *Miskolcz*, 1881. aug. 4.

²²⁸ *Egyetértés*, 1881. szept. 13.

²²⁹ *Egyetértés*, 1881. szept. 14.

²³⁰ Szűcs S. 2003. II. 139.

²³¹ *Miskolcz*, 1881. okt. 2.

²³² *Ellenőr*, 1881. szept. 13.

²³³ *Ellenőr*, 1881. szept. 14.

²³⁴ *Egyetértés*, 1881. szept. 14.

²³⁵ *Ellenőr*, 1881. szept. 14. (Esti Lap)

iroda főnökének kérdőre vonását, de a további gyanú a királyi szobák berendezésével megbízott kárpitosra, Gebauerre vetült, aki „*adiendum verbumra idéztetett s aligha el nem meséli a sürgönyök eredetét s azok továbbítását.*”²³⁶

A következő nap (szeptember 14.) az uralkodó pihenőnapja volt, hivatalos programokra nem került sor. Másnap újabb hadgyakorlatokra látogatott el Ferenc József, és csak délután 3 órakor ért vissza Miskolcra. Az *Egyetértés* írja le egy kérvényező kisfiú esetét, akinek sikerült az uralkodóhoz eljutnia: a kisfiú nemcsak a kérvényt tudta odaadni Ferenc Józsefnek, hanem a király „*oda kiáltá a fiúnak: Jöjj hozzám később! Az árva gyermek el is ment a királyi szállásra, hol Pápay udvari tanácsos nagyobb pénzösszeget adott neki, s azzal biztosította, hogy a király gondoskodni fog róla és felvéteti a katonai iskolába. A fiúnak ugyanis ez volt a kérése.*”²³⁷ A történet a helyi sajtóban nem jelenik meg, így az eset tényleges megtörténte más forrásunk nincs.

1881. szeptember 16-án utazott el Ferenc József Miskolcra. Ezen a napon is reggel fél hatkor utazott ki a gyakorlatok meg szemlélésre, és onnan már nem tért vissza szállására, hanem délután fél kettőkor a miskolci vasúti indóházhoz hajtatott, ahol fogadta a küldöttségek búcsúztatását. A király mellett a búcsúztatáson jelent voltak József, Károly Lajos és Ferenc Nándor főhercegek, valamint Rudolf trónörökös is. Ferenc József honvédtábornoki egyenruhában fogadta a küldötteket, sokáig társalgott még báró Vay főispánnal. Az udvari vonat 2 órakor állt be a pályaudvarra, ekkor búcsúzott el az uralkodó Rudolftól is, aki még visszatért miskolci szállására. Ferenc József a városból Gödöllőre utazott, Rudolf pedig 5 órakor indult vissza Bécsbe.²³⁸ Ezzel véget ért az uralkodói látogatás, amelynek utolsó lépéseként egy udvari tiszt kereste fel azokat a személyeket, akik a hadgyakorlatok alatt vagy az udvar személyzetét vagy a katonai küldötteket elszállásolták, és átadta nekik az udvarmesteri hivatal köszönetét. A cselédek pedig szolgálatukért egy vagy két arannyal gazdagodtak.²³⁹ „*A szobalányoknak tehát jó aratásuk volt, mit a többi cselédek nem kevésbé irigyelnek, sőt több helyen harcz és háborura adott okot.*”²⁴⁰

Ahogy 1857-ben a templom befejezésére, most is adományozott a király különféle összegeket jótékony célokra: 500 forintot az árvaháznak, 200 forintot a példányóvodának, 200 forintot a líceumnak, 200 forintot a szegény ápolódnak, 100 forintot az ágostai nőegyletnek, 100 forintot az izraelita nőegyletnek, 100 forintot a tűzoltóegyletnek, 100 forintot a rendőri közegeknek,²⁴¹ valamint „*Miskolcz város szegényeinek egy-két boldog napot szerzett a király. Soltész Nagy K. polgármesternek ezer forintot adott át, hogy köztük szétossza.*”²⁴² Az adományokat a közgyűlés egy feliratban köszönte meg az uralkodónak: „*Ő cs. és kir. apostoli felségének azon kegyességéért, melyszerint itt tartózkodása emlékére a város szegényeinek 1000 frtot, a szegény-ápolódnak 200 frtot adományozni méltóztott, a t. közgyűlés feliratban jutatta háláját a trón számolyához.*”²⁴³

Zsarnay Győző rendőrkapitány (ki az udvari ebédekre való meghívásban nem részesült) kapott még jutalmat az uralkodótól, egy gyémánt mellűt:²⁴⁴ „*e mellű egy E betűt ábrázol s csupa apró gyémántokból van összerakva, felső kanyarulatában a betűnek egy rubin kő, középső kis kanyarulatában egy gyémánt és az alsó nagy kanyarulatban egy smaragd kő van elhelyezve, tehát az egész együtt a nemzeti színt képviseli.*”²⁴⁵ Rajta kívül a lövölde részesült még ajándékban, az említett ezüst serleget adományozta az uralkodó az egyesületnek.²⁴⁶

²³⁶ Miskolcz, 1881. okt. 2.

²³⁷ *Egyetértés*, 1881. szept. 16.

²³⁸ *Borsod*, 1881. szept. 21.

²³⁹ Szűcs S. 2003. II. 139.

²⁴⁰ *Borsod*, 1881. szept. 21.

²⁴¹ Szűcs S. 2003. II. 139.

²⁴² *Egyetértés*, 1881. szept. 17.

²⁴³ SOLTÉSZ NAGY 1881. 6.

²⁴⁴ Szűcs S. 2003. II. 139.

²⁴⁵ *Borsod*, 1881. szept. 21.

²⁴⁶ *Borsod*, 1881. szept. 14.

A király köszönetét szeptember végén tette közzé a polgármester: „Ő cs. és apostoli kir. Felsége Miskolcra való távozása alkalmával, a városunkban eltöltött jó és szép napok felett legmagasabb megelégedését fejezte ki.” Soltész Nagy Kálmán maga is köszönetet mondott a város lakosságának: „leghálásabb köszönetemet nyilvánítsam”.²⁴⁷

Október elsején közölte a *Budapesti Közlöny* azok névsorát, akiket szeptember 28-án valamilyen kitüntetésben részesített Ferenc József. A miskolci látogatás kapcsán báró Vay Béla főispán a Szent István Rend kiskeresztjét kapta, a megye alispánja, Bay Bertalan királyi tanácsosi címben, a város polgármestere, Soltész Nagy Kálmán pedig a Ferenc József Rend lovagkeresztjében részesült.²⁴⁸

Ezzel lezárult Ferenc József második és egyben utolsó miskolci tartózkodása. E két látogatáson kívül csak átutazásokról tudunk, ezen alkalmakkor csak a vasúti indóháznál fogadta küldöttség, például „1880. September 19-n pedig gallicziai útjában a tiszavidéki vaspálya miskolci állomásánál fogadtatott megyénk, s városunk tisztii kara által.”²⁴⁹ 1886 szeptemberében szintén a galíciai, 1887 őszén pedig a terebesi hadgyakorlatokra utazva állt meg az uralkodó vonata Miskolcon, többet a városban nem tartózkodott.

Ferenc József mindkét miskolci látogatása tökéletesen beleillik az udvari utazások sorába, ezektől való eltérést, egyediséget egyik alkalommal sem fedezhetünk fel. Az események sorozata, azok megszervezése és ünnepélyessége hiánytalanul megfelel a Friedrich Carl Moser által leírt szabályoknak, irányvonalaknak. A második miskolci látogatás első napjai alapján képet kaphatunk arról, hogyan zajlott egy uralkodó hivatalos látogatása országa egyik városában. A Ferenc József utazásaiban az 1860-as években tapasztalt változást Miskolcon csak kevésbé lehetett érzékelni, látogatását ugyanis ugyanolyan ceremonialitás jellemzi, mint az '50-es évek utazásait. A két út között a legjelentősebb eltérés talán az lehet, hogy a második, 1881. évi látogatás külsőségeiben kezd teret nyerni a nemzeti jelleg (pl. a „Nemzeti zászló” című dal, ill. a Zsarnay Győzőnek ajándékozott mellű nemzeti színei). Az első, 1857. évi út a császár reprezentációjára szolgál, míg második miskolci tartózkodása, valószínűleg hosszabb ittéléte miatt, lehetőséget ad a város önreprezentációjára és bemutatkozására. Ez leginkább a város polgármesterének, Soltész Nagy Kálmánnak volt köszönhető, aki az uralkodói látogatás megszervezésének minden részletében szerepet vállalt.

Miskolc lakosságának Ferenc Józsefhez fűződő viszonyáról azonban nem kapunk igazi képet a lapok és naplók leírásai alapján. A lapok közül sem a *Miskolcz*, sem a *Borsod* nem enged meg magának igazán kritikus megnyilvánulást (bár a *Miskolcz* közli az udvari meghívottak listájának bírálatát). A feldolgozott naplók közül mindhárom, a Szűcs testvéreké és Pfliegler J. Ferencé is inkább az események időrendi leírása, személyes élmények, érzelmek vagy benyomások nemigen kapnak helyet a leírtakban, egyedül Pfliegler üt meg néha kritikus vagy gúnyos hangot, azonban ő röviden ír a két látogatásról. A város értelmiségének hangja, valódi véleménye nem ismerhető meg, pedig mindhármon naplói megélte a Bach-korszak abszolutizmusát és a „boldog békeidőket” is, mindkét időszakról megvan a tapasztalatuk, személyes élményük. Szűcs Miklós, aki Szemere Bertalan közvetlen környezetéhez tartozott, 1848-ban nemzetőr volt, az ötvenes években pedig a passzív ellenállás taktikáját folytatva nem vállalt közhivatalt, egyre inkább visszavonult a politikai élettől,²⁵⁰ sem ír saját személyes élményeiről, benyomásairól Ferenc József látogatásával kapcsolatban. A miskolci értelmiség tényleges véleményét (már ha nem jelent egyfajta véleményt önmagában a száraz tényleírás) így nem ismerhetjük, ennek esetleges feltárására egy másik kutatás tehet kísérletet.

²⁴⁷ *Miskolcz*, 1881. szept. 22.

²⁴⁸ *Miskolcz*, 1881. okt. 2.

²⁴⁹ Szűcs S. 2003. II. 137.

²⁵⁰ KILIÁN 1981. 11–12.

FORRÁSOK:

- BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc–Alsószolca
 IV. 1902/a = Miskolc város Képviselőtestületének iratai 1872–1907. Jegyzőkönyvek
 IV. 1905/a = Miskolc Város Tanácsának iratai 1871–1922. Tanácsülési jegyzőkönyvek
 HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 HTD = Történeti Dokumentáció
 KGY = Képzőművészeti Gyűjtemény
 TGY = Történeti Gyűjtemény
 MKVM = Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Bécs
 ZMM = Zemplínske múzeum Michalovce (Zempléni Múzeum, Nagymihály/Michalovce, Szlovákia)

BIBLIOGRÁFIA

- ANGYAL 1942
 ANGYAL Dávid: Az ifjú Ferenc József. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1942 (*Magyar Történelmi Társulat Könyvei*)
 BELLAAGH 1917
 BELLAAGH Aladár: Ferencz József Magyarországon. Itt tartózkodásai a koronázás előtt = *Budapesti Szemle* 169. köt. (1917)/481. 16–38.
 CORTI 1935
 CORTI, Egon Cäsar: *Erzsébet. A királyné hátrahagyott iratai, leányának naplója és egyéb eddig ismeretlen naplók és feljegyzések alapján.* Révai, Budapest, 1935
 CSAPÓ 2009
 CSAPÓ Csaba: „...a király család még mindig népszerűtlen a magyarok körében...” = *Új Forrás* 41. (2009)/7.
 DEÁK 1995
 DEÁK Ágnes: Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851-1852-ben = *Aetas* 10. (1995)/4. 27–60.
 DIÓSZEGI 1999
 DIÓSZEGI István: *A Ferenc József-i kor.* Kossuth, Budapest, 1999
 DOBROSSY 1994–2003
 DOBROSSY István: *Miskolc írásban és képekben* 1–10. Belvárosi Kulturális Menedzser Iroda–BAZML–Pfliegler J. F. Alapítvány, Miskolc, 1994–2003
 DOBROSSY 1985
 DOBROSSY István: *A miskolci vendégfogadók és a vendéglátás története 1745–1945.* HOM, Miskolc, 1985
 EGRESSY 1867
 Egressy Galambos Gábor emléke: *Saját műveiből siremléke javára rendezték fiai.* Emich Gusztáv, Pest, 1867
 FERENC JÓZSEF 1924
Ferenc József saját kezű bizalmas levelezése és titkos rendelkezései A cs. és kir. állami és udvari levéltár történeti fontosságú anyagából. Légrády, Budapest, 1924
 FRISNYÁK 1994
 FRISNYÁK Zsuzsa: Étkezés az udvari utazások idején. In: *Királyi vonatok, udvari utazások. A Közlekedési Múzeum kiállítása.* Rendezte FRISNYÁK Zsuzsa. (Kiállítási vezető). Közlekedési Múzeum, Budapest, 1994. 6–8.

GERGELY 2005

GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest, 2005

GERŐ 1999

GERŐ András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Novotrade, Budapest, 1999

HANÁK 1998

HANÁK Péter: Ferenc József hálósobája = *Budapesti Negyed* 5–6. (18–19. Tematikus szám: *A meg nem épült Budapest*) 1998/4. 177–183.

HERMANN 2009

HERMANN Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Új Mandátum, Budapest, 2009

KÁRPÁTI 2002

KÁRPÁTI Béla: Miskolci várostörténeti kalendárium 1300–1960. BAZML, Miskolc, 2002 (*Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltári Füzetek* 36.)

KILIÁN 1981

KILIÁN István: A naplóíró Szűcs Miklós. In: KILIÁN István (szerk.): *Szűcs Miklós naplója 1839–1849*. HOM, Miskolc, 1981. 1–42.

KOVÁCS 2000

KOVÁCS József László: Az 1857-es császárrés iróadalmi visszhangjai. In: KALLA Zsuzsa (szerk.): *Az irodalom ünnepe. Kultusztörténeti tanulmányok*. PIM, Budapest, 2000. 255–266.

KULCSÁR 2004

KULCSÁR Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban, 1768–1773*. MOL, Budapest, 2004

MAGYAR 2006

MAGYAR Zoltán: *A Habsburgok a magyar néphagyományban*. Kairosz, Budapest, 2006

MANHERCZ 2007

MANHERCZ Orsolya: Ferenc József 1852-es utazása Magyarországon. A Bach-rendszer szentesítése. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Ahogv mi látjuk. Tanulmányok*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2007. 43–57.

MANHERCZ 2009

MANHERCZ Orsolya: Az 1857-es császári utazás sajtója. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2009. 56–75.

MANHERCZ 2010

MANHERCZ Orsolya: Az uralkodó Magyarországon, 1865–1866. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2010. 35–49.

MANHERCZ 2012

MANHERCZ Orsolya: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között*. Doktori disszertáció, Kézirat. ELTE BTK, 2012

MÁRKI–BEKSICS 1898

MÁRKI Sándor–BEKSICS Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. Athenaeum, Budapest, 1898 (*A Magyar Nemzet Története* X.)

MARKÓ 1930

MARKÓ Miklós: *Boldog napok – szomorú évek. Visszaemlékezések I. Ferenc József születésének 100-ik évfordulóján (1830–1930)*. Athenaeum, Budapest, 1930

MIKSZÁTH 1963

MIKSZÁTH Kálmán: *Különös házasság*. Szépirodalmi, Budapest, 1963

PFLIEGLER 1994

PFLIEGLER J. Ferencz: *Életem. Egy miskolci polgár visszaemlékezései: 1840–1918.* Pfliegler J. F. Alapítvány–BAZML, Miskolc, 1996

PORCS 1882

PORCS János: *A miskolci helv. hitvallású ref. liceum értesítője az 1881-82-dik évről.* Miskolc, 1882

SOLTÉSZ NAGY 1882

SOLTÉSZ NAGY Kálmán: *Miskolcz város polgármesterének jelentése az 1881. közigazgatási évről.* Forster Nyomda, Miskolc, 1882

SOMOGYI 1981

SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867.* Gondolat, Budapest, 1981

SOMOGYI 1989

SOMOGYI Éva: *Ferenc József.* Gondolat, Budapest, 1989

SZENDREI 1886–1911

SZENDREI János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata I–V.* Miskolcz Város Községe, Miskolc, 1886–1911

SZÚCS 2003

SZÚCS Sámuel: *Szűcs Sámuel naplói I–II.* A bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a kéziratot sajtó alá rendezte KILIÁN István. HOM, Miskolc, 2003

SZÚCS M. Napló

SZÚCS Miklós: *Napló.* Kézirat. HOM HTD 53.4390.18.

VERES–VIGA 1999

VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum műkincsei.* HOM, Miskolc, 1999

Füzérkomlós község gazdasága és társadalma a 20. század első felében

SPÓNER Péter

Economy and society in village of Füzérkomlós (Hungary) in the first half of the 20th century

Földbirtoklás és erdőgazdálkodás

A 19-20. század fordulóján – akárcsak a korábbi évszázadokban – a szinte kizárólag mezőgazdasági termeléssel foglalkozó népesség számára elsőrendű kérdés a földbirtoklás; a termőföld nem csupán a megélhetéshez szükséges javak előállításának forrása volt, hanem az egyes emberek közösségen belüli helyét is meghatározta. A korabeli falusi társadalom mentalitását átjárta a földhöz való kötődés, hiszen egész életformája a földművelésen alapult, amit a Hegyköz vidékén különösen hangsúlyossá tett a jó minőségű földterületek szűkössége. A hegyközi táj egyfajta átmenetet jelent az alföldi vidékek és a Kárpátok magashegysége között, itt már kevés a megművelhető föld, de még nem tűnik el teljesen a növénytermesztés, csak szükség van más, kiegészítő tevékenységekre is. A korábbi századokban erdőirtással szerzett szántóterület gyenge talajminősége ellenére is értékes volt a lakosság számára, mivel a személyükben 1848-ban felszabaduló jobbágyok és zsellérek ragaszkodtak az immár sajátjukká váló parcellákhoz.

A füzérkomlói földbirtokviszonyok bemutatását jelentősen megnehezíti a megfelelő források szűkössége. A községi telekkönyvek nem maradtak ránk, így szinte csak a miskolci pénzügyigazgatóság levéltárban fennmaradt anyagában található helyi vonatkozású iratok információira szorítkozhatunk.¹ Hasonlóan problematikus a Károlyi-uradalom 20. századi történetének kutatása, hiszen a hegyközi birtokaikra vonatkozó gazdasági iratok egy-két kivétellel nem kerültek levéltárba, elpusztultak, esetleg lappanganak valahol.² Maradtak ezen felül a statisztikai adatgyűjtések: a mezőgazdasági összeírások és a népszámlálások Füzérkomlósról vonatkozó adatai és a szakirodalomban helyenként felbukkanó utalások. Ezek alapján nem tudunk pontos képet rajzolni a község földterületének tulajdonviszonyairól, de felvázolható a Károlyi család, a községi közbirtokosság és a paraszti magánbirtok arányainak változása, az egyes művelési ágak megoszlása, illetve bemutatható a közbirtokosság erdejének használata.

A gróf Károlyi család, illetve annak főtí ága a 20. század első felében is a Hegyköz legnagyobb birtokosa. A füzérradványi központú uradalom hatalmas területének zöme erdővel borított hegyvidék, melynek jövedelmezősége messze meghaladta az egyéb művelési ághoz tartozó birtoktestek termelésének bevételeit. Füzérkomlós határában a grófi család elsősorban erdőterületet birtokolt, melynek fontosságát jelzi, hogy a vizsgált időszakban mérete nem változott.³ Az 1920-as évektől a községben volt az uradalom egyik erdőgondnokságának székhelye, amely a Csehszlovákiához csatolt

¹ Füzérkomlós „*kataszteri birtokívei és telekkönyve megsemmisült a használat alatt, csak a kataszteri birtokív összesítő van meg*” olvashatjuk a helyi jegyzői hivatalban 1946. augusztus 2-án történt hivatalátadás jegyzőkönyvében, MNL BZML XXI. 12. 1345/1946. A község gazdálkodásáról fennmaradt iratok: MNL BAZML VI. 102. 14. dob. Füzérkomlós község kataszteri birtokívei (továbbiakban: *Kataszteri*) és MNL BAZML IV. B. 410. 69-70. Füzérkomlói volt úrbéresek erdejének rendszeres gazdasági terve 1930. (továbbiakban: *Gazdasági terv 1930.*)

² A Károlyi-uradalom erdejének gazdálkodását erdőfelügyeleti szervek iratai, illetve másodlagos források alapján mutatja be JÁRÁSI 1997. több fejezetében.

³ A három időszak adatainak kisebb eltérései a különböző számításokból és kerekítésekből adódnak. Az adatok természetesen nem száz százalékgig megbízhatóak, de a tendenciák megrajzolásához elegendőnek bizonyultak.

bistei erdő gazdálkodását is felügyelte.⁴ A 20. század fordulóján – ha adataink helytállóak – a rét és legelőbirtok aránya kis mértékben növekszik, ennek magyarázata feltételezésünk szerint az lehet, hogy a törpebirtokokkal nehezen boldoguló, eladósodó egykori jobbágyaiktól megvásároltak kisebb parcellákat. Feltételezésünket a magánbirtokok arányának változása támasztja alá (lásd a magánbirtokokat bemutató táblázatot).

A Károlyi család birtokai

Év	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Műveletlen	Összesen
1876 ⁵	49		43		205		297
1910 ⁶	50.8	1.5	54.1	8.5	208.3		323.2
1935 ⁷	29	3	9	10	209	9	269

A birtok azonban a következő évtizedekben szántó és rétterületeket veszít, az 1910-1935. közötti jelentős csökkenést elsősorban a Nagyatádi-féle földreform keretében történő tulajdonváltás, esetleg földeladások indokolják. Az adatok torzítása ellenére markánsan kirajzolódik a Károlyi birtoktest gazdálkodási elveinek megváltozása a két világháború között. Az erdőterületeket megőrzik, fejlesztik a fakitermelésből származó jövedelem és a vadászat miatt, a többi művelési ághoz tartozó birtokaiktól pedig lassan megszabadulnak. Az uradalom sorsát végül az 1945. évi VI. törvény pecsételi meg, mely szétosztásra ítéli a birtokok többségét.

A füzérkomlói úrbéres közbirtokosság gazdálkodása az osztatlanul birtokolt erdőre és legelőre épült. Hasonló a helyzet, mint a grófi birtokon, szinte változatlanul megmaradt az elkülönítéskor szerzett földmennyiség a közösség tulajdonában, ami érthető, hiszen az ilyen földek forgalmát korlátozták. Az egyetlen komolyabb változás a jelentősebb rétterület megjelenése az utolsó időszakban, ami a fentebb említett földreform következtében került a közbirtokosság tulajdonába.⁸

Füzérkomlói úrbéres közbirtokosság birtokai

Év	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Műveletlen	Összesen
1876 ⁹	5			105	43		153
1910 ¹⁰	5.7			106.8	43.5		156
1935 ¹¹	6	1	39	103	43	12	204

A közbirtokosság tulajdona az első évtizedek stagnálása után az 1930-as évekre megugrik, de további fejlődése nem bizonyítható. Az 1945-ös földosztás a közbirtokokat nem érintette, tehát területe nem csorbult, de a közös legelőterület nem változott,¹² juttatott erdővel való kiegészítésre pedig nincsenek adataink, így a közbirtokosság gyarapodásáról sem számolhatunk be.

A magánbirtokok adatai biztosan pontatlanok, a kérdés csak az, hogy mennyire. Az 1935-ös adatsort leszámítva a többi metszet számait úgy kaptuk, hogy a falu határának összterületéből, ami 946 kataszteri hold, kivontuk a grófi és a közbirtokossági területet. A gond ott kezdődik, hogy a művelés alá nem vont területeket (pl. nádas, vízfolyás, út, híd, vasút, stb.) nem tüntették fel pontosan a korábbi felmérések, így ezek beolvadtak a paraszti birtok területébe.

⁴ JÁRÁSI 1997. 35. A bistei birtokot (vagy egy részét?) 1923-ban Károlyi László 684250 cseh koronáért eladja: MNL OL. P. 390./c. Kimutatás a folyószámlán elhelyezett összeg kivételéről, Füzérkomlós, 1923. július 25.

⁵ MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1876.*

⁶ MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1910.*

⁷ FÖLDBIRTOKVISZONYOK 1936. 808.

⁸ FÖLDBIRTOKVISZONYOK 1936. 480-481.

⁹ MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1876.*

¹⁰ MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1910.*

¹¹ FÖLDBIRTOKVISZONYOK 1936. 767.

¹² MNL BAZML XXI. 12. 725/1946. *Kimutatás a gönci járás községi és közlegelőiről* 1946. június 12.

Hasonló a nem közbirtokossági, de községi tulajdonú ingatlanok helyzete, ezekről egyáltalán nincsen kimutatás, arról nem is beszélve, hogy a község területét rendszeresen 943 holdnak veszik.¹³

Paraszti magánbirtokok (kh)

Év	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Műveletlen	Összesen
1876					-		493*
1910	386.5	18.5	34.9	-	-		439.9*
1935	403	16	43	4	-	4	470

*kb. 25 hold műveletlen területet magába foglal

A nyitott kérdéseket leszámítva megállapíthatjuk, hogy a 19. század végén csökken az elkülönítéskor önálló földbirtokot szerzett füzérkomlóiak földmennyisége, feltehetőleg az uradalom vásárolta fel a különbözetet. A Horthy-korszak földbirtokreformja során kevesen kaptak földet, az össznövekedés mégis jelentős, valószínűleg vásárlásokkal is gyarapíthatták néhányan vagyonukat. Bármelyik idősíkot vizsgáljuk, a paraszti magánbirtok kategória a domináns, de ez nem jelent egyúttal anyagi vezető szerepet is, hiszen zömmel alacsony jövedelmű szántóterületeket birtokolnak és az egy főre jutó birtokméret kicsi.¹⁴ Az 1945. évi földreform idejéből nem maradtak fenn a Földigénylő Bizottság iratai, a földosztás volumenéről csak becslő adataink vannak. Családonként csupán néhány holdat kaphattak, mivel a Károlyi birtokból kevés volt a felosztható nem erdősült terület, erdők osztása pedig nem volt jellemző.

Forrásaink szűkossége miatt mindössze a közbirtokossági tulajdonformáról szólhatunk bővebben. 1853-ban az úrbéri pátens a felszámolja határhasználat korábbi közösségét, a földesúri erdőkből és legelőkből a jobbágysági haszonvételek arányában kap a község lakossága. Füzérkomlóson 1862-ben rendezik a tulajdonviszonyokat, ekkor fejeződik be a tagosítási és elkülönítési per.¹⁵ A községnek juttatott erdőt és legelőt nem osztják szét a falu lakói között, hanem azokat osztatlanul birtokolják, a családok a jobbágyszabadításkor szerzett szántóföldjük arányában kapnak erdő-, illetve legelőjogot. A rendezéskor a földbirtokkal nem rendelkezők is kaphattak jogokat, melyek idővel nem csupán örökölhetőek, hanem szabad forgalmúak lettek, adhatók és vehetők. A jogok arányában hajthattak ki állatokat a közös legelőre, illetve ez alapján juthattak hozzá az erdőből kivágott fához is. A községi erdő és legelő Füzérkomlóstól északnyugatra helyezkedett el; az erdő a Szántó-hegy oldalán, a legelő pedig alatta terült el a Nagy- és Kis-ligetnek nevezett részen.¹⁶

A Hegyköz éghajlata és talajadottságai miatt az erdőgazdálkodás mindig is meghatározó szerepet játszott a község gazdálkodásában. Az erdő javaiért az elkülönítés után már nem kellett meghatározott szolgáltatásokkal fizetni a földesúrnak, ez azonban nem jelentette azt, hogy az erdőben mindenki szabadon gazdálkodhatott. Az osztatlanul birtokolt volt úrbéres erdők használatát szigorú állami előírások szabályozták. Az 1872. évi VI. törvény az önálló vadászterülettel nem rendelkező földbirtokosokat a vadászati jog legalább 6 évre való bérbeadására kötelezte, ezzel tehát megfosztotta a község lakóit a vadászat törvényes lehetőségétől.¹⁷ Az 1879. évi XXXI. és az 1898. évi IX. törvények értelmében a volt úrbéres községnek juttatott erdőt közbirtokosság kezeli, a gazdálkodást üzemterv szerint kötelesek végezni, a művelést állami erdőhivatal felügyeli. A szabályozás szükségességét indokolta az országszerte elterjedt fapusztítás, ugyanis a megnövekvő fakereslet illetve a szántóterület kiterjesztésének helyi igénye miatt gyors ütemben fogytak a községi erdők. A közbirtokossági

¹³ Számításaink alapja az alábbi két művelési ágakra lebontott adatsor

Művelési ágak kh-ban (a falu egész határa: 946 kh)

Év	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Műveletlen	Összesen
1910*	443	20	89	115	251	24	943
1935**	438	20	91	117	252	25	943

¹⁴ 63 magánbirtokra 470 kat. hold terület jut, ez alig 7 hold/birtok. FÖLDBIRTOKVISZONYOK 1936. 214-215.

¹⁵ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. I. Általános birtokviszonyok*

¹⁶ KOVÁTS 2000. 146., 150.

¹⁷ BEDŐ 1895. 70.

erdők elidegenítését azonban csak az 1913. évi XXXIII. törvény korlátozza, a birtokosok kétharmadának beleegyezéséhez kötve az eladást, de a minisztérium csak abban az esetben engedélyezte az ügyletet, ha a vevő az erdőt rendszeres gazdasági üzemterv alapján művelő jogi személy volt, ezzel kívánták megakadályozni az üzérkedő magánszemélyek birtokhoz jutását.¹⁸

Az első világháború idején óriási kereslet mutatkozott a faanyag iránt, a háborús erőfeszítések sikere érdekében a kormányzat lazított a kitermelés szabályain. A trianoni döntés értelmében országnak nagyobbik felét elvesztő ország annál inkább óvni kívánta a megmaradt faállományt, így 1923-ban, majd 1935-ben újra törvényileg rendelkeztek az erdők használatáról. Többször átszervezték a felügyelő hatóságokat, szakszerűbb erdőgazdálkodást vezettek be és a közbirtokosságokat jogi személlyé nyilvánították, ezáltal megkönnyítették az erdő fenntartásához, fejlesztéséhez szükséges hitel felvételét.¹⁹ 1945 után, bár a földreform az erdőket is érintette, a közbirtokosságok megmaradtak tulajdonukban, csak az állami felügyelet erősödött. Az igazi államosításra 1952-ben került sor, ekkor az erdők kezelését az állam vette át a közbirtokosságoktól, a birtokok beolvadtak az állami erdőgazdaságok területébe.

A füzérkomlói volt úrbéresek erdeje a községtől északra, 5-25 fokos lejtésű, 250-300 méteres tengerszint feletti magasságú hegyoldalon feküdt. A birtok kiterjedése mintegy 46.9 kataszteri hold volt az üzemterv szerint, a statisztikákban azonban rendre 43-44 hold terület szerepel, ez ismét a földfelmérések bizonytalanságát tükrözi. Az erdőbirtok talaja helyenként köves, gyér fűvel fedett, homokos barna agyagtalaj.²⁰ 1895-ben az erdők törzskönyve szerint feltétlen erdőtalajnak minősítették, vagyis kizárólag erdőművelésre alkalmas, más célra nem is használhatják fel tulajdonosai.²¹ Az egész terület a III. termőhelyi osztálynak felel meg a korabeli minősítés szerint, vagyis nem tartozott a legjobb minőségű erdők közé.²² Faállománya 1929-ben 68% kocsánytalan tölgy, 18% bükk és 14% gyertyán, de helyenként sok nyír és nyárfa is előfordult.²³

A közbirtokosság erdejének első ismert gazdasági üzemterve 1908-ból származik, de már 1879 óta szervezett keretek közt folyt az erdőgazdálkodás. A 19. század végéig valószínűleg a községi elöljáróság irányította a közös területek gazdálkodását, választott testület létrehozását csak az említett 1898-as törvény írta elő. A közbirtokosság tagjai erdőjoguk arányában kötelesek voltak részt venni az erdő gondozásában, a fakitermelésben és szállításban. A télen kitermelt fát osztályozták, csoportosították, majd a farakásokat megszámozták és kisorsolták. A felmerülő költségeket (adók, kitermelés, szállítás, erdőkerülő, stb.) szintén erdőjogaik arányában viselték.²⁴ Kihasználták a legeltetési lehetőségeket is, azzal azonban nem számoltak, hogy a túllegeltetés gátolja az állomány fejlődését. Az erdő gondozása ekkoriban még nem jelentős szempont, a szakismeretek sem terjedtek el, de a korszerű erdőgazdálkodásra láthattak példákat a község lakói a szomszédos grófi erdőkben.

A feltehetőleg 20 éves üzemterv 1908-ban veszítette érvényét, ekkor határozzák meg az erdőgazdálkodás további elveit. A 69648. F. M. számú rendelettel jóváhagyott rendszeres gazdasági üzemterv szerint az erdőt 40 éves vágásfordulóban, sarjerdő üzem módban használják.²⁵ A területet jellemzői alapján 7 részre osztották, főhasználatként 10 évre 11.7 holdat jelöltek ki tarvágásra, melynek tizedrészét évente ki kell termelni, 1908-1928-ig azonban ettől nagyobb területen, 10 évente 12.9 holdon folyt a kitermelés. A tárgyalt időszakban összesen 1540 m³ fát nyertek ki erdejükből, ennek mintegy kétharmada volt tűzifa, egyharmada pedig épület- és szerszámalapanyag. Az erdő megújulását már nem csupán a természetre bízta, hanem a törvényi előírásoknak megfelelően végeztek erdősítési munkákat is, a vágásterület egy részét felújították. Az erdőmérnökök által előírt

¹⁸ KOLOSSVÁRY 1975. 53.

¹⁹ KOLOSSVÁRY 1975. 65-72.

²⁰ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. II. Termőhelyi viszonyok*

²¹ BEDŐ 1895. 260-261.

²² MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. II. Termőhelyi viszonyok*.

²³ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. III. Fatenyésztési viszonyok*.

²⁴ PETERCSÁK 1978. 13-14. A néprajzi kutatások alapján megállapítható, hogy az erdő (illetve a közös legelő) szerepet játszott a közösség építésében akkor, amikor a kezdődő kapitalista gazdálkodás a kisparaszti gazdaságok önálló működését, az egyéni előrehaladást népszerűsítette. A középkori eredetű sorsolósos elosztás a belső vitákat volt hivatott kiküszöbölni, akárcsak a tagosítás előtt a szántóföldi művelésnél. A témáról bővebben lásd: HEGYI 1975.

²⁵ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. V. Eddigi gazdálkodás*

munkákat azonban nem mindig sikerült tervszerűen végrehajtani, az 1929-ben készült gazdasági beszámoló megjegyzése szerint „*az erdősítési kötelezettségüknek mindenben eleget igyekeztek tenni, de az utóbbi 3 abnormális száraz év az eredményes erdősítést megakadályozta, innen magyarázható az erdősítési hátralék.*”²⁶ Az erdőgondozás másik formája a fiatal sarjerdők aljnövényzettől való megtisztítása a jobb növekedés érdekében. A területnek ekkor még csak kis hányadában történik tisztítás, a kevésbé értékes fafajtákat még nem termelik ki tervszerűen. A mellékhasználatokat azonban már korlátozták, legeltetni csak az erdő egy részében lehetett.

A közbirtokossági erdő és legelő vadászati jogát bérbe adták, ebből azonban nem értek el jelentősebb bevételt az aránylag kis terület miatt.²⁷ A fa eladásából a közbirtokosság számára nem származott jövedelem, mivel az egyes tagoknak jutott faanyag jórészt a saját szükségletük kielégítésére szolgált, „*csak aránylag igen kis részben az egyesek által nélkülözött tüzi és épületfa kerülhetett eladásra*”. Ezért bár jó állapotú utak voltak az erdőben, 1924-től pedig működött a hegyközi vasút, így a szállítás költségei nem lettek volna magasak, a kitermelt mennyiség nem tette lehetővé az értékesítést, a közbirtokosság nem alakult át piacra termelő szervezetté. A formanyomtatvány alapján elkészített gazdasági üzemterv eredményeket bemutató fejezete nem nagyon tud tételes jövedelmet felmutatni a pénzügyi eredményeket tárgyaló alfejezetben: „*Pénzügyi eredményről itt csak annyiban lehet szó, hogy az erdő terjedelméhez képest a legjobb és legtöbb szerszám és tüzfát van hivatva adni és így a volt úrbéreseknél a legtöbb jövedelmet hozni az erdőtalaj jókarban tartása mellett.*”²⁸ Az erdő fenntartásával járó költségeket a tagság erdőjoga arányában fizette, 1929-ben ez kerekítve 12 pengő állami adót, 6 pengő községi pótdadót, 29 pengő kezelési és védelmi költséget jelentett. A fakitermeléssel, szállítással és erdőgondozással járó munkákat a tagság közösen végezte el, így csak a mezőőri teendőket is ellátó erdőszolga fizetése terhelte a közös költségvetést. A birtokosság veszteségéhez tartozott még a faállomány kisebb lopásokkal járó csökkenése.²⁹

1929-ben ismét módosítani kellett a gazdálkodás rendszerét, az ekkor készülő új gazdasági üzemtervben a hangsúly a kitermelésről inkább a fenntartás felé tolódik el. A trianoni békeszerződés után Magyarországon nagyobb figyelmet szenteltek a meglévő értékek megőrzésének, ami a szakmai elvek könnyebb érvényre jutását eredményezte. Az abaújszántói magyar királyi erdőhivatal főerdésze által elkészített tervezetet a földművelésügyi miniszter 9344/1930. I. 2. rendeletével hagyta jóvá. Abaúj-Torna vármegye közigazgatási bizottsága határozatával a korábbi üzemtervet hatályon kívül helyezte, így 1931-től a füzérkomlói erdőben az új előírások elveinek megfelelően folyhatott a gazdálkodás.³⁰ Az új üzemterv a legeltetés teljes kizárásával, a talaj termőképességének megóvása és fokozása mellett az értékes faállomány megőrzésével kívánja a birtokosok igényeit a leghatékonyabban kielégíteni. Marad a 40 éves vágásforduló, a papíron négy egyenlő részre osztott területből³¹ 10 évente termelnének ki tarvágással egy-egy negyedrészt (11.7 kat. hold), de csak 20 évre előre osztják be a szakaszokat, mivel akkor lesz esedékes a következő üzemterv megállapítása. A kivágott erdőrésszel felújításáról már a következő évben köteles a közbirtokosság gondoskodni, szükség esetén magvetéssel és csemeteültetéssel is, a köves, rossz talajú területeken pedig fekete- és lucfenyővel kell pótolni a kitermelt állományt. Nagyobb hangsúlyt kap a talaj és a faállomány gondozása: a birtokosoknak ügyelniük kell a minőségre, ezért a kevésbé értékes fafajtákat, valamint a gyomokat, cserjéket ki kell

²⁶ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. VI. Eddigi gazdálkodás eredményei és Uo. Áttekintés a gazdasági terv rendelkezéseinek miként történt foganatosításáról*

²⁷ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. V. Eddigi gazdálkodás, VII. A gazdaságra befolyással bíró egyéb tényezők; és Uo. Áttekintés a gazdasági terv rendelkezéseinek miként történt foganatosításáról. A vadászati jog bérletét nyilvános árverésen lehetett elnyerni, melynek időpontját a megyei hivatalos lapban közzölték, pl. az 1918. január 1-től 6 éves időtartamra szóló bérletet fél évvel korábban hirdették meg: ATVHL. 1917. július 5.*

²⁸ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. V. Eddigi gazdálkodás, VI. Eddigi gazdálkodás eredményei*

²⁹ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. IV. Erdőkárosítások, VII. A gazdaságra befolyással bíró egyéb tényezők*

³⁰ MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. Abaúj-Torna vm. közigazgatási bizottságának 122/1931. sz. határozata, hátlapján a minisztériumi jóváhagyással, 1931. szeptember 3.*

³¹ A gazdasági terv mellékleteként 1930-ból fennmaradt erdőterkép és a későbbi erdőhasználati feljegyzések azonban a korábbi, megszokott, 7 részre osztott és betűkkel jelölt (a/1, a/2, b, c, d, e, f) erdőrészek alapján azonosítják a terület egyes szakaszait.

termelni a többi egyed egészségesebb fejlődése érdekében. A térképen is jelölt határhalmok karbantartásáról, felújításáról lelkiismeretesen gondoskodni kell, ezen kívül az erdő határán legeltetést tiltó táblákat is el kell helyezni.³²

Az 1929–1943 közötti idősakra vonatkozó adataink azt mutatják, hogy a gazdálkodás nagyjából a terv szerint zajlott, bár vannak visszatérő problémák. Az új üzemterv nagyobb terheket rótt a közbirtokosságra az alaposabb erdőgondozás előírásával, azonban a hosszabb távú előnyök érdekében a közösség meghozta a szükséges áldozatokat. 1938-ig átlagosan évente 92-94 m³, összesen 930 m³ fatömeget termeltek ki erdejükből, amihez hozzájárult a gyérített erdőrészekből származó holdanként 2-4 m³ faanyag.³³ Az üzemterv készítésekor a faállomány durván fele 20 évesnél fiatalabb, a többi 20-40 év közötti egyedekből áll. Az erdő – mint korábban említettük – zömében tüzelőt biztosított a község lakosságának, korösszetételéből fakadóan kevés az építéshez alkalmas méretű fa („műfa”). A tervezéskor ezért gondoskodni kívántak az ilyen irányú igények kielégítéséről is: „*kat. holdanként 15 db. szép, egyenes, egészséges, műfára alkalmas kocsánytalan tölgy egyed műfa anyag nyérése céljából csoportonként vissza hagyandó*”.³⁴

Az évente 1,1–1,2 kataszteri hold erdőterületről nyert faanyag kitermelésével általában nem voltak problémák, annál inkább a gondozásból fakadó kötelezettségek teljesítésével. 1934-35-től egyre több az elmaradás a tisztítás és a felújítás terén, feltehetőleg a megélhetési gondok miatt a közbirtokosság tagjai jövedelemkiegészítő tevékenységeket vállaltak, egyre kevesebb idő és energia jutott a közmunkára. A szakmai felügyeletet ellátó erdőmérnökök az évente megtartott részletes bejárások alkalmával felvett jegyzőkönyvekben számos alkalommal figyelmeztetik a közbirtokosságot az előírt munkálatok elvégzésére.³⁵ Az erdőgondozás mellett a másik visszatérő gond a legeltetés kérdésének megoldása. A talaj és a fejlődő sarjállomány védelme érdekében az üzemterv teljes mértékben megtiltja az erdei legeltetést és az alomszedést, a fűsarlózást is külön engedélyhez köti. A jegyzőkönyvek szerint a közbirtokosság gyakran elmulasztja a határdombok felújítását és a tönkrement tilalmi táblák pótlását, ezen kívül nyomatékosan hangsúlyoznia kell a hatóságnak a legeltetési tilalom betartását is.³⁶

A második világháború kitörése után a közbirtokosság erdejében egy ideig még fenn tudják tartani az előírások szerinti gazdálkodást. Az újabb háborús konjunktúra miatt az állam ismét lazított az erdőtörvények szigorán, először lehetővé tette az üzemtervtől eltérő gazdálkodást, majd végül kényszerítette a tulajdonosokat a termelés fokozására. A kitermelt faanyagot a közbirtokosság nem oszthatta szét a tagok között, hanem a kijelölt fakereskedőnek kellett eladnia.³⁷ A füzérkomlói közbirtokosság erdejének kitermelési kvótáját 1943-ban emelik meg, ekkor a korábbi 1,1 hold helyett 2,2 hold területet kell tarra vágni.³⁸ A további gazdálkodásról nincsenek adataink, a háború végéig feltehetőleg nagyobb mértékű kitermelés zajlott, az erdő gondozottsága pedig csökkent. Források hiányában nem állapítható meg, hogy az 1945-ös földosztás alkalmával kiegészítették-e a közbirtokosság erdejét, vagy megmaradt korábbi területe (a 100 holdon felüli közbirtokokat nem sajátították ki, így biztosan nem szenvedett területvesztést). A közvetlen állami kezelésbe vételig valószínűleg az érvényes üzemterv alapján folytatták az erdőművelést.

³² MNL BAZML IV. B. 410. 69. *Gazdasági terv 1930. VIII. A jövő gazdasága*

³³ Gyérítéssel a száraz, egészségtelenül fejlődő, vagy a kevésbé hasznosítható fajtához (pl. gyertyán, nyír, nyár) tartozó egyedeket távolították el, ez azonban nem történt meg minden évben, így az említett számadat csak feltételesen adható hozzá a főhasználatból származó fatömeghez.

³⁴ MNL BAZML IV. B. 410. 70. *Gazdasági terv 1930. Részletes főhasználati terv és nyilvántartás, illetve Részletes előhasználati terv és nyilvántartás.* A gazdasági válság évei alatt a leginkább piacképes épületfa ára is nyomott volt, így komoly jövedelmet nem jelenthetett a közbirtokosság tagjai számára, ha felkínálták eladásra.

³⁵ MNL BAZML IV. B. 410. 70. *Gazdasági terv 1930. Jegyzőkönyv a füzérkomlói volt úrbérések állami kezelésben álló erdejének részletes bejárása alkalmával 1935-1943.*

³⁶ MNL BAZML IV. B. 410. 70. *Gazdasági terv 1930. Jegyzőkönyv a füzérkomlói volt úrbérések állami kezelésben álló erdejének részletes bejárása alkalmával 1935-1943.; Gazdasági terv 1930. Mellékhasználati terv és nyilvántartás*

³⁷ JÁRÁSI 1997. 174. A korábban többnyire önellátásra berendezkedett erdőgazdálkodás így piacra termelő gazdasági ágga válik Füzérkomlóson, azonban a helyi igények kielégítése háttérbe szorul.

³⁸ MNL BAZML V. B. 410. 70. *Gazdasági terv 1930. Jegyzőkönyv 1943. szeptember 6.*

A kevésbé kedvező éghajlat és talajviszonyok következtében nagy szerepet kapott Füzérkomlós gazdálkodásában az állattartás. A feudális korban a legelőket a földesúr és a faluközösség állatai közösen használták. 1853-ban az elkülönítéskor a volt jobbágyoknak juttatott legelőterület osztatlan maradt, nagyságát pontosan nem ismerjük, mindenesetre nagyobb volt a közbirtokosság tulajdonába került erdőterületnél. Az erdő és a legelő kezelését hosszabb ideig a birtokosok közgyűlésének véleménye alapján a falu elöljárósága intézte, csak az 1898-as erdőtvény előírása alapján kezdték szétválasztani működésüket. Az 1913. évi X. törvény intézkedik a legelők külön kezeléséről azáltal, hogy a közbirtokosságok legelőjoggal rendelkező tagjaiból legeltetési társulatok alakítását rendeli el. A törvény végrehajtása azonban a háború és a következő évek nehézségei miatt késedelmet szenvedett, Füzérkomlóson csak az 1920-as évek vége felé alakulhatott meg az önálló legelőtársulat, legalábbis ezt mutatja a szomszédos települések példája.³⁹

Bár a község legelőtársulatának iratai sajnálatos módon nem maradtak fenn, találtunk utalásokat létezésére.⁴⁰ Működésének alapelvei hasonlítottak az erdőbirtokossáéhoz, a közös tulajdonú földterület minden munkája, költsége és haszna a birtokosoké. A társulat ügyeit választott testület intézte, a vezetőség feladata volt többek között a pásztor fogadása, a legeltetés rendjének kialakítása, az iratkezelés, stb. A tagság legelőjoga arányában hajthatta ki állatait a közlegelőre, melynek használatáért állatai alapján fizetni is kellett (a legelőjoggal nem rendelkező gazdák többet fizettek). A közös költségek közé tartozott a pásztor fizetése, az apaállatok vásárlása és ellátása, a közbirtokosság rétjén termelt takarmány betakarítása.⁴¹ A legelő gyomnövényektől, bokroktól való megtisztítása a tagság közmunkáján alapult, melyet szintén a legelőjog arányában végeztek. Mint minden közmunkával, a legelőtisztítással is voltak gondok, ilyen esetben a hatóságok is beavatkozhattak a legelőtársulat ügyeibe.⁴²

Az állatállomány ellátása azonban nem szorítkozott csupán a közbirtokossági legelő területére. A takarmányozásban komoly szerepe volt az erdei legeltetésnek, makkoltatásnak, mivel a legelők csak közepes minőségűek voltak.⁴³ Az 1930-as gazdasági üzemterv életbe lépése előtt a közbirtokosság erdejében – ha korlátozottan is – szabad volt a legeltetés és az alomszedés. A betakarítási munkák után felszabadult tarlókon a nyár végi szántásig legeltethettek, egyúttal a természetes talajerő utánpótlásról is gondoskodtak. A két világháború között terjedt el a takarmánynövények termesztése, a közbirtokosság tulajdonába került réten lóherét és lucernát termeltek téli takarmányul, kaszálás után pedig a rét is szabad legelőterület volt. Az 1930-as évek megdőtt a magántulajdonú rétek és kaszálók aránya, ez elsősorban a fuvarozás miatt növekvő lóállomány ellátását segíthette.

Népesség és társadalmi rétegződés

Füzérkomlós község társadalmát vizsgálva elsőként a község népmozgalmi adatait kell áttekintenünk. Ha csupán a népszámlálásokra támaszkodnánk, a 10 évenként kapott adatok alapján a község lakosságszámának 1910-ig történő lassan csökkenő, majd onnan lassan növekvő tendenciáit állapíthatnánk meg. A népszaporulatra vonatkozó adatok nélkül a település társadalma stagnáló jellegű lenne, a századfordulós csökkenést néhány fős elvándorlással magyarázhatnánk.

³⁹ PETERCSÁK 1979. 264–265. A legtöbb környékbeli településnek fennmaradtak a legelőtársulatukra vonatkozó iratai, melyeket a szerző részletesen feldolgozott. A legelőtársulatról mondtak zömmel e települések analógiáin alapulnak.

⁴⁰ MNL BAZML XXI. 12. 725/1946. *Kimutatás a gönci járás községi és közlegelőiről* 1946. június 12.

⁴¹ PETERCSÁK 1979. 266–269.

⁴² MNL BAZML XXI. 12. 508/1947. Abaúj-Torna vármegye alispánja 1946-ban 3153/1946. ai. rendeletével utasítja a legelőtársulatokat, hogy a tagság közösen végezze el a közlegelők tisztítását, a kutak, itatóvályúk karbantartását, és a pásztort is utasítsák gyomirtásra a közmunkák közötti időszakban.

⁴³ Az erdei legeltetés szerepével bővebben foglalkozik a néprajzi szakirodalom, különösen Petercsák Tivadar kutatása a hegyközi állattartás feltételeit.

Füzérkomlós lakossága a népszámlálások alapján⁴⁴

Év	1869	1900	1910	1920	1930	1941	1949
Népesség	313	293	282	288	313	351	350

A születési és halálozási adatokat megvizsgálva azonban árnyaltabb képet kapunk a folyamatokról. A természetes szaporulat adatait kiszámolva sokkal nagyobb eltéréseket fedezhetünk fel az egyes 10 éves idősíkok között, ha ezt az adatsort felhasználva a tényleges szaporulat és a vándorlási különbözet is összehasonlításra kerül, akkor már elég sok kérdés felvetődik a község népesedési folyamataival kapcsolatban. 1900-1910 között a hatalmas természetes szaporulat (+57 fő) ellenére csökkent a község lakossága, ami igen jelentős elvándorlásra utal. Magyarázatul a tárgyalt időszakban országszerte jelentős amerikai kivándorlási hullám kinnakozik, melyet részletesen később tárgyalunk. A következő 10 évben is érdekesen alakult a népességszám. Feltehetőleg az első világháborúban esetek miatt magas a halálozási ráta, ugyanakkor a kisebb születésszám is magyarázható a férfiak háborús távollétével. Ezek fényében meglepő, hogy a község mégis 12 fővel gyarapodott, ami részben talán az Amerikából a háború után visszatérőknek is köszönhető.⁴⁵

Füzérkomlós népmozgalmi adatai 1900–1949

	1901–1910	1911–1920	1921–1930	1931–1940	1941–1949
Élveszületés (fő) ⁴⁶	94	59	81	85	49
Halálozás (fő) ⁴⁷	37	65	51	66	43
Term. szaporulat: (fő)	+57	-6	+30	+19	+6
Népesség (fő) ⁴⁸	1910: 282	1920: 288	1930: 313	1941: 351	1949: 350
Tényleges szaporulat (fő)	-11*	+6	+25	+38	-1
Vándorlási különbözet (fő)	-68	+12	-5	+19	-7

Az 1921–1930 közötti időszakot a belső forrásokból táplálkozó gyarapodás jellemezte, a korábbinál magasabb születésszám miatt keletkezett többlet csupán néhány fő elvándorlásával csökkent. Az 1930-as évek fordulóján alapítottak családot a század első éveinek demográfiai hullámában született lakosok, ami jelentősen megemelte a születések számát a következő időszakban is. 1931-1941 között azonban a lakosságszám növekedéséért már csak felerészben a községben születettek a „felelősek”, ugyanakkora súlya volt a bevándorlásnak, ami mindenképpen valamilyen központi szerepre utal (jobb munkalehetőség, életfeltételek, stb.), mely vonzerőt gyakorolt a közeli települések lakóira. Az utolsó szakaszt a stagnálás jellemzi, 1941-1949 között a halálozási adatok – ismét feltehetőleg a háborús veszteségek miatt – szinte teljesen kiegyenlítik a születésekből származó többletet, végül az elvándorlás fordítja negatív előjelűre a szaporodási mutatót.

Röviden tekintsük át a főbb demográfiai mutatókat befolyásoló tényezőket. A születésszám leginkább a lakosság korösszetételétől függ, egyenesen arányos a termékeny korú lakosság számával. Terjedelmi okokból nem közöljük a vizsgált korszakra vonatkozó születési és halálozási számokat éves lebontásban, de megpróbáljuk érzékeltetni a folyamatokat. A népesség kor szerinti, községekre lebontott adatai 1930-ból és 1941-ből állnak rendelkezésünkre, de a népmozgalmi adatokból felvázolhatóak a korábbi évtizedek korfái is. 1901-1909 között a magas születésszám feltételezi a 20-40 éves korosztály nagyobb arányát a lakosság körében. Az első világháború ennek a korosztálynak a férfialományát tizedeli meg leginkább, egy-két év kivételével az 1920-as évek végéig alacsony marad a

⁴⁴ NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. 59. és ADATTÁR 1970. 186.

⁴⁵ Nem szabad megfeledkeznünk a községbeliekkel házasodó és Füzérkomlóson letelepedő személyekről, létszámuk alakulásában nem lehet szabályszerűséget felfedezni.

⁴⁶ NÉPMOZGALOM 1968. 74-75.

⁴⁷ NÉPMOZGALOM 1968. 326-327.

⁴⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. 59. és Adattár 1970. 186.

születésszám, kevesebb a 10 év alattiak aránya. Mint utaltunk rá, ekkor lép termékeny korba a századelős demográfiai többletnépesség, ami néhány évre ismét növeli a természetes szaporulatot. Az 1940-es években a születésszám visszaáll a húszas évek átlagára, ekkor a 30-40 éves korosztály, illetve gyerekeik, a 6-19 évesek alkotják a népesség gerincét.⁴⁹

A halálozás adatai néhány rendkívüli, elsősorban háborús évet leszámítva egyenletesebb eloszlást mutatnak.⁵⁰ Az anyakönyvek adatai között jelentősebb járványra utaló nyomokat nem találunk, az egész Európán az első világháborút követően végigsöprő spanyolnátha járvány a környéken csak szórványosan fordult elő, összesen egy halálos áldozatot szedett Füzerkomlóson. A halálozási adatok zöme a 10 év alatti gyerekekhez és a 60 év feletti öregekhez köthető. A magas gyermekhalandóság országos jelenség a 20. század első évtizedeiben, a községben leginkább az újszülöttek és az 1 év alatti gyerekek haltak meg nagy arányban. A legfőbb halálokok közt a veleszületett gyengeség szerepel, ami azért eléggé tág fogalom, de magas a halvaszületések száma is. A 10 év alattiakat leginkább a tüdőgyulladás sújtja és a kissé nehezen értelmezhető „sínlődés”, és „sorvadás”. Az idősek többségénél halálokként a végelgyengülést tüntetik fel, de jelen vannak az egyes rákfajták, a szív- és gyomorbajok is.⁵¹

A vándorlási adatok a település nyitottságának és a lakosság mobilitásának fontos mutatói. Az egyik leggyakoribb vándorlási ok a tárgyalt időszakban a házasság. A házassági anyakönyvek tanúsága szerint nem ritka a szomszédos falvak lakói között a házassodás, sok esetben követték házastársukat annak szülőfalujába, vagy azok költöztek Füzerkomlóra. Pontos adatokat nehéz megállapítani, hiszen az anyakönyvekben nem tüntetik fel az ifjú pár lakhelyét, csak a későbbi születési adatokból következtethetünk helyi letelepedésükre.⁵² Becslésünk alapján évente néhány ilyen migrációs esemény történt a községben, tehát a nagyobb vándorlási különbségek mögött más okokat kell keresnünk.

A század első évtizedében tapasztalt hatalmas negatív vándorlási különbségek okai mindenképpen a megélhetési nehézségekre vezethetők vissza. A birtokviszonyok tárgyalásánál láthattuk, hogy a magán kisbirtokok területe némileg csökkent a századforduló táján, ami feltehetőleg tulajdonosaik nincstelenné válását jelenti. Az egykori vagyontalan zsellérek kis eséllyel indultak néhány erdő- és legelőjog, vagy egy-két holdnyi föld birtokában a megélhetési versenyben, kiutat nem látva sokan dönthettek az elvándorlás mellett, hogy maguk és családjuk megélhetését biztosítsák. Egyik lehetőség az ország más mezőgazdasági jellegű vidékén elszegődni egy uradalomhoz, vagy nagyobb gazdához, és megmaradni a mezőgazdasági termelésben. Másik út a 19. század végén rohamosan fejlődő Budapest kínálta munkaalkalmak kihasználása (nagy építkezések, gyárak), és ezáltal a mezőgazdaságtól való elszakadás. Nincsenek adataink arra vonatkozólag, hogy mennyien éltek ezekkel a lehetőségekkel, de bizonyára többen választották volna a hazai munkalehetőségeket, ha az 1880-as évektől nem jelenik meg a hazai köztudatban Amerika, mint a korlátlan lehetőségek hazája.

Az első kivándorlók közül sokan megcsinálták a szerencséjüket, ami valóságos lavinát indított el a hazai szegényebb rétegek körében. A századfordulóra tömegméreteket öltött migrációs mozgalom levezetésére egész iparág fejlődött ki, a falvakat hajótársaságok és amerikai vállalatok megbízottjai járták, akik megszervezték a vállalkozók kiutaztatását. A csúcs az 1905. év, ekkor hazánkából 101195-en indultak az Egyesült Államok felé, köztük 5138 abaúji, akiknek mintegy fele mezőgazdasági cseléd és napszámos, 12%-uk pedig őstermelő.⁵³ Abaúj-Torna vármegye főispánjának jelentése szerint nem lehet pontos kimutatást készíteni a kivándorlókról, mivel sokan útlevél nélkül utaznak el,

⁴⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. 204., Népszámlálás 1941. 52-53., NÉPMOZGALOM 1968. 74-75.

⁵⁰ NÉPMOZGALOM 1968. 326-327.

⁵¹ *Füzéri római katolikus egyházközség halotti anyakönyve* FRKE; *Nyíri református egyházközség halotti anyakönyve* NYRE. A lakosság vallási megoszlása az egész tárgyalt időszakban hasonló, a római katolikusok adták a népesség 50-55%-át, a reformátusok aránya 30% körül mozgott, görög katolikus volt 10-15 %, és néhány fővel képviseltették magukat más felekezetek (evangélikus, izraelita). A népesség vizsgálatánál ezért a döntő többséget jelentő két felekezet anyakönyveit dolgoztuk fel.

⁵² *Füzéri római katolikus egyházközség házassultjainak anyakönyve* FRKE, *Nyíri református egyházközség házassultjainak anyakönyve* NYRE

⁵³ MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1905. 54-57.

„a nép ezt valósággal szökésnek minősíti, s minthogy e szökést az illető saját családja jóvoltáért, boldogulásáért teljesített jó cselekedetének tekinti – igyekszik az ily egyének kimenetelét a hatóságok előtt eltitkolni”.⁵⁴ Kifejti, hogy a kivándorlás fő oka a gyors meggazdagodás vágya, hiszen az itteni napi bérek többszörösét lehet megkeresni Amerikában, s 3-4 év alatt szép összeget lehet összegyűjteni, amivel meg lehet alapozni az itthoni megélhetést (pl. földvásárlás).⁵⁵ Az egész Európát érintő kivándorlási mozgalom levezetésére számos hajótársaság vállalkozott. A legfontosabb behajózó kikötők Németországban voltak (Bréma, Hamburg), de sokan indultak Fiúméből és más európai kikötőkből.⁵⁶

Néhány füzérkomlói kivándorlót név szerint ismerünk, de a többségről semmit sem lehet tudni, sem létszámukat, sem pedig társadalmi, vagyoni helyzetüket. A fiúmei kikötőből az „Adria” magyar királyi Tengerhajózási Részvénytársaság hajóin indultak Amerikába a kivándorlók. 1909. február 27-én hajózott ki Baranyák János a „Pannónia”, 1910. január 15-én ifj. Angyal Jánosné szintén a „Pannónia”, február 14-én Sviatko András a „Carmania” és augusztus 13-án Sviatko Andrásné a „Pannonia” fedélzetén.⁵⁷ Ezen kívül csak közvetett adataink vannak a kivándoroltakról, például az 1910. évi kataszteri birtokíveken a földtulajdonosok közül 7 névnél megjegyzik, hogy az illető Amerikában lakik;⁵⁸ vagy a református leányegyház választóinak 1913-as névjegyzékében a 24 választásra jogosult személy közül 4 Amerikában tartózkodik.⁵⁹ Ez a létszám jóval kevesebb, mint a kimutatott vándorlási különbözet, azonban a forrásaink nem teszik lehetővé a hiányzó adatok pótlását. Az 1910-1920 közötti pozitív vándorlási különbözet egyik oka bizonyára az ideiglenes kivándorlók hazatérése, főként a világháború után. Bizonyára szép számmal maradtak kint a község lakói közül, mivel az 1930-as népszámlálás kimutatásában kevés 50-60 éves lakost találunk, ők alkották a kivándorlási hullám gerincét.⁶⁰

A kivándorlás miatti vérvesztéséget némileg pótolta az 1930-1941 közötti népességnövekedés, melynek fele bevándorlásból származott. Füzérkomlós szolgabírói központként az 1930-as években a környék közigazgatási centruma, emellett a Károlyi uradalom egyik erdőgondnokságának is székhelye, vonzerejét a vasút, és a hozzá kapcsolódó munkalehetőségek is növelték. Az 1930-as években a magyar mezőgazdaság különösen nehéz időszakát élte, a kis parcellákon gazdálkodó, a nagybirtokokkal nem versenyképes kisparaszti gazdaságok a túlélésért küzdöttek. Az egyébként is mostohább adottságú hegyvidéki területeken a megélhetés még nehezebb volt, az adóterhek és a gazdálkodás költségeit a legtöbb földbirtok nem termelte ki, így sokan kiegészítő tevékenységekre kényszerültek. Füzérkomlóson a vasútállomáshoz kapcsolódó uradalmi faraktár folyamatosan igényelt munkaerőt a raktározási és szállítási feladatok ellátására, hiszen a környékbeli grófi erdőkben kitermelt fát a községből szállították a Bodroghözbe és tovább.⁶¹ A fafuvarozás a vasút megépülése előtt is jelentős bevételi forrása volt a község lakóinak, ekkor Sátoraljaújhely volt a legközelebbi falerakat. A gazdasági válság évei alatt minden munkalehetőségnek nagy volt a vonzereje, ezért valószínű, hogy a környékbeli falvakból többen áttelepültek Füzérkomlóra.

⁵⁴ Abaúj-Torna vármegye főispánjának jelentése, 1904. június 11. Idézi TEZLA 1987. 66. A füzéri járásból 1908-ban 21 egyén vándorolt ki útlevele nélkül (illetve ennyiről tudtak a hatóságok) és 416-an vándoroltak vissza. ŠOBA ATŽ-P. 2237/1909. A füzéri járás szolgabírájának jelentése.

⁵⁵ „Vajon milyen eszközökkel lehet azt a magyar parasztot a kimenetelben meggátolni,... aki Amerikát a meggazdagodás biztos területének tekinti. Azok, kik ily reményeikben csalódtak, vissza alig térnek, s így itthon csak jót, szépet hall, s ezek a hírek a meggazdagodási vágygal párosulva, feltartóztatlanul viszik a tengeren túlra. A kivándorlás ma népünk-nél valóságos ragadás nyavaja. – Nyavajája a meggazdagodásnak.” ŠOBA ATŽ-P. 2237/1909. A füzéri járás szolgabírájának jelentése. 67.

⁵⁶ MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1905. 54.

⁵⁷ A fiúmei kikötő nyilvántartást vezetett a behajózott személyekről, majd értesítette az illetékes hatóságot a kivándorlásról. ŠOBA ATŽ-P. X138/1911. és X14242/1912. Jegyzék a kivándorlási szerződésekről.

⁵⁸ MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1910.*

⁵⁹ SRKLt R. A. IV. 5./6. A füzérkomlói református fiók egyház választóinak névjegyzéke 1913/14 évre.

⁶⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. 204. A kivándorlók nem feledkeztek meg a szülőfalujukról, az egyik református vallású „amerikás” úrasztali terítőt küldött az egyházközségnek. SRKLt AT 1048. 7.

⁶¹ PETERCSÁK 1978. 8. és SRKLt AT 1048. 3.

A lakosság társadalmi és vagyoni rétegződését vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy a község lakói között nem voltak nagy választóvonalak, vagyoni különbségek. A kataszteri birtokívekben mindig szerepel néhány nagyobb földterülettel rendelkező gazda, azonban a többséghez képest alig emelkednek ki. A lakosság zöme 10 holdnál kevesebb földdel rendelkező törpebirtokos és sok a közösen birtokolt parcella.⁶²

Mezőgazdasági népesség megoszlása 1941. 01. 01.⁶³

Népesség-csoport	Összes népesség	Kereső népesség
1 kat. holdon aluli	13	5
1-5 kat. hold	61	31
5-10 kat. hold	67	36
10-20 kat. hold	36	18
20-100 kat. hold	7	4
100 kat. holdon felüli	–	–
Földtulajdonos összesen	184	94
Gazdasági tisztviselő	4	2
Gazdasági cseléd	30	8
Gazdasági munkás, napszámos	80	38
Egyéb mezőgazdasági foglalkozású összesen	114	48
Összes mezőgazdaságból élő	298	142

A kivándorlás levezette a múlt század végéig felgyülemlett nincstelen népesség jelentős részét, az 1930-as évek végén azonban ismét magas a földnélküliek aránya, akik zömében alkalmi munkákból éltek. Ez a réteg az 1945-ös földosztás után eltűnik, felduzzasztva a törpebirtokosok táborát.⁶⁴ A kis parcellák a háború utáni nehézségek közepette még kevésbé tudták eltartani a családokat.⁶⁵

A lakosság életkörülményeit a táplálkozás mellett döntően meghatározzák a lakásviszonyok. Az 1930-as évektől vannak részletes adataink a füzérkomlói házokról, a korabeli beszámoló a lakások átlagos berendezéséről is tudósít.⁶⁶ Az 1930-as népszámlálás 64 házat talált a községben, ezek közül csak 1 vályogfalú, a többi kőház. A házaknak már csak harmadát borítják zsúptetővel, terjed a cserép és bádogtető használata, ami egyúttal jobb anyagi viszonyokat is jelent.⁶⁷ 10 évvel később viszont a lakásokat írják össze, ekkor a házakról nem találunk adatokat. A 85 füzérkomlói lakásban ekkor 351-en laknak, ami 5.6 főt jelent lakásonként, ez jobb, mint a korabeli országos átlag. A helyiségek padlója nagyrészt vert föld, de sok szobában megjelenik a deszkaburkolat. Elektromos áram nincs a községben, azt csak jóval később, 1960-ban vezetik be.⁶⁸ A lakáskörülmények a kor színvonalán átlagosnak mondhatóak, az egyes lakóházak közötti eltérések elsősorban a tulajdonosok anyagi helyzetének és részben igényeinek köszönhetőek.

⁶² MNL BAZML VI. 102. *Kataszteri 1876. és Kataszteri 1910.*

⁶³ ADATTÁR 1970. 187.

⁶⁴ MNL BAZML XXI. 12. 185/1946 és 1664/1946.

⁶⁵ Az ellátatlanokkal kapcsolatos ügyiratok száma magas a pálházai főjegyzőség anyagában, ez is jelzi a probléma komolyságát: MNL BAZML XXI. 221. 139/1946., 170/1946., 578/1944. A nehézségeket fokozta a kötelező beszolgáltatás rendszere, mely tovább nehezítette az ellátást: „a község határában termett termény mennyisége a múltban sem fedezte a lakosság vetőmag és kenyérszükségletét...” MNL BAZML XXI. 12. több helyen.

⁶⁶ SRKLt AT 1048. 9. A házak a hagyományos hármasszobás beosztást (szoba, konyha, kamra) követik, berendezésük jellegzetes darabjai a pohárszékek és a falakat díszítő hollóházi és telkibányai tányérok. A házakat kívülről színesre, elsősorban sárgára és kékre festik.

⁶⁷ NÉPSZÁMLÁLÁS 1930. 205.

⁶⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1941. 176–177.

A falusi lakosság oktatási, művelődési lehetőségeinek alapvető színtere a 20. század első felében a helyi iskola. Komlós község iskolai viszonyaiban éppen korszakunk elején következett be gyökeres változás. A századfordulón gyakori napirendi pontja volt a település képviselőtestületi gyűléseinek egy iskola felépítése, azonban sokáig gátat szabott a tervezésnek és a kivitelezésnek az anyagi források hiánya. 1902-ben a képviselőtestület az építkezéshez szükséges pénz előteremtése érdekében vállalta a kölcsönfelvételt, ehhez azonban a vármegye jóváhagyása is elengedhetetlen volt. Komlós község képviselőtestülete 1902. november 2-án terjesztette be Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottsága elé azon határozatát, hogy a település állami iskolájának építési költségeit a Pest Megyei Kereskedelmi Banktól felveendő 8000 korona kölcsönből, illetve a vármegye törvényhatóságának ellenőrzése alatt álló községi- és körjegyzői nyugdíjalapból folyósítandó 3000 koronából fedeznék. A bankból felveendő kölcsönt a település 1903. január 1-től, 60 éven át havi 186 koronás részletekben törleszteni. A vármegye engedélyezte a kölcsön felvételét, egyúttal vállalta a kölcsönhöz nélkülözhetetlen kezességet, továbbá jóváhagyta a nyugdíjalapból felveendő 3000 korona összegét is.⁶⁹

A település 1909. évi kataszteri birtokösszeírásából tudjuk, hogy az iskola a 35. házszám alatt lévő 596 négyszögletes telken épült fel és a korabeli viszonyoknak megfelelően a tanítói lakásnak is otthont adott.⁷⁰ Sajnos az iskola iratai 1945-ben megsemmisültek,⁷¹ így tevékenységéről nincsenek részletes adataink, de működése minden bizonnyal megegyezett a hasonló nagyságú környező települések iskoláival. A füzérkomlói is osztatlan egytanítós iskola volt, ami azt jelentette a gyakorlatban, hogy egy tanteremben egy tanító képezte az összes tankötelest. A gyerekek 6-12 éves koruk között végezték a kötelező hat osztályt, majd három év ún. általános továbbképző következett, melyet a két világháború között vezettek be.⁷² Ez utóbbi volt hivatva a gyerekeket minél jobban felvértezni a mindennapi élethez szükséges ismeretekkel. A tantermek felszerelése is hasonló volt a vármegye népiskoláiban, legfontosabb bútorai a diákok fából készült padjai voltak, fedőlapjukba fúrt nyílásokkal a tintásüvegek számára. Ezek mellett a tanári katedra, egy szekrény és a kályha alkották a tanterem nélkülözhetetlen felszereléseit. A legfontosabb taneszközök a tábla, a térképek, az abc-s táblák és a 10x10-es golyókkal működő ősi számológép volt.⁷³

A tanítás hatékonyságát jelentős mértékben csökkentette, hogy egy pedagógusnak kellett minden diákkal foglalkoznia, de ugyanilyen hátrányos volt, hogy a diákoknak tevékenyen ki kellett venniük a részüket az otthoni házimunkákból, ezért magas volt a mulasztott órák száma.⁷⁴ Hasonlóan gondot okozott, hogy télen a korai sötétedés miatt hamarabb kellett befejezni a tanítást. Mindezek ellenére az oktatás színvonala folyamatosan emelkedett a két világháború között. 1933-1941 között 38-ról felére, 19-re csökkent az írni-olvasni nem tudók száma.⁷⁵ Az 1941. évi felmérés szerint a község lakóinak döntő hányada elvégezte a hat osztályt, mindössze 19 volt az iskolát be nem fejezettek száma. Nyolc osztályt csak tizenegyen végeztek, de ez annak volt a következménye, hogy csak az egy évvel korábban megalkotott 1940. évi XX. tc. írta elő a nyolcosztályos népiskolák megszervezését.⁷⁶ E rendelkezést azonban a háború kitörése miatt országszerte csak nagyon alacsony hatékonysággal sikerült megvalósítani.

A háború után az 1945. évi 6650. ME. sz. rendelet életre hívta az új alapfokú iskolai modellt, a nyolcosztályos általános iskolát. Természetesen a háború utáni években ennek a gyakorlatba való átültetése csak nagyon lassan történt meg, különösen az olyan alacsony lélekszámú településeken, mint Füzérkomlós. Éppen ezért először ún. anyaiskolákat hoztak létre, ahol igyekeztek megvalósítani

⁶⁹ ATVHL 1903. jan. 1.

⁷⁰ MNL BAZML VI. 102. 14. doboz. *Kataszteri 1909.*

⁷¹ MNL BAZML XXIV. 502. 509/1945

⁷² CsÍKVÁRI 1939. 180.

⁷³ SVÁB 1997. 10.

⁷⁴ 1946/47-es tanévben például a 48 tanuló összes mulasztott óráinak száma 8775 volt, melyből 4670 volt az igazolatlan órák száma. MNL BAZML XXIV. 502. 46. doboz

⁷⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS 1941. 327., At. 1048.

⁷⁶ A településen három-három lakosnak volt középiskolai, illetve főiskolai végzettsége. NÉPSZÁMLÁLÁS 1941. 1976. 327.

az általános iskola minden elemét (alsó és felső tagozat, szakrendszerű tanítás stb.) és a kis települések iskolái ezeknek lettek az ún. fiókiskolái, amelyekben gyakorlatilag még a korábbi rendszerben folyt a tanítás. Az anyaiskola igazgatója a fiókiskolákat is igazgatta, de nagy számuk miatt ez inkább csak jelképes vezetés volt. A füzérkomlói iskola az abaújszántói általános iskolának volt a fiókiskolája.

Az 1945-1949 közötti évekből fennmaradt tanfelügyelői jelentésekből viszonylag bővebb információ áll rendelkezésünkre, mind az iskola épületére, mind a tanítókra vonatkozóan.⁷⁷ Az 1947. júliusában készített jelentés leírásában az iskola céljául szolgáló 48 négyzetméteres 3.5 méter belmagasságú helyiség ugyan tanításra alkalmas, de nagyon rossz állapotú. Hasonlóan rossz állapotban volt a 62 négyzetméteres, két szobás tanítói lakás is. Ez utóbbihoz tartozott még egy kamra mely részben, és egy melléképület mely teljesen használhatatlan állapotban volt. Az 1946/47-es tanévben két tanerő dolgozott 48 tanulóval: Kopjáry Gizella tanítónő vitte az I–III. osztályt, Antók Imre tanító pedig a IV–VIII. osztályokat.⁷⁸ A napra pontosan két évvel később, 1949. július 7-én készült összeírás jelentős változásokról számol be. Az iskola épületére vonatkozóan ugyan nincs megjegyzés, de a korábbi két tanerővel szemben már csak egy dolgozott Füzérkomlóson, a továbbra is két osztályos iskolában. A középfokú végzettségű, nevelői képesítéssel rendelkező tanítónő feladata volt az összes gyerek oktatása. A kor megváltozott viszonyaira jellemző, hogy a kimutatás külön kitért a tanítónő ideológiai beállítottságára és képzettségére is. E szerint párttag volt és rendszeres pártmunkát is folytatott, továbbá agitációs iskolát végzett és úttörővezető volt.⁷⁹ Az iskolán kívüli közművelődésből is aktívan kivette a részét, hiszen ő volt a kultúregyesület vezetője, a könyvtárőr és az ún. szabadművelődési ügyvezető is.

Mindent mérlegre téve, az iskola a vizsgált ötven év alatt ugyan nehéz körülmények között működött – ami egyaránt igaz volt az oktatásra és a tanító életviszonyaira – ennek ellenére a füzérkomlói gyerekek lakóhelyükön megkaphatták azt a képzést, amely mindennapi életükhöz elengedhetetlen volt, és amelynek minősége semmivel sem maradt el a környező települések iskoláinak színvonalától.

Szólnunk kell még a két világháború közötti magyar tudományos élet egyik kiemelkedő személyiségéről, Gábor Ignác irodalomtörténészről, aki 1868. április 13-án született a községben. Egyetemi tanulmányait Budapesten, majd a kor szokásainak megfelelően Párizsban folytatta. Tanulmányai befejezése után fiúnevelő intézetet alapított, amelyet évtizedekig igazgatóként irányított. Kivételes nyelvtelenségének köszönhetően számtalan nyelvből fordított magyarra irodalmi alkotásokat, köztük olyan ritka nyelvekből is, mint a szanszkrit, az óizlandi vagy a héber. Ismert fordításai között találjuk az Edda-dalok (a skandináv népek monda- és hitvilágának izlandi nyelven írt gyűjteménye) magyar nyelvre való átültetését is. Irodalomtudományi munkásságának legjelentősebb fejezetét a magyar verseléssel foglalkozó kutatásai jelentették. Báróczi Józseffel a két világháború között ő szerkesztette a Népszerű Zsidó Könyvtár sorozatot. Sokrétűségét bizonyítja, hogy 1909-ben megalapította a Vándordíák turistaegyesületet és szerkesztette annak évkönyveit. 1945. januárjában, Budapest felszabadulása előtt néhány nappal nyilas katonák lőtték agyon a Liszt Ferenc téren. Születésének századik évfordulóján emléktáblát állítottak a tiszteletére Budapesten, a Munkácsy Mihály utcában. Legjelentősebb írása a *Manuello élete és költészete* volt (1919).⁸⁰

⁷⁷ MNL BAZML XXIV. 502. 46. doboz

⁷⁸ MNL BAZML XXIV. 502. 46. doboz

⁷⁹ MNL BAZML XXIV. 502. 46. doboz

⁸⁰ *Élet és Irodalom* 1968. ápr. 13., *Kortárs* 1968. 821–822., *Filológiai Közlöny* 1969. 368–369., *ÚMIL* 2000. 693.

FORRÁSOK

- MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc
 IV. B. 410 = Abaúj-Torna vármegyei közbirtokosságok rendszeres gazdasági üzemtervei 1904-1943
 VI. 102 = Miskolci Pénzügyigazgatóság iratai 1851–1950
 XXI. 12 = A gönci járás főjegyzőjének iratai 1945-1950
 XXI. 221 = A pálházai kirendeltség főjegyzőjének iratai 1946
 XXIV. 502 = Abaúji vármegye tanfelügyelőjének iratai 1945-1950.
 FRKE = Füzéri Római Katolikus Egyházközség Irattára
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 P 390/a = Károlyi család levéltára, Károlyi László személyes iratai
 P 390/c = Károlyi család levéltára, Károlyi László vegyes iratai
 NYRE = Nyíri Református Egyházközség Irattára, Nyíri
 ŠOBA = Štátny Oblastný Archív Košiciach, Kassai Állami Területi Levéltár
 ATŽ-P. = Abovské Turnianské Župan, Abaúj-Torna vármegye főispánjának iratai
 SRKLT = Sárospataki Református Kollégium Levéltára
 R. A. IV. 5./6. = Nyíri egyházközség iratai
 SRKTGY = Sárospataki Református Tudományos Gyűjteményei
 AT = Adattár
 1048. sz. = LAPIS Károly-Z. ELEK Béla: Füzérkomlós (kézirat) 1933.
 MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajjúhelyi Fiók-
 levéltára, Zemplén Vármegye Levéltára
Hegyközi Vasút = HALAS György: Szemelvények a sárospataki kisvasutak krónikájából (kézirat)
 és a Hegyközi-Bodrogyközi Vasút iratanyaga

BIBLIOGRÁFIA**Periodika**

- ATVHL = *Abaúj-Torna Vármegye Hivatalos Lapja*
Élet és Irodalom
Filológiai Közlöny
Kortárs
Zemplén
Zempléni Barátság
 ZVHL = *Zemplén Vármegye Hivatalos Lapja*

ADATTÁR 1970

- Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára.* Szerk.: BIRTA István et al.
 Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Miskolc, 1970

BEDŐ 1895

- BEDŐ Albert: *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása.* II. kötet. Az erdők törzskönyve. Grill Kádó, Budapest, 1895

BONA 1998

- BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Heraldika Kiadó, Budapest, 1998

BOROVSKY–SZIKLAY 1896

- BOROVSKY Samu–SZIKLAY János: *Abauj-Torna vármegye és Kassa.* Apollo Irodalmi és Nyomdai Társaság, Budapest, 1896

BORY 1992

BORY Endre: *Vasúttörténeti emlékkönyv. A MÁV Miskolci Igazgatóságának 100. Évfordulójára.* MÁV Miskolci Igazgatóság, Miskolc, 1992

CSÍKVÁRY 1939

CSÍKVÁRY Antal: *Abaúj-Torna vármegye.* Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, 1939

CSORBA 1993

CSORBA Csaba: *Abaúj és Zemplén honismereti-helytörténeti kutatásának néhány kérdése = Széphalom* 5. (1993.) 275–301.

FÖLDBIRTOKVISZONYOK 1936

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936

GUDENUS 1993

GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája* I–II. Natura Kiadó, Budapest, 1993

HELYSÉGNÉVTÁR 1903

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1903

HÖGYE 1989

HÖGYE István: *Zempléni Históriák* II. 1849–1950. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei levéltár, Miskolc, 1989

HÖGYE 1998

HÖGYE ISTVÁN: *Zemplén vármegye területi és közigazgatási változásai.* In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza.* MTA SzSzB Megyei Tudományos Testület– Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1998. 527–538.

JÁRÁSI 1997

JÁRÁSI Lőrinc: *Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig.* Erdőgazda Rt., Miskolc, 1997

KOLOSSVÁRY 1975

KOLOSSVÁRY Szabolcsné: *A magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődése.* In: KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.): *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.* MTA Kiadó, Budapest, 1975

KOSÁRY 1970

KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1970

KOVÁTS 2000

KOVÁTS Dániel: *Az abaúji Hegyköz helynevei.* Sátoraljaújhely, 2000 (*Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Múzeumi füzetek* IV).

NÉPMOZGALOM 1968

A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. KSH, Budapest, 1969

NÉPSZÁMLÁLÁS 1930

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1932

NÉPSZÁMLÁLÁS 1941

Az 1941. évi népszámlálás. 2. kötet. Demográfiai adatok községek szerint. KSH, Budapest, 1978

NÉPSZÁMLÁLÁS 1941

Az 1941. évi népszámlálás. 5. kötet. Lakóház és lakásadatok községek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1982

OKT 1998

A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). KSH, Budapest, 1998

PETERCSÁK 1978

PETERCSÁK Tivadar: *Hegyköz*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1978 (*Borsodi Kismonográfiák* 6.)

PETERCSÁK 1979

PETERCSÁK Tivadar: Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Hegyközben. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XVII–XVIII. (1979) 261–280.

SIMKÓ 1999

SIMKÓ József: Hollóháza múltja és jelene. Hollóháza Önkormányzata, Hollóháza 1999

STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1905

Magyar Statisztikai Évkönyv. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1905

SVÁB 1996

SVÁB Antal: *Abauji iskolák és tanítók*. M. Pedagógiai Társ. BAZ. Megyei Tagozata, Miskolc, 1996

TEZLA 1987

TEZLA Albert: „*Valahol túl meseországban...*” *Az amerikai magyarok 1895-1920* I–II. Európa, Budapest, 1987

TÖRTÉNETI HELYSÉGNÉVTÁR 1996

Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára. KSH, Budapest, 1996

ÚMIL 2000

Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk.: PÉTER László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000

VERMES–FÖLDES 1932

VERMES Ernő–FÖLDES Lajos: *Abauj vármegye és társadalma 1931-ben*. Leopold Sándor Nyomdai Műintézete, Szikszó, 1932

Front és hátság 1914–1918 c. időszak kiállítása
(Miskolc, HOM, Papszer, 2014) táblái

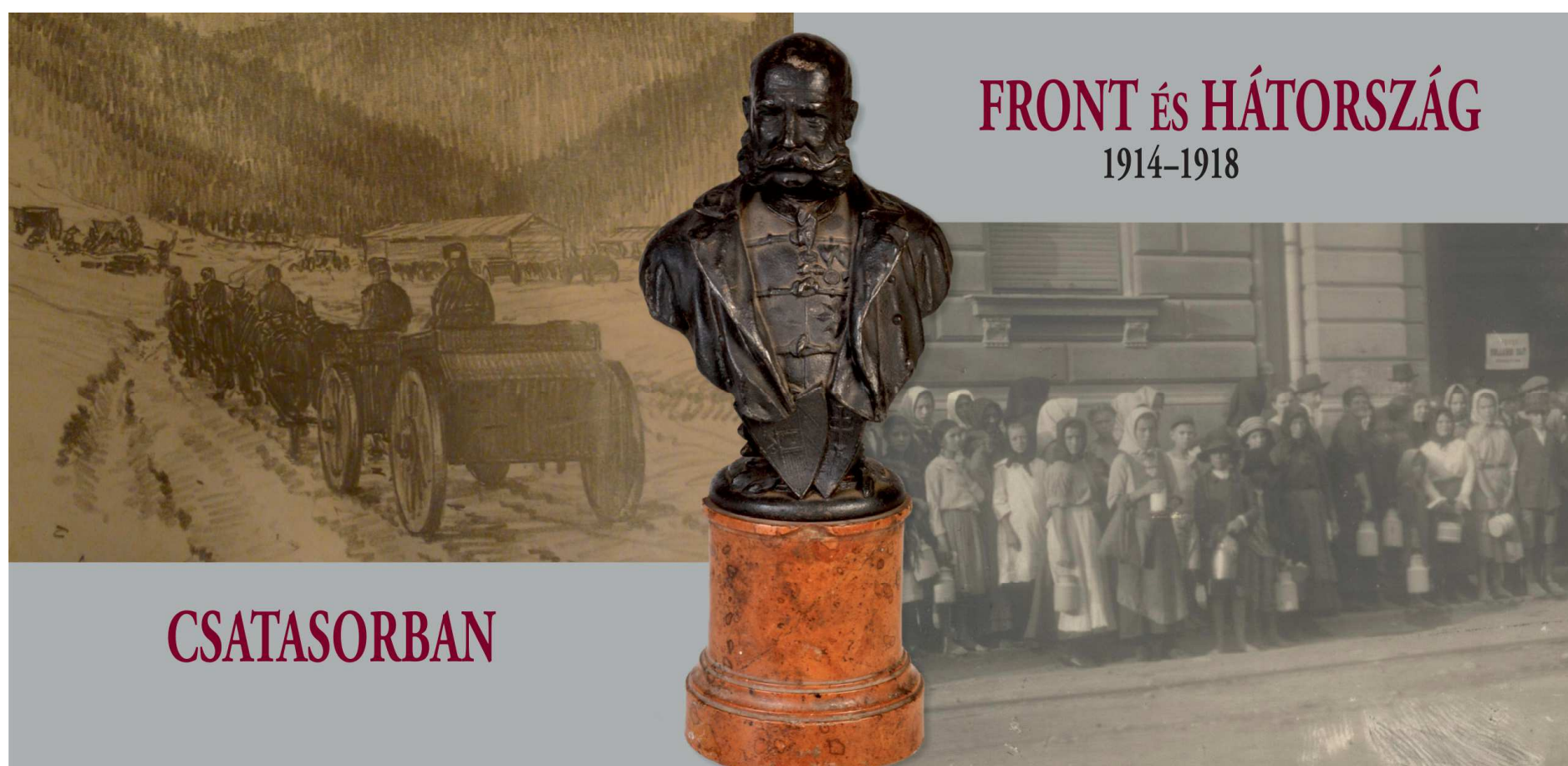
*Exhibition entitled „Forefront and Heartland”
(Herman Otto Museum, Miskolc, Hungary, 2014): Interpretive panels
and texts*

A kiállítást rendezte, a szövegeket írta és szerkesztette:

BÉKÉSI GÁBOR–HAZAGH Ádám

Technikai szerkesztő:

SZUJÓ Péter

Herman Ottó Múzeum Történeti Tár
Miskolc, 2014–2015

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HÍRE MISKOLCON

A Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Chotek Zsófia (Fürstin von Hohenberg) elleni merénylet híre 1914. június 28-án a kora délutáni órákban jutott el Miskolcra. A történetek hatalmas felzúdulást keltettek, a város épületeire még aznap kitűzték a fekete lobogókat. Rimóczy József rendőrfőkapitány a gyász idejére városszerte megtiltatta a szórakozóhelyeken való zenélést, mulatozást, illetve az előre bejelentett rendezvényeket határozatlan időre elnapoltatta. Miskolcon a lakosság valamint a városban működő intézmények, vállalatok, egyesületek, egyházak szinte kivétel nélkül csatlakoztak a gyászolókhoz; ez utóbbiak közleményekben fejezték ki együttérzésüket a tragikus események miatt.

Családi fotó 1909-1910

Az általános megrendültség alól csak a miskolci zenész cigányok jelentettek kivételt, akik Bogár Vince prímás vezetésével ugyan tolmácsolták a miskolci cigányság együttérzését a merénylet miatt, azonban megélhetésük biztosítására hivatkozva kérték, hogy tovább zenélhessenek a város szórakozóhelyein. Az elöljáróság megvitatta kérelmüket, és Rimóczy József rendőrfőkapitány végül engedélyezte számukra a továbbiakban a zenélést, a végtisztesség napján azonban megtiltotta azt számukra.

1914. július 4-én, a trónörökös-pár temetése napján Miskolcon is gyászistentiszteletet tartottak a templomokban. A hivatalos központi megemlékezést a Mindszenti plébániatemplomban tartották, melyen a város jeles személyiségei mellett a dr. Nagy Ferenc polgármester vezette törvényhatósági bizottság tagjai is részt vettek.

Széchenyi utca és Erzsébet tér sarka (20. század fordulóján)

A merényletet követő eseményeket, az ultimátumot, majd az 1914. július 28-ai hadüzenet hírét kitörő lelkesedéssel fogadta a város közönsége. A társadalom nagy része számára Magyarország és a Monarchia balkáni nagyhatalmi szerepének megőrzése és megerősítése elvárt követelmény volt, a Sarajevóban történt végzetes események pedig okot adtak arra, hogy Ausztria–Magyarország biztosítsa politikai súlyát a térségben.

A hadiállapot híre eufórikus hangulatot váltott ki Miskolcon, ünneplő, örömittas emberek lepték el az utcákat, a Rudolf laktanyánál és a Pannónia kávéház előtt hazafias hangulatú zenés összejevetelt rendeztek. Az Abbázia kávéházban háborút pártoló szimpátiatüntetés zajlott azon személyek vezetésével, akik kiszorultak a Pannóniából. Másnap Tarnay Gyula főispán vezetésével rendkívüli törvényhatósági bizottsági ülést tartottak. Ennek keretében dr. Nagy Ferenc polgármester felolvasta azt az ünnepélyes nyilatkozatot, amelyben a háború jogosságának hangsúlyozása mellett a város támogatásáról biztosította az uralkodót. A nyilatkozatot hatalmas éljenzés mellett fogadta el a bizottság.

Rudolf laktanya az 1890-es években

A Monarchia eközben elrendelte a részleges, majd 1914. július 31-én az általános mozgósítást, melynek híre még aznap megérkezett Miskolcra. A lakosság a mozgósításról értesülve ismét hatalmas szimpátiatüntetések tartottak a városban. A Pannónia kávéházban újabb nagyszabású összejevetelt rendeztek; az épület előtt összegyűltek körében egy postás hirdette ki egyenként a behívottak nevét, a tömeg pedig minden behívottat üdvörléssel köszöntött. Az ünnepélyes rendezvény hajnalig tartott.

Az általános mozgósítás hírére a város polgármestere éjszakai szállást rendeztetett be magának a városházán, hogy irányítani tudja a szükséges munkálatokat. A Borsodból és Miskolcra besorozottak gyorsan ellepték a várost, az Urak utcájában, a Szinva-parton és istállóiban táboroztak, arra várva, hogy létszámba vegyék őket. Az általános mozgósítással behívottak 1914. augusztus 27-én 5 órakor a Tiszai pályaudvarról indultak a frontra. Még ezen a napon megjelentek a városban az első veszteséglisták.

JÓTÉKONYSÁGI SZERVEZETEK MISKOLCON

A háborús események előrehaladtával egyre sürgetőbbé vált, hogy a város hatóságainak gondoskodása mellett a helyi szervezetek, alapítványok, intézmények is részt vállaljanak a betegek, sebesültek, rokkantak és árvák ellátásában, gondozásában.

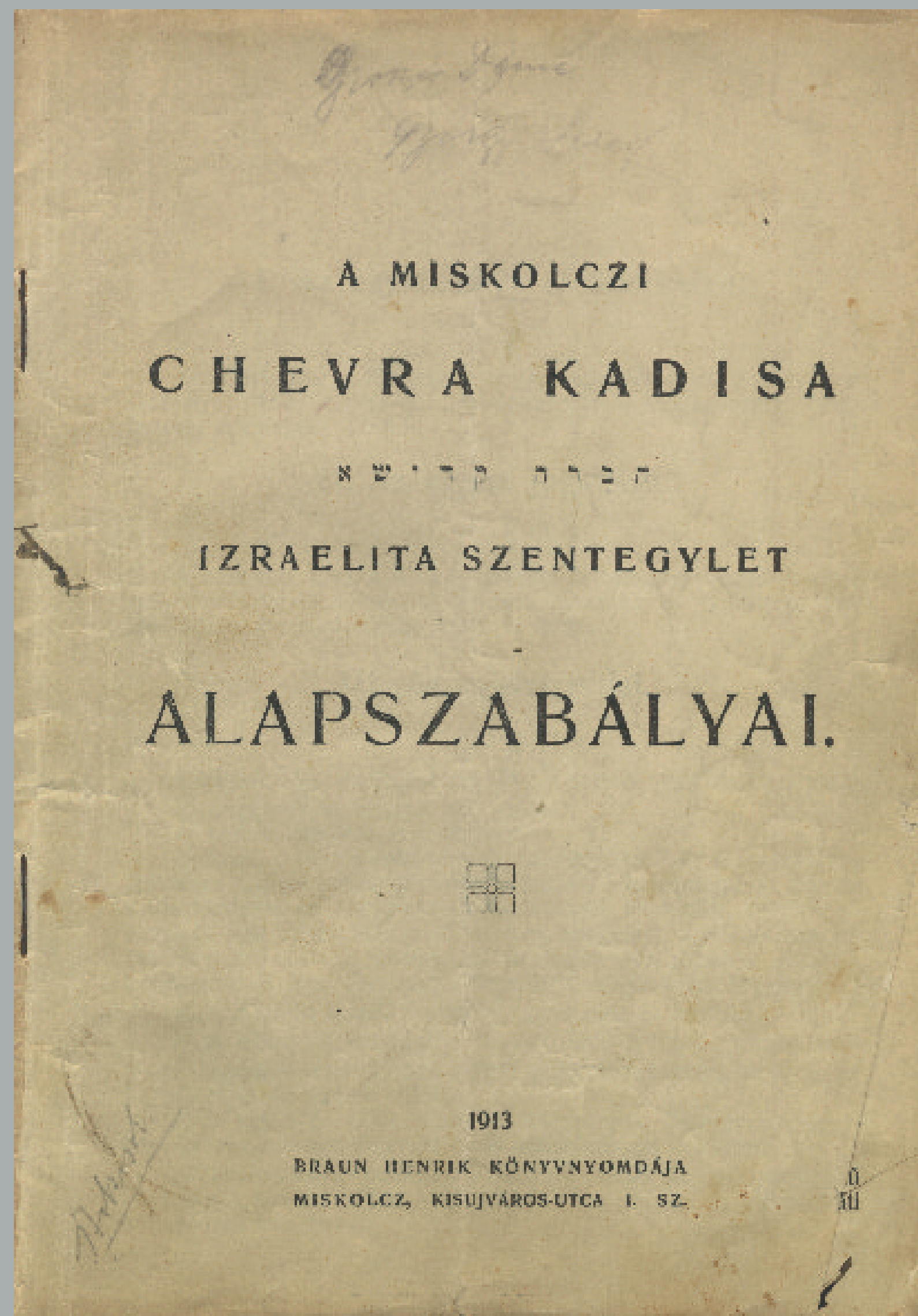
Elsőként 1914. augusztus 6-án a Miskolczi Chevra Kadisa Izraelita Szentegylet vállalta, hogy a háború alatt – vallási felekezetre való tekintet nélkül – naponta 100 gyermeknek fél liter tejet és fél kiló kenyeret oszt ki, valamint a háborús sebesültek számára 16 ágyat ajánlott fel az izraelita kórházban.

A törvényhatósági bizottság 1914. augusztus 14-én tárgyalta a város háborús időben történő feladatainak elvégzését, illetve a jótékonyági akciók megszervezését. Ennek során a várost 38 kerületre osztották, melyekben két hölgytagot a gyűjtéssel, két férfitagot a feladatok ellátásával bíztak meg, valamint ellenőrként egy-egy városi hivatalnokot rendeltek ki. A gyűjtött pénzüsszeget a törvényhatóság osztotta el, illetve döntötte el annak felhasználását.

Az országosan 1879-ben, míg miskolci szervezetként 1881-ben Csók György evangélikus lelkész vezetésével alakított Vöröskereszt is kivette részét a jótékonykodásból és a városi segélyezési mozgalmakból, bár elsődleges feladata a sebesült katonák ellátása volt. Augusztus végén tudakozó irodát nyitottak a Luther udvarban, ahol a legfrissebb veszteséglisták alapján bárki érdeklődhetett a fronton szolgáló szeretteiről.

A 20. század elején társadalmi szerepük mellett megerősödik a női egyesületek súlya a jótékonyság, segélyezés területén. A nők egyre inkább a család mellett, illetve helyett a társasági élet felé fordulnak. Az eddig leginkább egyházi jellegű

egyesületek tevékenységéből fokozatosan eltűnik a vallási jelleg, s csak a jótékonyság, illetve jótékonykodást elősegítő rendezvények szervezése marad, mint elérendő cél.

A csecsemő- és gyermekvédelem ügyének fontosságát jelzi az 1915-ben alakult Országos Stefánia Szövetség, a Zöldkereszt munkája, amely rövid idő alatt országos hálózatot hozott létre.

A háborús időszakban jöttek létre azok a speciális segélyező alapok és szervezetek, amelyek kizárólagosan a háborús sérültek, özvegyek, árvák támogatását voltak hivatottak szolgálni. A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt működött Hadsegélyező Hivatal 1914 augusztusában uralkodói parancsra hívták életre. Tevékenységi köre kiterjedt az önkéntes segélynyújtás minden területére, kivéve a beteg- és sebesültápolásra, valamint a behívott katonák családtagjainak segélyezésére: az előbbi ugyanis a Vöröskereszt feladatkörébe tartozott, utóbbiról az 1912. évi LXV. törvénycikk rendelkezett. A hivatal támogatta a fronton küzdő katonákat; segélyezte a háborúban elesett, a hadifáradalmakban vagy a háborúban szerzett betegségekből meghaltak hozzátartozóit, egyben növelte az özvegyek és árvák alapját, valamint céltudatosan irányította a magyar hadsegélyező munkát. Mindezen törekvések megvalósítása érdekében a többi karitatív szervezettel közösen, velük harmonikusan együttműködve különböző akciókat, mozgalmakat szerveztek, készpénzt és természetbeni adományokat gyűjtöttek.

EGÉSZSÉGÜGY

Miskolc város egészségügyi érzékenysége az első világháború kezdetétől lényegesen megváltozott. Az új gyógyítási eljárások, a tudományos alapokra épülő gyógyászat a város vezetését is fejlesztésekre kényszerítette: új intézményeket alapítottak, szervezeteket hoztak létre.

A miskolci Erzsébet kórház tervei Adler Károly elképzelései szerint 1894–1895-ben készültek el, az eredeti tervekkel ellentétben azonban az építkezést csak 1898-ban kezdték el, az átadást 1900-ra ütemezték. A megvalósítást nagyban segítette Tarnay Gyula Miskolc város alispánjának (1913–1917, majd 1917–1918 között, 1919-ben főispán) közvetett anyagi támogatása. A pénzügyi fedezet megteremtését követően azonban heves vita alakult ki a kórház helyének kijelöléséről. Három lehetséges helyszín adódott. Az egyik a Szentpéteri kapu volt, ugyanis az új köztemető létrehozását szintén itt tervezték. Ellene szólt azonban, hogy a város laktanyái a Zsolcai és Szentpéteri kapu között helyezkedtek el, így a nagy népességszám, a fertőzésveszélytől való félelem miatt ezt a lehetőséget elvetették. A másik helyszín az ún. Gordon térsége volt a mesterutcák mögött: a terület közelében helyezkedett el a járványkórház, valamint a Mindszenti katolikus és evangélikus temető. Végül azonban mégis a harmadik változat, a Népkert és a Vörös rák vendéglő közötti üres telek beépítése valósult meg: fontos szempont volt többek között, hogy a fő- és melléképületeket az országútról, a Csaba–Mindszent közötti útról könnyen meg lehetett közelíteni. Az 1898. március 16-án megtartott árlejtésen (versenytagyaláson) végül a Hirsch Ede és társai cég nyerte el a munkálatokra kiírt pályázatot.

Nagy Ferenc, Miskolc város polgármestere 1913-ban a város közállapotáról szóló jelentésében már országos jelentőségű egészségügyi intézményként méltatta a megépült és többször kibővített Erzsébet kórházat.

Az általános mozgósítás (1914. július 29–31.) után az északkeleti frontokról egyre növekvő számban érkeztek a betegeket és sebesülteket szállító katonavonatok. Megyei felajánlásra az Erzsébet kórház 80 ágygal rendelkező teljes sebészeti osztályát a hadvezetés rendelkezésére bocsájtották. Nagy Ferenc polgármester erőfeszítéseinek köszönhetően gyorsan és hatékonyan alkalmazkodtak az új, nagyobb kihíváshoz. A kórházak mentesítésére az országban először Miskolcon, a Sajó-parton hoztak létre falemezekből összeállított ún. „barakk-kórházat”, amely 93 kisebb-nagyobb barakkal szolgált a sebesült, beteg katonák gyógyítását. A háborúban megsérült katonákat ezentúl iskolákból átalakított ideiglenes kórházakban is ellátták.

Az első, Szent István nevét viselő járványkórház 1888-ban 4 kórteremmel, 28 ágygal kezdte meg működését Miskolcon. Tervezett bővítését az akkori Kont–Bocskay–Martinovics–Zrínyi utcák által határolt területre tervezték, ez azonban az ott lakók tiltakozása miatt meghiúsult. 1919-ben az intézmény megszűnt, s kitelepítették a Zsolcai kapu területére, a korábbi katonai barakk-járványkórház helyére.

A mai Szondi-telep területén működött az 1914–1916 között kiépített járványkórház, amelyhez megfigyelőközpont is tartozott. A terület kiválasztásában szerepet játszott, hogy közel volt a vasúti pályaudvarhoz, így a frontról érkező betegeket egyszerűbben lehetett az intézménybe szállítani. A járványkórház első ütemben (1914. november–december) 53 nagyobb és 8 kisebb barakkból állt. A kórház koleratemetőjét a Sajón túl alakították ki, a nem fertőző betegségben elhunytakat a Deszka-temető melletti sírkertben, illetve a Hősök temetőjében temették el. A betegek nagy számára való tekintettel 1915 októberében újabb 25 barakkot állítottak fel egyenként 85–95 ágygal, melyek kényelmi szempontból is modernebbek voltak a korábbiaknál. A tábor végül 1916 tavaszára érte el legnagyobb területét, ekkor 5800–5850 katonát tudott fogadni. A táborban egy kettéosztott, római katolikus és református hívőket egyszerre kiszolgáló kápolna állt, a temetőben pedig külön temetőkápolna épült. A megfigyelőállomás önálló katonai osztaggal is rendelkezett, amely a tábor védelmét és őrzését látta el. Az intézmény 1916 tavaszától 1918 októberéig a katonai parancsnokság irányítása alatt állt. A tábor vezető orvosai dr. Pfliegler Imre (1914. december 27–1915. február 4.), dr. Szánthó Bertalan (1916. januárig), majd Vészi Gyula voltak. A járványkórház története különös módon nem ért véget 1918-ban: a 2. világháború alatt – újjáépítve – hasonló célokat szolgált.

MISKOLC VÁROSKÉPE

Miskolc látképe az Ávasról

Az egyik legnagyobb gondot a város vízszabályozása jelentette, a több ágra szakadt Szinva és Pece patak szárazság idején egészségügyi, nagyobb esőzések után árvízveszélyt okozott. A tragédia 1878-ban következett be, mikor a nagy árvízben 277 lakos vesztette életét, és a város házainak háromnegyede megrongálódott. Az árvíz következményeként, elkerülendő egy újabb katasztrófát, 1879-ben új építkezési szabályokat fogadtak el, melyek nagyrészt a vízszabályozással foglalkoztak, majd 1885-ben ezeket a város rohamos fejlődése miatt pontosították. A fentiekén kívül 1891-ben, 1898-ban és 1900-ban foglalmazták újra az építési rendszabályokat: ezekben kötelezővé tették a kivitelező vállalkozások számára, hogy iparendeléssel rendelkezzenek, valamint felelősséggel tartoztak az általuk kivitelezett építményért.

A XIX. század utolsó harmadában egész Európában megerősödik a polgári kapitalista társadalom, amely új intézmények igényével, illetve modern anyagok megjelenésével (acél, vasbeton stb.) az építészet terén is változásokat hozott. A lehetőségek alakították ki az korszakra jellemző építészeti formanyelvet: először az eklektikát, majd erre épülve a szecessziót.

A zárt sorba épített L és U alakú, valamint a zárt udvaros bérházak Magyarországon a XIX. század elején, Miskolcon az 1878-as árvízvet követő szabályozások után jelennek meg. Egyik legszembetűnőbb példája az 1911-ben Weidlich Pál által, Hajós Alfréd tervei alapján megépített bérház (Széchenyi u. 19.), amely 30 lakással és 24 üzlethelyiséggel rendelkezett. Hasonlóan jellegzetes épület volt a Márkus palota (Széchenyi u. 117.), ami kiemelkedő magasságával és díszes homlokzatával hívta fel magára a figyelmet. A Singer bérpalota (Széchenyi u. 90.) Korrach Miksa miskolci építész tervei alapján 1909–1910 között épült szecessziós stílusban. A Széchenyi utca 121. szám alatti szabálytalan telek beépítésére 1910-ben kapott engedélyt özv. Stern Miksáné.

Az igazságügyi palotát, a bíróságot Kiss István műegyetemi tanár tervei alapján – a Lehne és Strengé cég kivitelezésében – 1899-ben nagy ünnepség keretében adták át. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság épülete (Széchenyi u. 10.) 1909-ben épült. A négyemeletes Hitelintézeti Palota (Széchenyi u. 29.) 1913-ban készült el, tervezője a budapesti Hajós és Villányi cég volt, a pénzügyi háttér pedig Lichtenstein László bankigazgató adta. A Pénzügyi Palota Weil

Rezső által beadott terveit 1911-ben fogadták el, két év múlva a teljes épületet átadták. Az építkezést a miskolci Feldmann Mór cége végezte.

Miskolc városának városképét azonban minden bizonnyal a korszakban megépülő villamos határozta meg leginkább. Hosszú viták után végül Csáthy-Szabó István ügyvéd nyerte el a kivitelezés jogát. Az első szerelvény 1897. július 10-én indult el a Tiszai pályaudvar és a mai Szent Anna templom között, illetve a Búza tér–Kazinczy utca–Népkert mellékvonalon. A villamospálya Diósgyőrig történő kibővítési tervei 1904-ben Miklós Ödön javaslatára készültek el, a szakaszt 1906-ra építették meg. További bővítésként 1910-ben a népkerti vonalat hosszabbították meg Hejőcsabáig.

Széchenyi utca az 1910-es években

Közvetlenül a századforduló előtt, 1898–1899-ben épült fel Miskolc újabb pályaudvara, a Gömöri pályaudvar, majd 1900–1901-ben tovább bővítették a Tiszai pályaudvart is.

Az 1963-ban lebontott Palóczy utcai zsinagóga vélhetően 1900–1901 között épült, feltételezhetően Székely és Korach építésszek tervei alapján. A város képviselőtestülete 1908-ban biztosított helyet a Búza téren építendő görög katolikus templomnak, melynek megépítését Hritz Józsefekre bízta. A templomot az 1910. évi alapkőletétel után 1912-ben szentelték föl.

1894-ben vetődött fel először egy új miskolci gimnázium megvalósításának terve. A református gimnázium tanulmánytervét Alpár Ignác budapesti építész készítette, a végleges tervek Adler Károly városi mérnök munkái. Ünnepeles átadására 1899-ben került sor. A tanári kar, a megye és a város együttes kezdeményezésére 1907-ben döntöttek az új katolikus gimnázium felépítéséről. A terveket Orczy Gyula készítette, a kivitelezést Ungár Mór miskolci építési vállalkozó végezte, az iskola 1910–1911-re épült fel. Az Erzsébet iskola (Kandia u. 12–14.) 1901-ben készült, majd az 1907-es képviselő-testületi döntés értelmében a Nagyváthy utcai és a Kis-Hunyad utcai általános iskola is felépült. A háború alatt a városfejlődés, koncepciójának feladása után jelentősebb, meghatározó épületek nem épültek a városban.

A Borsodmegyeri Lakóközösség r. t. Széchenyi utca 72-74. sz. házai, melyek 1910. február havában lebontattak.

IRODALMI ÉLET MISKOLCON (1910–1920)

Miskolcon az 1910-es években kezdetleges irodalmi életet talált a nagy háború. Az 1894 karácsonyán alapított Borsod-Miskolczi (Kultúr-) Közművelődési Egyesület irodalmi osztálya anyagi és társadalmi támogatottság hiányában minden igyekezete ellenére sem tudta olyan színvonalra emelni az irodalmi életet a városban, mint a két világháború közötti időszakban. Igaz, nem egyedül az irodalmi élet, hanem általában a közművelődés fejlesztése volt a vállalt feladata, amely már a század elején egy múzeum felállításában csúcsosodott ki. Trianon előtt a szomszédos nagyvárosok (Kassa, Debrecen, Szatmárnémeti) mélyebben gyökerező kulturális hagyományaik révén „elszívták a levegőt” az 1908-ban önállósult fiatal Miskolc elől, később pedig egy fajsúlyos felsőoktatási intézmény hiánya is visszavetette a kulturális fejlődését. A közművelődés központi szervezési kísérlete a város és a megye elvárásai között őrlődve 1914-ig nem volt igazán sikeres, a háborús években pedig szinte teljesen hibernálódott. 1923-ban elhunyt Balogh Bertalan, az egyesület elnöke. Egy év múlva a szervezet Lévay József nevének felvételével és az agilis Sassy Csaba titkárrá választásával jelezte egy termékenyebb korszak kezdetét.

Az irodalmi élet szervezésének másik lehetséges útja a piaci alapon működő magánszervezetek kezében volt. Ezek közé nőtték ki magukat egyes szakmai klubok és jótékonyági egyletek. Mégis Miskolcon – helyzetüknél fogva – a legsikeresebbek az újságszerkesztőségek (Miskolczi Napló, Miskolczi Estilap, A Reggel) és azok kiadói (Klein és Ludvig, Szelényi és tsa) lettek, így a miskolci irodalom gyökereit tekintve erősen az újságíráshoz kötődött, szinte abból nőtt ki. A napilapok adtak helyet hasábjaikon a verseknek, tárcáknak, novelláknak, könyvismertetéseknek, helyi és országos irodalmi híreknek, mintegy pótolva ezzel egy hiányzó irodalmi és közéleti folyóiratot. A sok tekintetben megoldást jelentő saját irodalmi folyóiratra még sokáig kellett várnia a városnak: ebben a forrásszegény, időnként papírhíannal is küszködő, háborús cenzúrától sújtott időszakban minden próbálkozás (Toll, Vasárnap) elbukott, sőt – jellemző módon – még maga a szándék is vakvágányra futott: nívósabb irodalmi lap helyett a miskolci polgárság igényeinek jobban megfelelő, de szintén rövidéletű élclapok (Csirip-csirip, 28-as újság) hajtottak ki a városi pletykakultúrából. (A városnak ezt a forráshiányos, visszásságoktól és kicsinyes vitáktól terhelt „irodalmi életét” mutatja be egy elfeledett miskolci regényparódiánk, Hoványi Kornél: Mr. Dollár öfelsege Keverkölczon c. műve.) A széttagolt, atomizálódott irodalmakra jellemző kísérlettel, az antológia-szerkesztéssel is újságírók (Hubert János, Sassy Csaba, Hajdu Béla) próbálkoztak. Ennek ellenére az 1904–1905-ös Miskolci Almanach és az 1909-es – némileg speciális – Heten vagyunk, valamint az 1926-os Csokor antológia között évtizedes űr tátong.

Elenyésző a megjelent önálló (verses vagy prózai) kötetek száma, ezek szerzői is legfeljebb lelkes amatőrök, Petőfit és Tompát utánzó népies epigonok. Az egyik-két kötettel jelentkező majd az ismeretlenségbe visszahanyatló, nem is mindig egyértelműen miskolci szerzők (Apostol Bertalan, Ligeti Miklós, Szigethy Ferenc stb.) sorából két állócsillag emelkedik ki a korszakban: Lévay József és Sassy Csaba. Ők sem az írásaik országos összehasonlításban is megálló minősége, sokkal inkább kitartó lokálpatriotizmusuk miatt. A többszörösen kitüntetett és megünnepeelt Lévay a háború alatt a 90. évét tölti be; magányos, betegeskedéssel terhelt visszavonultságát csak a Petőfi Társaság látogatása zavarja meg Hunyadi utca 4. szám alatti lakásában. A „hiperaktív” Sassy a háború előtt ígéretes költő-újságírónak indult, de megrekedt az alkalmi költészet szintjén: a kortesvers, a humoreszk, a csasztuska, a kroki, a könnyed, csipkelődő újságírói pletyka ezer változata maradt állandó eszköztára, majd a többkötetnyi háborús helyzetdalain keresztül eljutott büszkeségéhez, a nótaköltészethez.

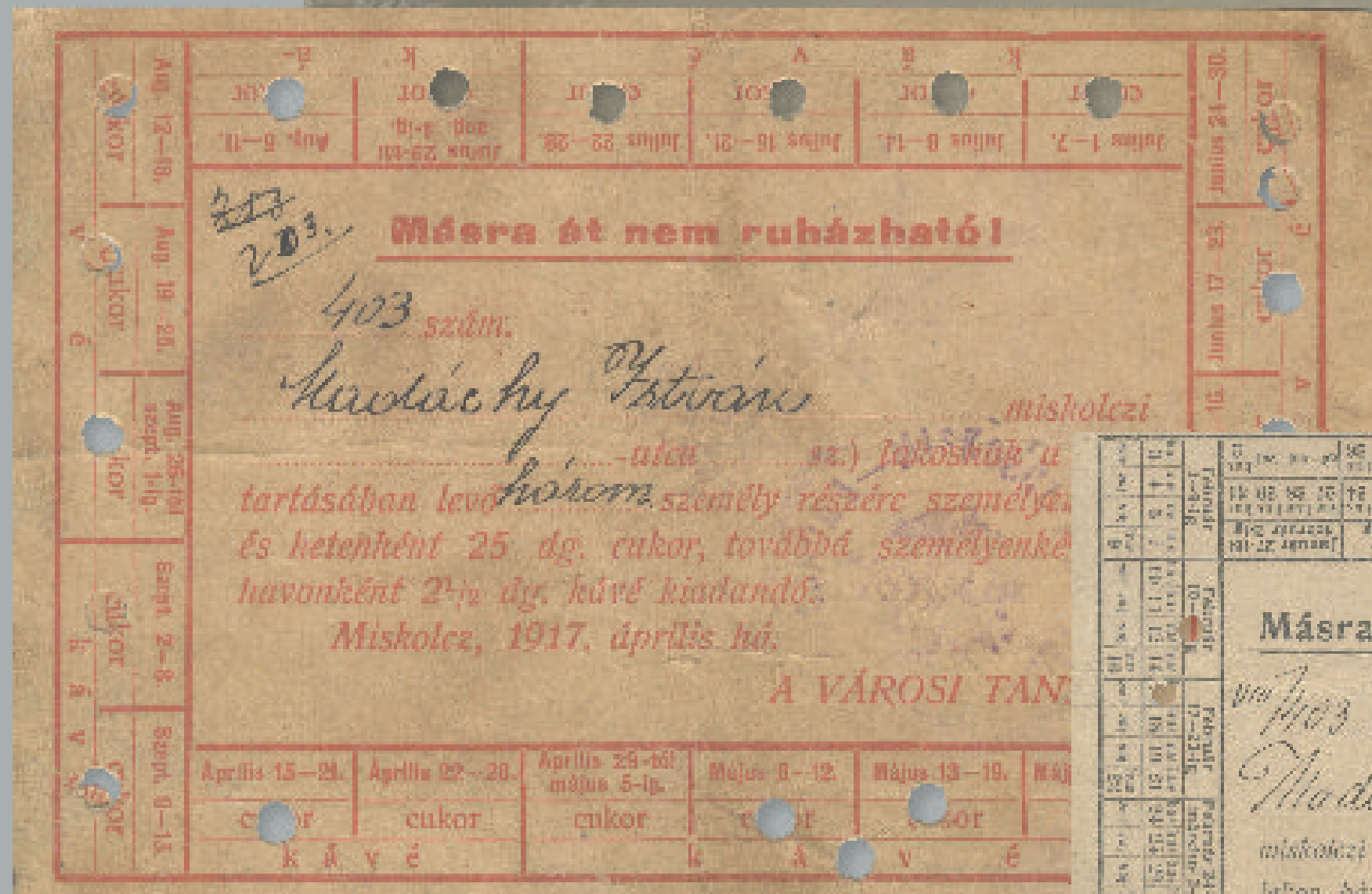
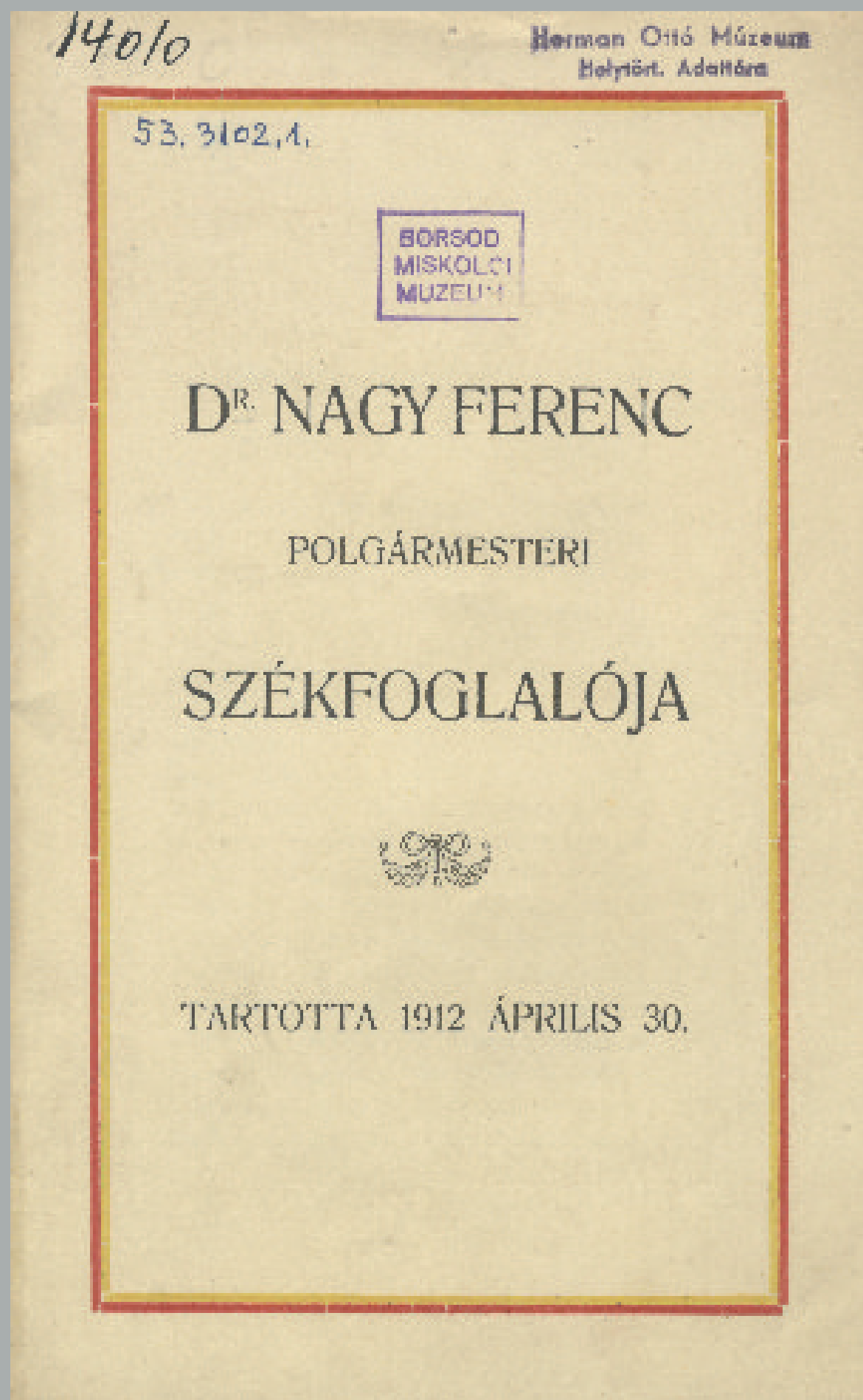

Miközben nagy öregjeit búcsúztatta a város (Lévay József †1918; Kiss József †1921; Csengey Gusztáv †1925), és a fiatal tehetségek épphogy elhagyták az iskolapadot (Szabó Lőrinc, Zelk Zoltán, Simon Andor, Vér Andor), időnként üdítő változatossággal örvendeztette meg irodalomkedvelő polgárait: az országos „magasirodalom” egyes képviselői látogatást tettek falai között. Fröhlichné Kaffka Margit 1903 és 1907 között írta Csabai kapui lakásában merengő, vagy épp a női egyéniségnek jogokat követelő verseit, novelláit, elbeszéléseit. Néhányszor előadást is vállalt a költőnő a városban: az utolsót 1913. november 30-án, az Erzsébet izraelita elemi iskolában. 1910. november 12-én az alig két éves Nyugat képviselői látogattak el Miskolcra, és egy impozáns irodalmi estével ajándékozták meg a Korona szálló vendégeit: a fő látványosságot Ady első – és utolsó – miskolci szereplése jelentette. 1914. január 18-án Karinthy Frigyes fogadta el az izraelita nőegylet meghívását két évvel korábban megjelent Így írtok ti című, országos feltűnést keltő paródiájával. Mindezek ellenére a nyugatosokat komoly ellenérzések fogadták Miskolcon: Lévay József, Serédy Jenő, Leszih Andor sokszor igaztalanul védték a pestiek „zagyaságaival” szemben a konzervatív, „népi-nemzeti”, „tősgyökeres magyar” irodalmi irányzatot.

Az irodalmi élet kibontakozásához nemcsak a jó szerzők, az infrastruktúra (pl. egy igazi kávéházi kultúra), de a jó olvasók, és általában a kritika is hiányzik. Sebő Sándor és Serédi Jenő dr. már 1918-ban hosszú cikkben értekezik a miskolci – és általában a vidéki – irodalmi élet lehetőségeiről, hiányairól. Hajdu Béla (1926), Zsedényi Béla illetve Leszih Andor (1929) is borúsán látja a helyzetet, s ez nem változik sokat a '30-as években sem: még 1937-ben is felröppen a kérdés: „Hol bujkálnak a miskolci írók?” (Lőcsei Elemér). Pedig évről évre egyre többen vannak, és örvendetes módon már nőíróink is jelentkeznek írásaikkal: Geőcze Anna, Hidvéginé Horváth Bóra, Holländer Béláné, Lesznai Anna, Szederkényi Anna, Szegilongi Etta és Ujlaky Vilma hagyatéka ugyanúgy feltárássra vár, mint a korszak egészének miskolci irodalma.

MISKOLC A NAGY HÁBORÚ ÉVEIBEN

A város feladatai a háború kitörésével alapvetően megváltoztak: a hadi helyzet beálltával Miskolc népességének étellemezésére, az itt állomásozó és a frontról visszaérkező katonaság ellátására, a város eddig elért eredményeinek megőrzésére szorítkoztak. Ennek tükrében Nagy Ferenc polgármester felfüggesztette városfejlesztési koncepcióját, ehelyett három területre összpontosította a város erejét: közbiztonság, közétkeztetés és közegészségügy.

A háború kitörése és az általános mozgósítás következményeként a város hivatali szervezete átalakult, a törvényhatóság több mint 100 hivatalnokát és közgyűlési tagját hívták be katonának. 1914. december 22-én a város általános tisztújítást rendelt el, igaz, fronton lévő tisztviselőket, sőt tiszteletből a már hősi halált halt tagokat is újraválasztották.

Ugyanilyen formában érintette a háború a rendészeti szerveket is, aminek következtében a város közbiztonsága megingott, a rendőri állományt szinte kivétel nélkül behívták frontszolgálatra. A város rendvédelmi intézmény nélkül maradt. Nagy Ferenc polgármester a helyzet orvoslására a helyi katonai parancsnoksághoz fordult: rendőri feladatra fegyveres katonákat kért és kapott, majd a polgárőrség, illetve az önkéntes rendőrség megszervezésével biztosította a szükséges közrendet.

A közellátás egyik alappillére a már 1913-ban létrehozott városi kertészet lett. Az első és második balkáni háború idején, 1911–1912-ben illetve 1913-ban a kertészeteiről méltán híres miskolci bolgár lakosság hazatért, hogy részt vegyen a harcokban, ebből adódóan az addig jelentős mezőgazdasági alapanyagot szolgáltató földek üresen maradtak. Nagy Ferenc polgármester a közétkeztetésben így fellépő nehézségeket egy városi kertészet megvalósításával oldotta meg az üres telkeken, kezdetben 30 holdon. Ennek eredményeképpen a háború éveit alatt a városi étellemezést törvényhatóságilag központosítva, a város népességével összefogva, üzleti alapon sikerült megszervezni, amely így nagyrészt biztosította az étellemezési szükségleteket. A létfontosságú közszükségleti, élelmiszeripari igények kiszolgálására létrehozták a miskolci közétkeztetési vállalatot. A maximált árak bevezetésével, a városhoz befolyt összegekből képzett újabb tartalékokkal, valamint termelő üzemek létrehozásával garantálták a város ellátásának biztonságát. A közétkeztetési vállalatnál tudatosan a legszegényebb réteget alkalmazták, ezzel számukra is viszonylagos anyagi biztonságot nyújtottak, enyhítve a város segélyalapjának terheit.

A város vezetésének szervezőkészsége és a lakosság összefogásának eredményeképpen Miskolc az első világháború ideje alatt országos példakép lett. Több nagyvárosból is küldöttég érkezett, hogy helyben tanulmányozzák, elemezzék a város közellátásának sajátosságait, eredményességét.

Közegészségügy terén Miskolc szintén kiemelkedő munkát végzett, a folyamatosan érkező beteg, sebesült katonák ellátása mellett biztosították a lakosság járványügyi felvilágosítását, védelmét is. Ebben a munkában kiemelkedő szerepet vállalt dr. Szabó Ármin és dr. Pfliegler Imre főorvos.

Természetesen Miskolc lakossága is meg szenvedte a háború éveit, de mindennapi életük mégis könnyebb volt, mint az ország más városaiban élőknek.

Miskolc – Nagy Ferenc polgármester szervezőkészségének köszönhetően – országos elismerést vívott ki a közétkeztetés és a segélyezés terén, amelyre kormányzati szinten is hamar felfigyeltek. 1917. március 8-án Gróf Tisza István miniszterelnök Nagy Ferencet az Országos Közétkeztetési Tanács tagjává nevezte ki. A Tisza-kormány bukása után Borsod vármegye és Miskolc főispánjának, Tarnay Gyulának lett az utóda, majd 1917. július 18-án a Közétkeztetési Hivatal elnöki posztját kapta meg. Nagy Ferencet 1917. július 31-én hivatalosan főispánná nevezik ki, így le kell mondania polgármesteri címéről. Ebben a tisztségében Szentpáli István váltja, akit 1917. október 23-án iktatnak be hivatalába. Szentpáli polgármesteri programjában a „Nagy Ferenc-i” modellt kívánta követni, valamint azokat a városfejlesztési munkákat folytatni, melyek a háború kitörése miatt késedelmet szenvedtek. 1917. augusztus 23-án, a Wekerle-kormány megalakulásakor Hadik János az Országos Közétkeztetési Hivatal alelnökeként dr. Nagy Ferencnek államtitkári megbízatást kínált, melynek elfogadásával, egyszersmind főispáni tisztségéről való lemondásával végleg távozott Miskolcra. Helyére dr. Gedeon Aladárt nevezték ki.

10-ES HONVÉD GYALOGEZRED

Daubner Samu ezredes
ezredparnok

Dány Balázs tábornok
hadosztályparnok

Kobek Béla ezredes
ezredparnok

Miskolcon 1869-től volt honvéd zászlóalj, melyből 1890-ben jött létre a 10-es honvéd gyalogezred, melynek kiegészítési területe Borsod, Heves és Zemplén vármegyékre terjedt ki, Miskolc, Sátoraljaújhely, Eger központtal. Az 1868-as XLII. törvény rendelkezése alapján hozták létre az általános katonaság mellett a népfelkelők szervezetét, ahová a z idősebb korosztályhoz tartozókat sorozták be önkéntes alapon. A népfelkelő egységeket az országot érő közvetlen támadás esetén, kiegészítő szolgálatra /hadtáp, katonai objektumok, raktárak védelme, hátországi rendfenntartás/ hívták be. Az 1890-es V. törvény rendelte el az ezredek felállítását, melyek 3 zászlóaljból álltak, 4-4 századdal, kiegészítésként minden ezredhez népfelkelő ezred is tartozott. 1912-től minden ezrednél felállítottak pótzászlóalj-keretet, akiknek feladata lett az újoncok kiképzése. Miskolcon ugyan állomásozott más csapattest is – a 65.-ös közös gyalogezred – személyzete azonban zömében nem a régióból toborzódott, így Miskolc városa mindig is a 10-eseket tartotta házi ezredének.

„Elrendelték az általános mozgósítást. örömmámorban úszik a nép apraja és nagyja. Lelkesül mindenki a háborúért. Esküdözik és fogadkozik, ki a szerb, ki az orosz ellen óhajtana minél gyorsabban hadba szállni! Mindenki készül egy rövid pár hónapig tartó háborúra.

A Tizedik ezred tartalékosai is sűrű csoportokban tolonganak a felszerelési állomások – Miskolc, Eger és Sátoraljaújhely – felé. Gyorsan megalakulnak a mozgósítási csapattestek: a 10. honvéd tábori ezred, a menetezred és a 10. népfelkelő gyalogezred.

Azután megindultak a csapatszállítások. Miskolcra először, egész szokatlanul és váratlanul, a népfelkelő gyalogezredet irányítják el, nagy mebotránkozására a tábori ezredhez beosztott fiatalabb tiszteknek. Utóbbiaknak egy küldöttsége külön is jelentkezett az ezredparancsnokságnál és más csapattesthez

1914-es augusztusában az általános mozgósítás elrendelésekor, az általános eufória hatására tömegesen jelentkeztek önkéntesek az ezredbe, mind a tábori, népfelkelő, kiegészítő csapattestek gyorsan feltöltődtek.

Meglepetésre a 10-esek népfelkelőit azonban rendeletetésük szerint nem hátországi feladatokra, hanem elsőként a Galíciai frontra vezényelték, őket csak augusztus közepén követte a fő erőt képviselő tábori, majd a súlyos veszteségek miatt a menetezred is. Vitéz Kiss Kálmán magyar királyi altábornagy így emlékezik vissza:

való áthelyezésüket kérelmezték; előadván, hogy attól tartanak, miszerint a háború gyorsan befejeződik és Ők esetleg még ütközetben sem vehetnek részt. Alig lehetett Őket megnyugtatni, hogy ettől azért még se féljenek.

Lassan azután a tábori ezredre is rá került a sor. VIII. 17-én megindultak a mi szállítmányaink is és vígan szólt a nóta minden vasúti kocsiban:

*Cikázz lovam, cikázz utoljára,
Holnap megyünk nagy muszka országba*

A víg nóta az ország határáig tartott. Amint Mezőlaborcnál a haza szent határát átléptük, elnémultak a nótás ajkak, magába zárkózott lett mindenki s a várható komolyabb események előre vetették sötét árnyékukat.”

EMLÉKEZET

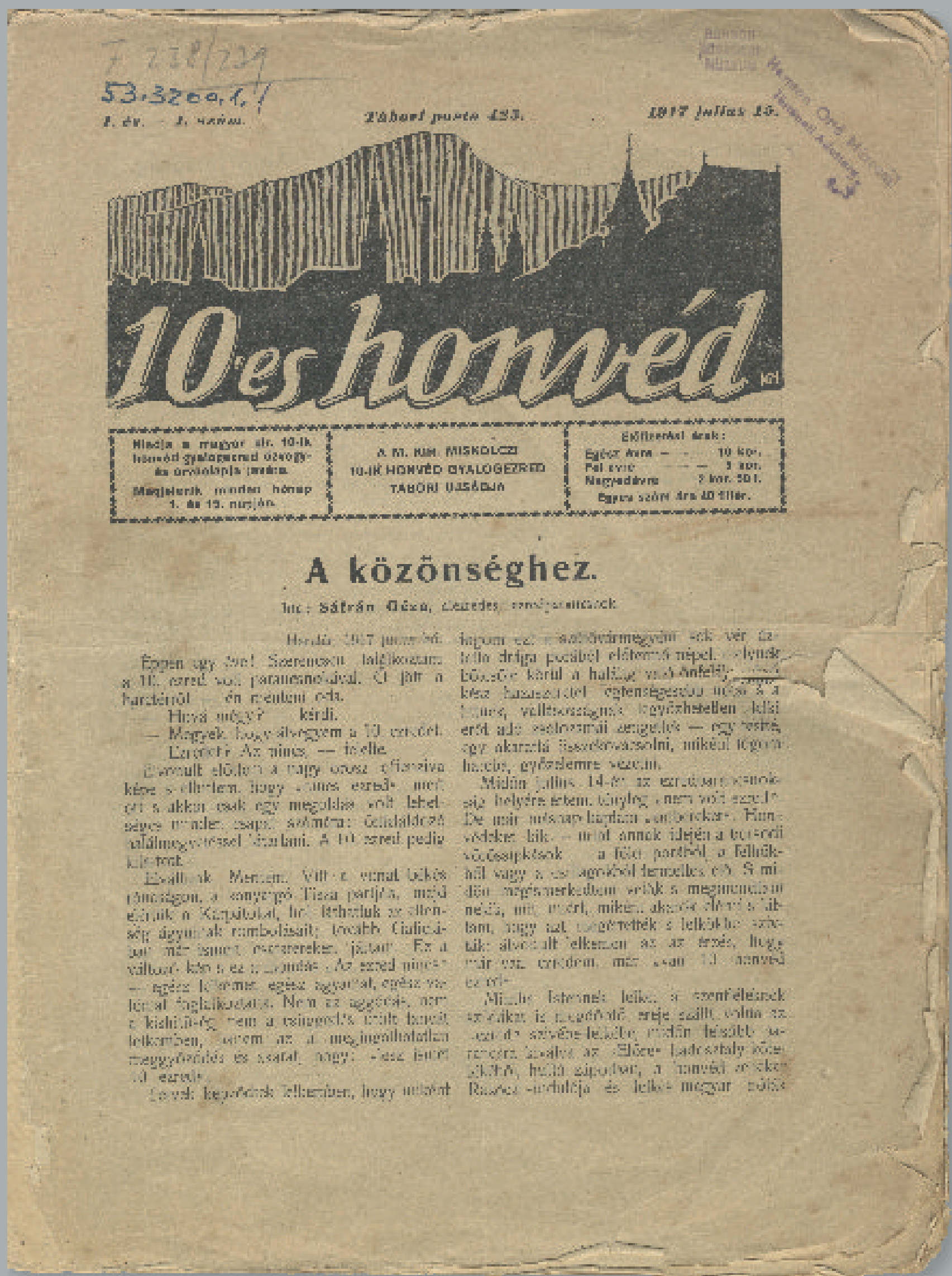

A 10-es honvéd gyalogezred a háború évei alatt komoly emberveszteséget szenvedett. Az elhunytak után sok özvegy és árva maradt, számukra a tisztek több gyűjtést is szerveztek, majd 1915-ben felállították az ezred hadiözvegy-és árvaalapját. Az ezredben több művészi ambíciókkal rendelkező tiszt is szolgált, többek között Sassy Csaba költő, Kövér Gyula és Meilinger Dezső grafikusok, akik emléklapokat, levelezőlapokat, fotóalbumokat, karikatúra-gyűjteményeket, sapkajelvényeket készítettek: az emléktárgyak értékesítéséből származó bevételek is az alap vagyontát gyarapították. 1916. júliusától Sáfrán Géza alezredes vette át az ezred parancsnokságát, megújult erővel vetve magát az alap munkájába. Kezdeményezésére 1917. július 15-től az ezred saját újságot is megjelentetett „10-es Honvéd” címen, melyet a háború végéig havonta kétszer adtak ki, és az újság eladásából szintén az elesettek hozzátartozóit támogatták. Emellett a lap fontos szerepet töltött be a hátország informálásában: bemutatta a katonák hőstetteit, mindennapjait, egyben az ezred katonáinak az összetartozását is erősítette. Az újságot Miskolcon, Egerben és Sátoraljaújhelyen árusították, de előfizetéseket is elfogadtak. Miskolcon 1918 nyarára a Széchenyi u. 4., majd októbertől a Széchenyi u. 32. szám alatt kiadóhivatal is működött, amely valóságos 10-es honvéd boltttá fejlődött. Az újság népszerűségét mutatja, hogy 1918 őszére nagyjából 5000 előfizetőt számlált.

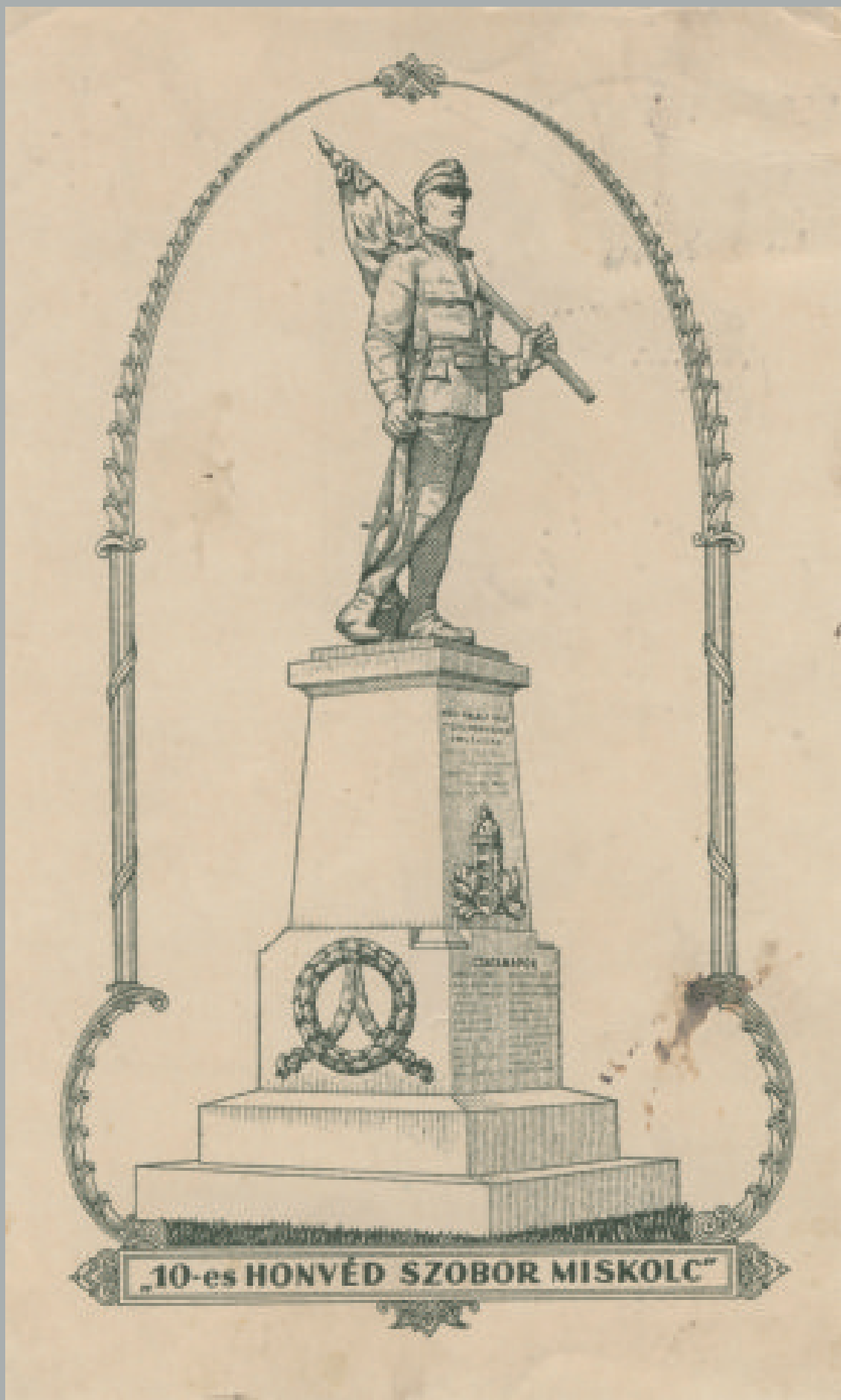
A háború évei alatt az ezred katonái szisztematikusan kezdték gyűjteni az ellenségtől zsákmányolt katonai felszereléseket, fegyvereket. A katonák szerették volna bemutatni életüket, harcaikat, fegyvereiket, érzékeltetni, kézzelfoghatóvá tenni a hátországban élők számára a háborút. Hadikiállítás szervezésébe fogtak, ez lett a gerince a „10-es Honvéd Hét” című rendezvénysorozatnak, melynek keretében egy-egy városban 10 napon át hangversenyeket, bálókat, irodalmi felolvasóesteket tartottak. 1917. december 15–25. között Miskolcon, 1918. február 9–23-ig Egerben, március 15–25-ig Gyöngyösön, végül április 26-tól május 6-ig Sátoraljaújhelyen tartották meg a rendezvénysorozatot. A több száz darabból álló kiállítás nagy sikert aratott, ezért megfogalmazódott a gondolat, hogy állandó hadikiállítást kellene létrehozni. Erre azonban az első világháborút követő zavaros hónapokban már nem kerülhetett sor, 1918 őszén a gyűjteményt Tápiósülyre szállították, majd a Tanácsköztársaság idején a felhalmozott fegyvereket széthordták, a gyűjtemény nagy része – a képtár kivételével – megsemmisült. A megmaradt gyűjtemény Budapestre, az Országos Hadimúzeum gondozásába került.

Az 1920-as években ismét felmerült az igény, hogy a trianoni békeszerződés alapján megszüntetett egykori 10-es honvéd gyalogezred történetét egy hadimúzeumban mutassák be. Az 1922. augusztus 27-én rendezett ezred-gyűlésen határozatot hoztak, hogy megírják az ezred történetét, és méltó emlékművet állítanak az elesettek tiszteletére. Folyamatosan gyűjtötték az ezred világháborús tevékenységével kapcsolatos tárgyakat és dokumentumokat, a megvalósítás azonban lassan haladt. Hosszú szervezőmunkát követően 1980 település illetve magánszemélyek, vállalkozások, bankok támogatásával az 1927. október 9-i ezrednap keretében leplezték le a 10-es honvéd emlékművet,

Vass Viktor szobrászművész munkáját, melyet ez egykori laktanyával szemben állítottak fel. Kérelmezték a várostól, hogy az ezred emlékét utcánév is őrizze: a város támogatásával a Serház utcát 1928. május 6-án egy emléktábla elhelyezésével 10-es honvéd utcára keresztelték át. A múzeum megnyitására végül 1929. május 5-én került sor, otthonául a Borsod–Miskolczi Múzeum papszeri épülete szolgált. Miskolc városa az alapítástól kezdve anyagilag és erkölcsileg egyaránt támogatta a rendkívül látogatott 10-es honvéd múzeumot. A gyűjtemény gyarapodásával túlszűfoltta vált hadimúzeum számára a város a Zenepalota néhány helyiségét ajánlotta fel, ahová 1939-ben költözött át a múzeum. Ekkor a gyűjtemény 274 db felszerelési és 2537 db muzeális tárgyból állt. A 2. világháború éveiben stagnált a 10-es hadimúzeum, az új háború új kihívásokat teremtett. A még aktív korú katonák a fronton harcoltak, az árvaalapot beolvasztották az Országos Hadigondozó Hatóságba, 1942 után a hagyományos ezrednapok is elmaradnak. 1944 tavaszán a szövetséges bombázók támadásaitól tartva biztonságos helyet kerestek a hadimúzeum anyagának. Subik Károly kanonok (volt 10-es honvéd tábori lelkész) javaslatára az egri líceum pincéiben helyezik el a műtárgyakat. A háború végével újra próbálkozások történnek a kiállítási tárgyak visszaszerzésére, de Sáfrán Géza kitartó munkája ellenére – a múzeum tudta nélkül – 1949 nyarán Fályi Béla őrnagy a Honvéd Múzeum képviselőjében a múzeum megmaradt tárgyi anyagát véglegesen átköltözteti a mai Hadtörténeti Múzeumba.

Napjainkban az egykori hadimúzeum dokumentációs gyűjteményét illetve a Miskolcon maradt tárgyi emlékeket, elsősorban fegyvereket a Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteménye őrzi.

AZ ERDÉLYI ÉS AZ OLASZ FRONTON

Megérkezés Erdélybe

A 10-es honvéd gyalogezred 1916 őszén azzal a paranccsal érkezik Erdélybe, hogy a Maros menti védvonalat Szászrégen előtt védjék, míg a támadások kifejlődnek Nagyszeben ellen. A görgényi havasokban kisebb csatározások után 1916. október 3-án kerülnek szembe a két-háromszoros túlerőben lévő román csapatokkal. A már tapasztalt, harcban edződött 10-esek bevárják a tapasztalatlan román egységeket, és gyorsan megakasztják az előre-nyomulásukat, majd erős tüzérségi tűzzel visszavonulásra kényszerítik őket. A nagyszebeni támadás sikerével az ellenség visszavonulása általánossá válik, s bár sikertelenül próbálják harapófogóba zárni az ellenséges egységeket, október 15-re már a határnál, az Úz völgyében járnak. A határ átlépése után azonban jól kiépített, erős állásokba ütköznek, ezeket kénytelenek megkerülni. Az előrehaladást nehezíti, hogy az ellenség folyamatos ellentámadásokkal, illetve visszavonuláskor az erdő felgyújtásával nehezíti helyzetüket. Október 20-án egy átkaroló hadműveletben, két szélén a II. zászlóalj és a Szerdahelyi csoport, középen pedig a völgycsoport rohamával megfutamodásra kényszerítik a román katonákat, akik Poiana Uzuli-n át menekülnek. Az ezred így kijut a völgyből. A győzelem öröme azonban nem tart sokáig, az ellentámadás már másnap kezdetét veszi, és csak nagy veszteségek árán, a tartalék bevetésével sikerül kitartani a rohamok ellen. Október 22-én az ezredet felváltják, de így is súlyos harcokban kell részt venniük, végül október 27-én az ellenséges támadó erő kimerül, az ezredet az Úztól északra, a határgerinc védelmére rendelik.

Magyaros

November 7-én Csíkbánkfalvára rendelik a 10-eseket, ahol feltöltik állományukat. A tölgyes-békási orosz betörések miatt azonban nem sokat pihenhetnek, autókkal a gyimesi szorosba szállítják őket. Itt 1500 méter magasságban, kiépített állások hiányában, gyenge ételmezés mellett a gyimesi szorostól északra 26 kilométer hosszban foglalják el helyüket (1916. november 16–1917. február 6.). A nehézségek ellenére a decemberben bekövetkező orosz támadásokat visszaverik, azonban a rossz természeti és ellátási viszonyok nagyon megterhelik a katonák kitartását. Februárban érkezik a hír, hogy a hadvezetés a 10-es honvéd gyalogezredet szemelte ki Magyaros visszafoglalására: az ezred február 11-én már Csíkszögödön van, ahol egységeit rohamezreddé szervezik át.

Március 1-én Magyarosnál állomásoznak, azonban az erős havazás várakozásra ítéli a tüzérséget, míg végül március 8-án megindulhatott az általános támadás. Terv szerint a 10. ezred támad Magyarosra, míg egy-egy rohamszázad utat nyit a Láposon a 9. honvéd-, és a Söverjesen a 9. közös gyalogezred századainak. A rohamot délelőtt 8 órától 120 ágyú és 50 aknavető tüze készíti elő. A gyalogsági támadást ugyan 11 órára tervezték, de váratlanul a 4. század 15 perccel hamarabb megrohamozza az ellenséget. Gyors sikerüket látva általános támadás kezdődik, és 11 óra után néhány perccel a 10-esek az összes magaslatot elfoglalják, majd megtisztítják a szomszédos állásokat is. A támadás részükről szinte elhanyagolható veszteségekkel járt, míg az ellenségtől nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak. Azonban a hősieles győzelem ellenére a térségben tovább folytatódtak a harcok, március 23-án, 27-én, és 28-án is jelentős

emberveszteségeket okozó, erős tüzérségi támadás éri a hevenyészett védelmi állásokat. De az ellenség erői sem bírták sokáig a sorozatos kudarcba fulladó támadásokat, lassan elcsendesült a magyarosi frontvonal. Augusztus 8-án – csatlakozva Mackensen Focsan-i offenzívájához – támadást indítanak, azonban a jól kiépített védelmi állásokon megtörnek a rohamok. November végén a hadosztályt felváltják az Úz völgyében, és az ojtozi szorosba helyezik át. Röviddel érkezésüket követően az oroszokkal és románokkal történő fegyverszünet (1917. december 9.) után újra útra kelnek, ezúttal az olasz frontra.

A „hétközség fennsíkján”, Brenta mellett, Sasso–Rossónál került bevetésre a 10. ezred. Hosszúra nyúló, állandó tüzérségi támadások után 1918. október 11-én éjjel 2 órakor az olasz haderő összes ütege tűz alá vonja a védelmi vonalat, majd reggel 6 órakor zárótűz oltalma alatt gyalogsági rohamot kezdeményez. A rohamok délelőtt 11-ig tartanak, azonban az összes próbálkozás megtörik a véderők vonalán. A Brenta és Piave közötti áttörés kényszeríti rá az ezredet, hogy a hegyekből leereszkedve a Brenta völgyében utóvédállásba helyezkedjenek Castelnovo előtt. A szétozott ezred egy kisebb része géppuskákkal a perticai szerpentin alagútjaiba veszi be magát. November 2-án a közeledő, gyanútlan olasz egységeket bevárva össztűzet zúdítanak a megzavarodott

Magyarosi csata kitüntettetjei

ellenségre, akik csak hosszú órák múltán és újabb egységek bevetésével tudnak felülkerekedni. Az ezred egy része a járhatatlan sziklafalak csapdájába esve ekkor esik fogságba.

Másnap kihirdetik a fegyverszünetet...

Petrik Ernő százados, ezredsegédtiszt érzékletes leírását adja a 10-esek haza érkezésének:

„Háromszáz rongyos, tépett, kiéhezett, elcsigázott, kifosztott honvéd érkezett haza Magyarországra. Hazajött a 10. honvéd gyalogezred. Száz csatának rettegett hősei, a bátorságnak, vakmerőségnek, hazaszeretetnek félistenei éhezve, kirabolva, fegyvertelenül tértek haza abba a Hazába, amelyért csaknem 5 éven át vérüket ontották. Szégyenpírban égett arcunk, kerültük az embereket, lopva, sötétben akartunk észrevétlenül hazamenni a családi körbe, ahol talán még szeretetteljes gondoskodás fogad.”

Olaszország

OROSZ FRONT

Tarnawatikai gyászünnepély 1915 augusztus

A 10-es honvéd gyalogezred katonái 1914. augusztus 26-án, a Tarnawatkánál estek át a tűzkeresztségen. A rossz felszerelés, a tapasztalatlanság, az elsietett támadás illetve az orosz túlerő miatt a támadás összeomlik, hatalmas veszteségeket okozva az ezred soraiban. Vitéz Kiss Kálmán altábornagy így emlékezett az eseményre a 10-es honvéd újság 1922. augusztus 27-ei számában:

„Tomasownál augusztus 26-án este a szomorúan végződő első ütközet után, megtépázva és erősen megfogyatkozva van együtt a 10. honvéd gyalogezred. Véres veszteség 20 tiszt és 516 főnyi legénység... Elvesztettük az első ütközetet, de megmentettük a becsületet, a magyar honvédbecsületet, mely nem nézi, nem számolja, hogy hány és mennyi az ellenség, de támad, százszor is támad és meghal, ha a haza sorsa azt megköveteli.”

1914. szeptember 6–12. között a 2. lemergi csatában a 10-es honvédek bizonyítják rátermettségüket, miután szeptember 6-án sikerül kiszorítaniuk az ellenséget a területéről, így az érintkezést a hadosztályok között helyreállítja. Az ismétlődő rohamok és az alig kiépített állások ellenére öt napig tartják állásaikat, azonban a harcvonaltól északi szárnyán bekövetkezett súlyos átkarolás végül az ellenség javára döntötte el a csatát.

Az 1914. október 13. és november 3. közötti San menti harcokban a folyón átözönlő orosz hadak megállítására törekedett a hadvezetés. Azonban a túlerő ellen tarthatatlanná váltak az állások, a 10-esek olyan nagy veszteségeket szenvedtek, hogy október 24-én kivonták őket a Kopki–Rudnik közötti vonalból, csak október 29-én, Nisko alatt veszik fel újra a harcot. A front azonban összeomlik, az ezred 900 fős puskalétszámmal Krakkóig hátrál.

Ezredparancsnokság

A krakkói csata 1914. november 16–27. között változó eredményességgel folyik, a kölcsönös támadások folyamatosan változtatják a frontvonalat, majd Majowicze–Belbo-nál december 1-jén új védállásokat foglalnak el.

Az ezred Tymbarkon keresztül éri el Limanowát, ahol a keletről és délről fenyegetett város védelmét látják el (1914. december 9–12.). A súlyos veszteségek és a december 11-ei általános orosz támadás visszaverése után a sikeres bekerítő hadművelet eredményeképpen visszaszorítják az ellenséget. Rövid pihenő után a gorliczei frontszakaszra kerülnek, ahol kisebb csatározásokban vesznek részt, a német erősítést bevárva készülnek a végső támadásra.

A nagy offenzíva a gorliczei áttöréssel 1915. május 2-án indul, a kezdeti sikertelenséget követően délután 6 órakor a gyalogsági roham végül meg-hátrálásra bírja az orosz csapatokat. A sikeres áttörést követően a 10-es honvéd gyalogezred Rosenbark (május 3.), Kortsyna (május 9.), Sobiecin (május 17–18.), Radymno (május 24.), Zagrody (május 24–25.), Kalnikow (május 27–28., június 1.), Horodysko (június 19.), Chamy-Bór-Kuninski (június 20–21.), Ilowiecz-Kol. Lipiny (július 15–18.) érintésével ékezik Breszt-Litowszk vára alá (augusztus 16.). Az erődítmény ostroma augusztus 18-tól 25-ig tart: a vár egy engedély nélküli roham következtében végül megadja magát, így az ezred még az éjszaka folyamán eléri a Bugot. Kiválva a Mackensen-hadsereg kötelékéből, vasúton indulnak a Száva felé Szerbia ellen, azonban a kelet-galíciai orosz ellentámadások következtében Lembergen át a Sereth felé irányítják őket.

Pihenőben

A Strypa folyónál, a Hajworonka-Wisniowczyk vonalon sikeres ellentámadást hajtanak végre, és a korábban ott harcoló egységeket 1915. november 2-án felváltják védállásaikban. A Strypa menti védvonalon – kisebb kölcsönös támadásoktól eltekintve – a Brussilow-féle nagy offenzíva kezdetéig, 1916. június 10-ig állóharc alakul ki.

Az 1916. június 12-én meginduló meg-megújuló orosz támadások végül áttörik a strypai védvonalat, és a német erősítés segítsége ellenére is csak hatalmas áldozatok árán sikerül Kotuzów-nál megállítani a támadást. A hadosztály olyan nagy veszteségeket szenved, hogy rendezésük céljából visszavonják őket az első vonalból. A harcokba a Tlumacs elleni előretöréshez térnek vissza 1916. június 30-án Kraevel német tábornok parancsnoksága alatt. Az első nagyobb ellenállásba Isakow alatt ütköznek: július 3-án ugyan elfoglalják a lángoló várost, azonban a július 5-i lovassági ellentámadás megtöri az állásokat, mindkét oldalon hatalmas veszteségeket okozva. Az ezredet július 12-én kivonják állásaikból, és kiegészítés végett Konkolnikire szállítják, itt a menet alakulatok beolvasztásával újjászervezik az ezredet.

Monasterzyska területére érkezve az ezredet a második vonalba rendelik biztosításra, majd augusztus 10-én a 39. hadosztály kötelékében Podwyczolki-nál kerülnek állásba. A védvonal kiépítése előtt nagy erejű támadás éri a vonalat, és bár az ezred kitart, a parancs értelmében utolsóként kényszerül visszavonulni Horozsanka felé, biztosítva a többi egységet. Az új védvonalat hamar, augusztus 13-án ismét támadás éri: az orosz lovassági majd gyalogsági támadások ellenére az utolsó pillanatban érkező tartalékoknak köszönhetően kitart.

Az 1916. augusztus 27-i román hadüzenet hírére az ezredet Erdélybe rendelik.

Indulás Erdélybe